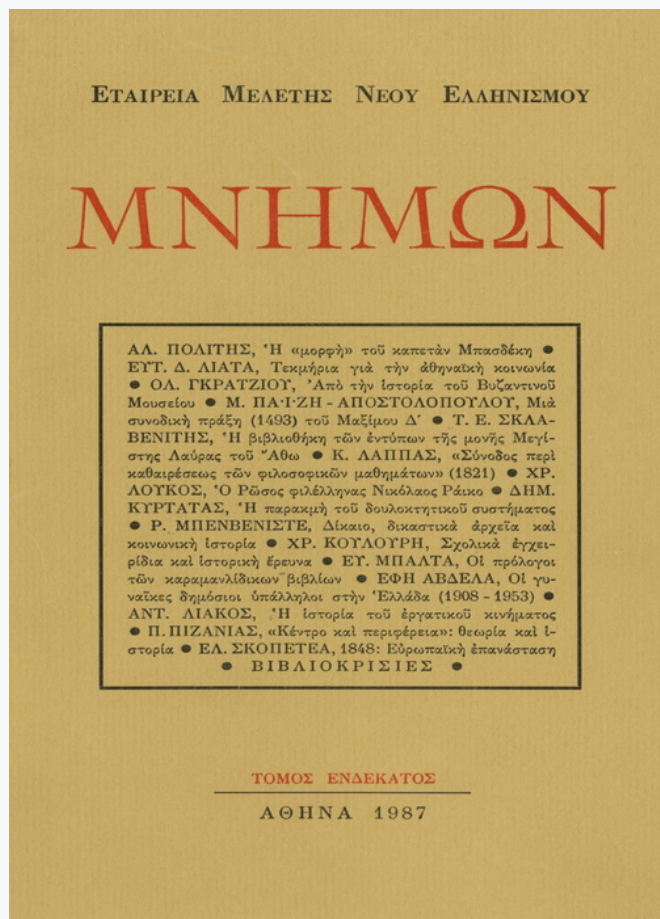

Μνήμων

Τόμ. 11 (1987)

ΕΝΑΣ ΡΩΣΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ: Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΡΑΪΚΟ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.245](https://doi.org/10.12681/mnimon.245)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (1987). ΕΝΑΣ ΡΩΣΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ: Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΡΑΪΚΟ. *Μνήμων*, 11, 154–198. <https://doi.org/10.12681/mnimon.245>

ΕΝΑΣ ΡΩΣΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ: Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΡΑΪΚΟ

Πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1826 ὁ ἀξιωματικὸς Νικόλαος Ἀλεξέγιεβιτς Ράικο¹ (1794 - 1854) φεύγει ἀπὸ τὴν πατρίδα του· σὲ λίγο θὰ βρεθεῖ κοντὰ στοὺς ἐλεύθερους Ἕλληνας. Πρόκειται, ἂν ὄχι γιὰ τὸν μοναδικό, ὅπωςδὴποτε γιὰ τὸν γνωστότερο Ρῶσο φιλέλληνα.² Ὁ ἴδιος θὰ γράψει ὅτι πῆγε στὴν ἐπαναστατημένη χώρα κυρίως γιατί ἐβλεπε μὲ θλίψη ὅτι μεταξὺ τῶν φιλελλήνων ἀγωνιστῶν κανεὶς δὲν ἦταν Ρῶσος, ἀντιπρόσωπος ἐκείνου τοῦ ἔθνους τὸ ὁποῖο, γιὰ λόγους θρησκευτικoὺς καὶ ἱστορικοὺς, ἔπρεπε νὰ ἐνδιαφέρεται περισσότερο γιὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα τῶν Ἑλλήνων. Τουλᾶχιστον ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ἀποτέλεσε τὸ βασικότερο ἐπιχείρημα τοῦ Ράικο ὅταν προσπαθοῦσε, τὸ 1831, νὰ δικαιολογήσει στὶς τσαρικές ἀρχές τὴν ἀπόφασή του νὰ ὑπηρετήσῃ, χωρὶς τὴν ἄδειά τους, τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση. Θὰ χρειασθοῦν, ὥστόσο, ἡ μεσολάβηση καὶ οἱ διαβεβαιώσεις τοῦ Ι. Καποδίστρια καὶ ἄλλων, γιὰ νὰ

1. Ὁ ἴδιος ὁ Ρῶσος φιλέλληνας ὑπογράφει τὰ συνταγμένα στὰ γαλλικὰ ἔγγραφα του ὡς N. Rayko. Στὰ ρωσικὰ τὸ ὄνομά του γράφεται РАΪΚΟ. Ἐπισημάνθηκαν, στὶς πηγές, καὶ οἱ ἀκόλουθες γραφές: Ράϊκος, Ραϊκός, Raikos, Raiko, Raiko, Raykó, Ράικοφ, Ραϊκώφ, Raikoff, Raikow. Γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τῆς φιλελληνικῆς δράσης τοῦ Ράικο εἶναι ἀπαραίτητα ὅσα στοιχεῖα ἀναφέρονται στὴν προηγούμενη καὶ μετέπειτα ζωὴ του. Αὐτὰ μποροῦν νὰ μᾶς τὰ δώσουν μόνον οἱ ρωσικὲς πηγές καὶ βοηθήματα. Ἡ πρόσβαση στὰ ρωσικὰ ἀρχεῖα δὲν ἦταν δυνατή. Τὰ λίγα δημοσιεύματα στὰ ρωσικὰ πού χρησιμοποιῶ ὀφείλονται στὴ φιλικὴ προθυμία τοῦ κ. G. L. Ars νὰ μοῦ τὰ ἐπισημάνει καὶ στὴν καλὸσύνῃ τῆς κυρίας Ἀρετῆς Ραζῆ καὶ τοῦ κ. Ν. Δεμαθῆ νὰ μοῦ τὰ μεταφράσουν. Τοὺς εὐχαριστῶ κι ἀπὸ ἐδῶ. Εὐχαριστῶ, ἐπίσης, τὴν Εὐαγγελία Μπαλτᾶ καὶ τὸν Πρόκοπη Παπαστράτη γιὰ τὴ βοήθειά τους στὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴ διακρίβωση ἀρχειακῶν πληροφοριῶν. Οἱ χρονολογίες δίνονται σύμφωνα μὲ τὸ παλιὸ ἡμερολόγιο ἢ μὲ τὸ παλιὸ καὶ τὸ νέο συγχρόνως, ὅταν στὶς χρησιμοποιούμενες πηγές συναντῶνται μόνο μὲ τὸ νέο ἢ καὶ μὲ τὰ δύο ἡμερολόγια.

2. Στὺς πίνακες τῶν φιλελλήνων συνήθως δὲν ἀναφέρονται καθόλου Ρῶσοι· βλ. William St. Clair, *That Greece might still be free. The Philhellenes in the War of Independence*, Λονδίνο 1972, σ. 356. Ὁ Ἑρρίκος Φορνέζι στοὺς καταλόγους του σημειώνει μόνο δύο: τὸν Ράικο καὶ τὸν Ἀλέξιο Πρωτοποπόφ· βλ. «Οἱ Φιλέλληνες (ἐξ ἀνεκδότου συγγράμματος τοῦ φιλέλληνος Ἑρρίκου Φορνέζη)», περ. *Ἐβδομάς*, τ. Α' (1884) 190· πβλ. *Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ '21*, ἀρ. 20, ἐκδ. Γ. Τσουκαλᾶ, Ἀθήνα 1957, σ. 272. Τὸ Ἱστορικὸ Ἰνστιτούτο τῆς Μόσχας δὲν διέθετε, τουλάχιστον ὥς τὸ 1960, «καθένα στοιχεῖο γιὰ τὴ συμμετοχὴ Ρώσων ἐθελοντῶν στὸ ἐλληνικὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα, μὲ μοναδικὴ ἐξάιρεση τὸν συνταγματάρχην ἐκτὸς ὑπηρεσίας Ν.Α. Rajko»· βλ. Wilhelm

πάψει ὁ Ράικο νὰ θεωρεῖται ἐπικίνδυνος ἐπαναστάτης.³ Στὴ ρωσικὴ κοινωνία, ὅπως καὶ ἀλλοῦ, ἡ ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων εἶχε ποικίλες σηµάνσεις.

Οἱ Ρῶσοι δὲν φαίνεται νὰ συγκινήθηκαν λιγότερο, σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ὑπόθεση. Ἡ ἐπιθυμία τους, ὅμως, νὰ ὑποστηρίξουν ἀνοιχτὰ ἢ νὰ συμμετάσχουν ἐνεργὰ στὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων ἀποθαρρύνθηκε καὶ ἐμποδίστηκε ἀπὸ τὴ Ρωσικὴ Κυβέρνηση.⁴ Ἡ τελευταία ἐβλέπε μὲ δυσπιστία ὁποιαδήποτε συμμετοχὴ ὑπηκόων της σὲ ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ χαρακτήρα τους, ἀπειλοῦσαν νὰ ἀμφισβητήσουν ἢ καὶ νὰ ἀνατρέψουν τὸ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ

Barth - Max Kehrig-Korn, *Die Philhellenzeit*, Μόναχο 1960, σ. 204-205. Φαίνεται, ὡστόσο, ὅτι λίγοι ἀκόμη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ράικο καὶ τὸν Πρωτοποπόφ, Ρῶσοι ἐθελοντὲς βρέθηκαν στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα· βλ. ἐνδεικτικὰ Ν. Τράικωφ, «Σλάβοι φιλέλληνες ἀγωνιστὰι ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος», *Νέα Ἑστία*, τχ. 321 (1940) 570-574. Χρειάζεται, πάντως, προσοχὴ στὴ διάκριση Ρώσων ἀπὸ λοιποὺς Σλάβους. Ἄν δὲν πρόκειται γιὰ μεταφραστικὸ λάθος, φαίνεται ὅτι ὁ Ν. Τόντορωφ θεώρησε τὸν Ράικο μὴ ρωσικῆς καταγωγῆς· βλ. Ν. Τόντορωφ, *Ἡ βαλκανικὴ διάσταση τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821* (Ἡ περίπτωση τῶν Βουλγάρων). Ἐνας κατὰλογος ἀγωνιστῶν στὴ Μολδοβλαχία (Ἀρχεῖα Ὁδησσοῦ), Ἀθήνα, Gutenberg, 1982, σ. 110. Ἄς σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι τὸ λῆμμα «Ράικο» δὲν ὑπάρχει στὴν ἐλληνικὴ ἐκδοσὴ τῆς Μεγάλης Σοβιετικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας (Ἀθήνα 1980), παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχουν συνταχθεῖ συμπληρώματα γιὰ νὰ καλύψουν τίς ἀνάγκες τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς.

3. Βλ. παρακάτω, σ. 182-183, 192-193.

4. Γιὰ τὸ ρωσικὸ φιλελληνισμὸ καὶ γιὰ τὴ στάση τῆς Ρωσικῆς Κυβέρνησεως, βλ. Ὀλγα Μπορίσοβνα Σπάρο, *Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ Ρωσία (1821-1829)*, μετάφρ. Α. Σαραντόπουλου (ἀπὸ τὰ ρωσικά), Ἀθήνα, Γ. Φέξης, 1971· I. S. Dostian, "L' attitude de la société russe face au mouvement de libération national grec", *Les relations gréco-russes pendant la domination turque et la guerre d'indépendance grecque*, Θεσ/νίκη, Institute for Balkan Studies, 1983, σ. 63-84· G. L. Ars, «Capodistria et le Gouvernement Russe (1826-1827)», *Les relations gréco-russes...*, σ. 130, 132· Theophilus Prousis, "Russian Philorthodox Relief during the Greek War of Independence", *Modern Greek Studies Yearbook* 1 (1985) 31 - 62: Ἡ Ρωσικὴ Κυβέρνηση κατηύθυνε, σ' ὅλες τίς λεπτομέρειες, τὴν προσπάθεια συλλογῆς χρημάτων ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων προσφύγων ποὺ κατέφυγαν στὰ ρωσικὰ ἐδάφη καὶ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν αἰχμαλώτων· δὲν ἀνέχθηκε μὴ ἐλεγχόμενη δράση: π.χ. διέλυσε (1822) τὴν Ἑλληνικὴ Φιλανθρωπικὴ Ἑταιρεία τῆς Ὁδησσοῦ γιατί θεωρήθηκε ὅτι εἶχε πολιτικούς στόχους καὶ σχέσεις μὲ τοὺς ἐξεγερθέντες. Γενικὰ γιὰ τὸ κίνημα τοῦ φιλελληνισμοῦ, βλ. W. St. Clair, ὁ.π.· Λουκία Δρούλια, *Sens et portée du philhellénisme. Ouvrages inspirés par la guerre de l'indépendance grecque 1821-1833*, Ἀθήνα χ.χ., δακτυλόγραφη διδακτορικὴ διατριβὴ (βλ. στίς σ. 175-181 γιὰ τὸ πῶς ἡ λογοκρισία καὶ ἄλλα κατασταλτικὰ μέτρα τῆς Ρωσικῆς Κυβέρνησεως περιόρισαν στὸ ἐλάχιστο τὴν ἐκδοσὴ φιλελληνικῶν ἐντύπων καὶ ἐμπόδισαν τὴν ἐγκαίρην καὶ κανονικὴ πληροφόρηση τῶν Ρώσων γιὰ τὸ τί συνέβαινε στὴν Ἑλλάδα)· πβλ. ὅ,τι ἔγραψε ἡ ἴδια γιὰ τὸν φιλελληνισμὸ στὸν τόμο IB' (Ἀθήνα 1975, σ. 314-323, 474-477) τῆς *Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* (ἐκδ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν).

κατεστημένο στην Ευρώπη. Οί φιλέλληνες έθελοντές (φιλελεύθεροι Γερμανοί, Γάλλοι βοναπαρτιστές, Ίταλοι εξόριστοι, κ.ά.) ήταν γι' αυτήν, όπως και για τὰ άλλα αυταρχικά κράτη, φορείς τής επάρατης νόσου πού λεγόταν επανάσταση και ιακωβινισμός.⁵ Υπήρχε, εξάλλου, ό φόβος ότι ή ανεξέλεγκτη προβολή τής εξέγερσης τών Έλλήνων θα μπορούσε νά ενισχύσει τις φιλελεύθερες τάσεις στο έσωτερικό τής αυτοκρατορίας. Ό φόβος αυτός είχε πραγματική βάση. Τά πιο προοδευτικά στοιχεΐα τής ρωσικής κοινωνίας, κυρίως διανοούμενοι και στρατιωτικοί από τους άριστοκρατικούς κύκλους, είδαν στόν άγώνα τών Έλλήνων τήν έκφραση τών δικών τους προβλημάτων. Φαίνεται, μάλιστα, ότι μερικοί απ' αυτούς, όπως ήγέτες τών μετέπειτα Δεκεμβριστών, πίστεψαν ότι μπορούσε ή απήχησή του νά επηρεάσει θετικά τους στόχους και τὰ όράματά τους.⁶

Η τσαρική Κυβέρνηση, με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς πού διέθετε, περιόρισε τὸ ρωσικό φιλελληνικό κίνημα κυρίως σὲ μὴ επικίνδυνες γι' αυτήν έκδηλώσεις συμπαράστασης πρὸς τους αγωνιζόμενους Έλληνες. Ανακόπηκε, έτσι, ένα κύμα έθελοντών πού, ένδεχομένως, θα είχε προστεθεΐ στις τάξεις τών φιλελλήνων. Η δυσπιστία της, όπως ήταν φυσικό, αυξήθηκε και έφθασε στὰ άκραΐα της όρια μετά τὸ κίνημα τοῦ Δεκεμβρίου 1825. Η άποτυχία τοῦ κινήματος αὐτοῦ κατέστρεψε τις έλπίδες μιᾶς ολόκληρης γενιᾶς φιλελεύθερων ατόμων ή ομάδων πού είχαν πειστεΐ ότι μόνο με συνταγματικές μεταρρυθμίσεις και διοικητικό εκσυγχρονισμό θα μπορούσε ή Ρωσία νά ξεφύγει από τις μεσαιωνικές της αδράνειες. Οί βίαιες καταστολές πού ακολούθησαν, ή ιδεολογική σκλήρυνση, ή έξαρση τών παρακολούθησεων, κ.ά. θα πρέπει νά δημιουργήσαν ένα πλαίσιο άσφυκτικό για πολλούς και ιδίως για όσους είχαν συμμεριστεΐ, με τὸν ένα ή άλλο τρόπο, τους στόχους τών κινηματιῶν.⁷

Υπάρχουν ένδείξεις ότι και ό Ράικο είχε ύποστεΐ, κατὰ κάποιο τρόπο, τις συνέπειες τών καταπιεστικῶν μέτρων : στενοί συγγενεΐς του φέρονται ανάμεσα στους Δεκεμβριστές. Ό ίδιος φαίνεται ότι ήλθε, λίγο μετά τήν έκρηξη τοῦ κινήματος, σὲ σύγκρουση με τους προϊσταμένους του και παραιτήθηκε ή

5. W. St. Clair, *ό.π.*, σ. 279.

6. Για τὸ πὼς ήγετικά στελέχη τών μετέπειτα Δεκεμβριστών αντιμετώπισαν τήν Έλληνική Έπανάσταση, βλ. I. S. Dostian, "L' attitude de la société russe", σ. 66-74· Α. Μπολσακώφ, *Νέα στοιχεΐα για τή Φιλική Έταιρεία*, από τὸ *Δεκεμβριστη Πάβελ Ίβάνοβιτς Πέστελ*, μετάφρ. Κ. Φουντουκίδη (από τὰ ρωσικά), Αθήνα, Όρίζοντες, 1972· I. Ίόββα, *Οί Δεκεμβριστές τοῦ Νότου και τὸ ελληνικό εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα*, μετάφρ. Γ. Ασουρά - Γ. Ζωΐδη (από τὰ ρωσικά), Αθήνα, Σύγχρονη Έποχή, 1986. Για τους Δεκεμβριστές βλ. και H. Seton-Watson, *The Russian Empire 1801-1917*, Oxford 1967, σ. 183-198· Marc Raeff, *Comprendre l'ancien régime Russe. État et société en Russie impériale*, Παρίσι, Seuil, 1982, σ. 150-152.

7. Βλ. παραπομπές σημ. 4 και 6.

ἀναγκάστηκε σὲ παραίτηση.⁸ Ἀδιέξοδο, ἐπομένως, στὴν ἐπαγγελματικὴ του σταδιοδρομία. Ἄν σ' αὐτὰ προστεθοῦν καὶ διάφορα οἰκογενειακὰ προβλήματα, ποὺ δὲν γνωρίζουμε τὸ περιεχόμενό τους ἀλλὰ μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Ράικο,⁹ ἴσως προσεγγίσουμε κάπως τὶς ποικίλες πιέσεις ποὺ ὁ τελευταῖος δέχθηκε στὰ τέλη 1825 - ἀρχὲς 1826. Μποροῦμε, νομίζω, νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπὸ τὶς συνθῆκες αὐτὲς ἡ φυγὴ λειτούργησε ἀντισταθμιστικά: ἦταν μιὰ διέξοδος. Διέξοδος ποὺ ἴσως κυοφοροῦνταν ἀπὸ νωρίτερα ἀλλὰ ἐγινε πράξη ὑπὸ τὴν ὥθηση ἐξαιρετικῶν περιστάσεων. Σὲ ποιοὺ βαθμὸ ἦταν καὶ συνειδητὴ πράξη διαμαρτυρίας γιὰ τὰ ὅσα συνέβαιναν στὴ χώρα του, μένει ἀκόμα νὰ διευκρινιστεῖ. Τὰ πολλαπλὰ αὐτὰ αἷτια, τὰ ὅποια, ἐλλείψει στοιχείων, δὲν μποροῦμε νὰ ἱεραρχήσουμε καὶ νὰ ἐκτιμήσουμε τὴ διαπλοκὴ τους, εἶχαν, συγχρόνως, ὡς δέκτη ἓνα ἄτομο μὲ ἰσχυρὴ, ὅπως φαίνεται, ρομαντικὴ διάθεση. Ἴσως νὰ μὴν ἦταν ὑπερβολικὴ ἡ φράση ποὺ, ἀνάμεσα στὶς ἄλλες, ἀνέφερε ὁ Ράικο γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ φυγὴ του· εἰκονογραφεῖ, ἐξάλλου, παραστατικὰ

8. Γιὰ τὸ ἐπεισόδιο ποὺ προκάλεσε τὴν παραίτηση τοῦ Ράικο, βλ. βιογραφικὸ σημείωμα (στὰ ρωσικά) τοῦ B. Markévitch, περ. *Rousskii Arkhiv* (= *Ρωσικὸ Ἀρχεῖο*), Μόσχα 1868, στήλες 299-300: Στὸ δωμάτιο τοῦ Ράικο συγκεντρώθηκαν δυσανεστήμενοι (δὲν ἀναφέρεται τὸ αἷτιο) ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς τοῦ συντάγματος τῶν δραγῶνων καὶ ἀποφάσισαν νὰ ὑποβάλουν ὁμαδικὰ τὶς παραιτήσεις τους. Ἡ ἡγεσία πέτυχε, μὲ ὑποσχέσεις καὶ ἀπειλές, νὰ τοὺς πείσει νὰ ἀνακαλέσουν τὶς παραιτήσεις. Μόνον ὁ Ράικο ἐπέμεινε σ' αὐτήν. Ὁ ἴδιος ἔλεγε, μὲ κάποια διάθεση χιουμοριστικῆ, ὅτι ἀποστρατεύθηκε "très mal noté, parceque j'étais, il paraît, une fausse note dans le chœur général". Ὁ I.S. Dostian, "Ἐνας Ρῶσος ἀγωνιστὴς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης" (στὰ ρωσικά), περ. *Voprossy Istorii* (= *Ζητήματα Ἱστορίας*), τχ. 4, Μόσχα 1978, σ. 211-212, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνιχνεύσει τὶς πολιτικὲς διαστάσεις τοῦ ἐπεισοδίου, τὸ συνδέει ἔμμεσα μὲ τὸ κίνημα τῶν Δεκεμβριστῶν (: ἔνδειξη διαμαρτυρίας γιὰ τὰ καταπιεστικὰ μέτρα) καὶ θεωρεῖ τὴν ἀποδοχὴ τῆς παραίτησης τοῦ Ράικο ὡς μέτρο τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ ἓναν πρωτεργάτη τῆς ἀπειθαρχίας τῶν ἀξιωματικῶν καὶ γενικῶς ἀπὸ ἄτομο ποὺ ἀποκαλοῦνταν «καρμπονάρος» γιὰ τὴ φιλελεύθερη διάθεσή του, τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ χαρακτήρα του καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχε σπουδάσει στὴν Ἰταλία. Στὶς κρίσιμες αὐτὲς στιγμὲς γιὰ τὸ καθεστῶς, οἱ προσωπομῖαι εἶχαν ἀποδεικτικὴ ἰσχύ. — Ποικίλες εἶναι οἱ ἀπόψεις τρίτων γιὰ τὰ αἷτια τῆς ἀποστρατείας τοῦ Ράικο, καὶ εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστώσουμε σὲ ποιοὺ βαθμοὺ ἀπηχοῦν μαρτυρίες τοῦ ἴδιου τοῦ Ρῶσου φιλέλληνα. Βλ. γιὰ παράδειγμα τί γράφει ὁ K. Heideck, «Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826-1829», περ. *Ἀρμονία* 2 (1901) 394: ἐγκατέλειψε [ὁ Ράικο] «τὴν ἐν τῇ πατρίδι ὑπηρεσίαν τοῦ πυροβολικοῦ ἐνεκεν ἔριδος πρὸς τοὺς προϊσταμένους αὐτοῦ». Σὲ ἀναφορὰ του πρὸς τὸν Benkendorff, 15/27 Μαΐου 1831 (*Ρωσικὸ Ἀρχεῖο*, 1868, στήλη 309) ὁ Ράικο, μιλώντας γιὰ τὴν ἀπόφασή του νὰ κατέλθῃ στὴν Ἑλλάδα, γράφει γιὰ "quelques contrariétés que j'essayais dans la carrière militaire que j'avais embrassée dans ma patrie". Γιὰ τὴν ἀναφορὰ αὕτῃ βλ. καὶ παρακάτω, σ. 183.

9. Στὴν ἴδια ἀναφορὰ πρὸς τὸν Benkendorff (βλ. σημ. 8) ὁ Ράικο σημειώνει: "je n'ai pas cru dans le temps, et je ne crois pas même à présent, être tenu à publier les secrets de famille l'ont provoqué" [le parti que j'ai pris].

και τὸ ἀδιέξοδο στὸ ὁποῖο νόμισε ὅτι βρέθηκε: «ἡ ἐλπίδα νὰ βρῶ ἓνα ἐντιμοτέριμα σὲ μιὰ ὑπαρξή μετὰ τὴν ὁποία κανεὶς δεσμός δὲν με κρατεῖ». ¹⁰ Τὸ ἐγχείρημα, πάντως, τοῦ Ράικο φαίνεται ὅτι ἐντυπωσίασε, μετὰ τὴν τόλμη του, πολλοὺς Ρώσους ἀξιωματικούς ποὺ εἶδαν σ' αὐτὸ τὴν ἐκπλήρωση καὶ τῶν δικῶν τους ἐπιθυμιῶν. Ἦταν φυσικό, ἔτσι, νὰ διογκωθεῖ στὰ μέγιστα τοὺς ἡ φιλελληνική του δράση. ^{10a}

Φαίνεται ὅτι ὁ Ράικο συνδεόταν, ἔστω ἑμμέσως, μετὰ τὴν αὐτοκρατορική οἰκογένεια: φέρεται ὡς νόθος γιὸς τοῦ Α. Γ. Μπομπρίνσκυ, τέκνου τῆς Αἰκατερίνης Β' καὶ τοῦ εὐνοουμένου της Γρ. Ὁρλώφ. ¹¹ Ὁ ἴδιος, ὡστόσο, φαίνεται ὅτι ἀπέφευγε κάθε ἀναφορά στὴν καταγωγή του αὐτή. ¹² Ὅπως κι ἂν ἔχει τὸ πράγμα, ὁ Ράικο ἀνῆκε σὲ ἐπιφανῆ οἰκογένεια. Σπούδασε στὴ Φλωρεντία καὶ παρακολούθησε μαθήματα στὸ πανεπιστήμιό τῆς Πάδουας. Ἐπέστρεψε στὴ Ρωσία τὸ 1815. Χάρης στὸν πλοῦτο καὶ τὴν ἐπιρροή τῶν συγγενῶν του, ἔγινε δεκτὸς στοὺς ἀριστοκρατικούς κύκλους τῆς Πετρούπολης. Ὑπηρέτησε στὸ Πυροβολικὸ καὶ τὸ 1824 ἦταν ἀξιωματικὸς τοῦ ἱππικοῦ στὴν αὐτοκρατορική φρουρά. ¹³ Ἀπ' αὐτὴ τὴ θέση ἀπομακρύνθηκε στίς ἀρχὲς τοῦ 1826. Σὲ λίγο φεύγει γιὰ τὴν Ἰταλία. Ἐκεῖ, φαίνεται ὅτι ὀριστικοποιεῖται ἡ ἀπό-

10. Στὸ ἴδιο. Ὁ Β. Markévitch (δ.π., στήλη 300) ἀναφέρει ὅτι ὁ Ράικο, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ στρατό, ἦταν ἀπογοητευμένος: ζοῦσε πολὺ μοναχικά, διαβάζοντας συνεχῶς καὶ ἐπισκεπτόμενος ἐλάχιστους.

10a. Ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὁ Δεκεμβριστὴς Ν. Ι. Λόρερ στίς «Σημειώσεις» του: «Πολλοὶ ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς ἀρχισαν νὰ ζητοῦν νὰ πᾶνε στὰ συντάγματα τοῦ στρατοῦ, πιστεύοντας ἔτσι νὰ προσεγγίσουν τὴν προβλεπόμενη ἐκστρατεία γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς Ἕλληνες. Θυμᾶμαι ἓναν ὑπολοχαγὸ τοῦ πυροβολικοῦ μας, τὸν Ράικο, ποὺ χωρὶς κἂν νὰ ἔχει ζητήσει ἄδεια πῆγε, ὁρμώμενος ἀπὸ τὴ δική του πεποίθηση, στὴν Ἀθήνα καὶ προσπαθοῦσε πολὺ καιρὸ νὰ φανεῖ χρήσιμος στοὺς συμπατριῶτες του. Στὴν Ἑλλάδα διορίστηκε ἀρχηγὸς πυροβολικοῦ, ἔγινε φίλος τοῦ Μπαίρον καὶ βοήθησε πολὺ νὰ πετύχει ἡ ἐπανάσταση». (βλ. Ὁ Μ. Σπάρο, δ.π., σ. 89· πβλ. τὸ ἴδιο, μετὰ κάποιες διαφορὰς, καὶ στὸν Ι. Ἰόββα, δ.π., σ. 53).

11. I. S. Dostian, «Ἐνας Ρώσος ἀγωνιστής», σ. 211· I. S. Dostian, «L' attitude de la société russe», σ. 75.

12. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ὁδησοῦ, ὅπου ὁ Ράικο πέρασε τὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του, ἐνθυμοῦνταν ὅτι τὸ ὅλο παράστημά του «παραδόξως» ἐνθύμιζε «τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐγγόνου τῆς Αἰκατερίνης Β' Κωνσταντίνου Παύλοβιτς, διὸ καὶ διέτρεχεν ἐν Ὁδησσῷ φήμη, ὅτι ἦτο νόθος υἱὸς τοῦ μεγάλου δουκὸς τούτου, ὅπερ ὅμως δὲν ἦτο ἡ ἀπλή μόνον εἰκασία οὐδεμίαν ἔχουσα ὑπόστασιν». βλ. Κ. Α. Παλαιολόγος, «Ὁ Ρώσος φιλέλληνας Νικόλαος Α. Ραϊχός», περ. Ἑσπερος 1 (1881-1882) 234. (Τὴν ἐπισήμανση τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖο ἀναπαράγει τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Β. Markévitch, χρωστῶ στὸν Ἀλέξη Πολίτη.) Κατ' ἄλλους, ὁ Ράικο ἐμοιαζε καταπληκτικὰ μετὰ τὸν Ἀλέξανδρο Α', τοῦ ὁποῖου ἦταν δευτέρος ἐξάδελφος, ἂν ἀληθεύει ἡ συγγένεια τοῦ Ρώσου φιλέλληνα μετὰ τὴν αὐτοκρατορική οἰκογένεια: βλ. I. S. Dostian, «Ἐνας Ρώσος ἀγωνιστής», σ. 211, σημ. 4.

13. Β. Markévitch, δ.π., στήλες 299-300· Κ. Α. Παλαιολόγος, δ.π., σ. 235· I. S. Dostian, «Ἐνας Ρώσος ἀγωνιστής», σ. 211.

φασή του νὰ μεταβεῖ στὴν Ἑλλάδα. Ἄν εἶχε κάποιους ἐνδοιασμούς, φαίνεται ὅτι τοὺς ἀπέβαλε ὅταν βρέθηκε σ' ἓνα κλίμα ἐντονου φιλελληνισμοῦ: οἱ ἰταλικές πόλεις ἦταν εὐαίσθητος δέκτης τῶν εἰδήσεων γιὰ τοὺς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων καὶ πέρασμα, σχεδὸν ὑποχρεωτικό, τῶν φιλελλήνων.¹⁴ Τὸ 1827 φθάνει στὶς ἐπαναστατημένες περιοχές. Θὰ παραμείνει σ' αὐτὲς ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 1832, δηλαδὴ κυρίως κατὰ τὴν καποδιστριακὴ περίοδο.

Οἱ δημοσιευμένες ἐπιστολὲς τοῦ Ι. Καποδίστρια πρὸς τὸν Ράικο ἀποτελοῦσαν τὴ σπουδαιότερη πηγὴ πού εἶχαμε γιὰ τὴ φιλελληνικὴ του δράση. Περισσότερα στοιχεῖα μᾶς δίνουν οἱ φάκελλοι 417 καὶ 418 τοῦ Καποδιαστριακοῦ Ἀρχείου¹⁵ πού φυλάσσεται στὴν Κέρκυρα. Πρόκειται γιὰ πυκνὴ ἀλληλογραφία, στὴν πλειοψηφία της ἀνεπίσημη, τοῦ Ράικο μὲ τὸν Κυβερνήτη, ἡ ὁποία, σὲ συνδυασμὸ μὲ ὁρισμένες ἄλλες μαρτυρίες, ἐπιτρέπει ἄλλη προσέγγιση τῆς σκέψης καὶ δράσης τοῦ Ρώσου ἐθελοντῆ. Ἀνιχνεύονται, ἐπίσης, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, οἱ ἀντιδράσεις πού ἡ παρουσία του προκάλεσε σὲ ἐχθροὺς καὶ φίλους τοῦ καποδιστριακοῦ καθεστώτος, πῶς ὁ ἴδιος λειτούργησε στὸ νέο περιβάλλον, κ.ἄ.

Ὁ Ράικο ἐγκαινιάζει τὴ φιλελληνικὴ του δράση μὲ σύντομη ὑπηρεσία σὲ κανονιοφόρα πλοιάρια πού ἀνῆκαν στὸ στόλο τοῦ λόρδου Cochrane.

14. B. Markévitch, ὁ.π., στήλη 301· K. A. Παλαιολόγος, ὁ.π., σ. 235.

15. Ἀρχεῖο Ἰονίου Γερουσίας — Τμῆμα Καποδιστριακό (σὸ ἐξῆς: ΑΚ). Στὸς φακέλους 417 καὶ 418 περιέχονται 112 ἔγγραφα τοῦ Ράικο πρὸς τὸν Καποδίστρια καὶ 52 τοῦ τελευταίου πρὸς τὸν Ράικο. Τὰ πρῶτα εἶναι πρωτότυπα, ἐνῶ τὰ δεύτερα σχέδια. Ὅλα εἶναι στὰ γαλλικά. Στὸν πίνακα πού ἀκολουθεῖ φαίνεται ἡ κατανομὴ τῆς ἀλληλογραφίας αὐτῆς στὸ χρόνο.

	Ἐγγραφα Ράικο				Ἐγγραφα Καποδίστρια			
	1828	1829	1830	1831	1828	1829	1830	1831
Ἰαν.			6	2			4	3
Φεβρ.			7	1			3	
Μάρτ.			4				1	
Ἀπρ.			3					
Μάιος			7	2			4	
Ἰούν.		3	10				6	
Ἰούλ.	1	12	10		1	3	4	
Αὐγ.		5	10			1	5	
Σεπτ.		8	3			4	2	
Ὀκτ.		4	4			3		
Νοέμ.		5	2			4	3	
Δεκ.		1	2				1	
	1	38	68	5	1	15	33	3

Στὸν πίνακα δὲν περιλαμβάνονται ὁρισμένα συνημμένα καὶ ἔγγραφα τρίτων ἢ πρὸς τρίτους. Ἡ ἐκδοσὴ τῆς ἀλληλογραφίας Ράικο - Καποδίστρια θὰ μπορούσε νὰ ἀναδείξει καὶ

Συμμετέχει έπειτα στην πολιορκία τής Χίου.¹⁶ Στις άρχές του 1828 διορίζεται φρούραρχος στο Ίτς - Καλέ και άργότερα στο Παλαμήδι, υπό τις διαταγές του Βαυαροῦ συνταγματάρχη Heideck. 'Ο τελευταῖος είχε την πρωτοβουλία για τους διορισμούς αὐτούς, πού επικύρωσε ο Καποδίστριας.¹⁷ 'Η άνησυχία, ωστόσο, του Ράικο μήπως ο Κυβερνήτης θεωρήσει τυχοδιωκτική την απόφασή του να ὑπηρετήσει στην 'Ελλάδα, είναι ένδεικτική του διαφορετικού κλίματος πού διαμορφώθηκε με την έπιβολή του νέου καθεστώτος. 'Ο Καποδίστριας είχε άλλες, σε σύγκριση με την έπαναστατική ήγεςία, απόψεις για τὸ πῶς έπρεπε να συγκροτηθεῖ τὸ ὑπὸ διαμόρφωση κράτος, για την πορεία του, τις σχέσεις του με τις δυνάμεις. Με καχυποψία είδε πολλούς από τους φιλέλληνες, ιδιαίτερα αὐτούς πού είχαν αποκτήσει έπιρροή στους στρατιωτικούς. Είναι χαρακτηριστική ή στάση του άπέναντι στον Fabvier και τὸν Church. Στὸ έγγραφο¹⁸ πού ακολουθεῖ ο Ράικο προσπαθεῖ να διευκρινήσει τις προθέσεις του:

Άλλα στοιχεῖα για τὸν Ρῶσο φιλέλληνα, πολὺ περισσότερα ἀπ' ὅσα επέτρεπε ή κλίμακα τής παρούσας εργασίας. Σ' ένα τέτοιο έγχείρημα θά ήταν δυνατές προσεγγίσεις ὅπως: ή μελέτη τής δομής του λόγου και ή ἀναγωγή ἀπ' αὐτήν στην πνευματική συγκρότηση του Ράικο· ή συστηματική ἀνάλυση τής σχέσης ανάμεσα στις έντολές του Καποδίστρια και στις πράξεις του Ράικο ὡς διοικητικού ὀργάνου, κ.ά. Οἱ δημοσιευμένες έπιστολές του Καποδίστρια πρὸς τὸν Ράικο είναι 8· βλ. 'Επιστολαὶ Ι.Α. Καποδίστρια (στὸ ἐξής: 'Επιστολές), τ. Γ', 'Αθήνα 1842, σ. 171-172, 194, 215-216, 223, 233-234, 341-343, 378· τ. Δ', 'Αθήνα 1843, σ. 305.

16. Βλ. Ράικο, Memorandum, [1840 - 1841]: 'Αρχεῖα του 'Ελληνικοῦ 'Υπουργείου τῶν 'Εξωτερικῶν, «Παράσημα εἰς 'Ελλήνας και Φιλέλληνας», φ. 1841, 33Ι (στὸ ἐξής: ΑΥΕ, Memorandum)· για τὸ ὑπόμνημα αὐτό, πού δημοσιεύεται στὸ Παράρτημα, βλ. παρακάτω, σ. 195. Βλ. επίσης την ἐξής μαρτυρία: 'Αντικρούοντας ο Ν. Δ. ὅσα ἔγραψε ο *Courrier de Smyrne* για τις σχέσεις φιλελλήνων, Fabvier και δημογεροντίας τῶν Χίων κατὰ την ἐκστρατεία, σημείωνε, ανάμεσα σε άλλα, ὅτι «οἱ φιλέλληνες οὗτοι [Γάλλοι], ὡς και τις ἀξιόλογος ἀξιωματικὸς Ρῶσος πρὸ τούτων, δυσαρεστηθέντες κατ' αὐτοῦ του Συνταγματάρχου, ἤτησαν παρ' αὐτοῦ την παραίτησίν των...»· βλ. *Γενική 'Εφημερίς*, ἀρ. 23, 4 'Απρ. 1828, σ. 97-98. Κατὰ τὸν Φορνέζι (ὁ.π., σ. 190) και ο Πρωτοποπῶφ συμμετέσχε στην ἐκστρατεία τής Χίου: «ἀπλοῦς ἐθελοντὴς ἐν Χίῳ». Δὲν γνωρίζω ἀπὸ πού ἀντλεῖ τὰ στοιχεῖα του ο Τρ. Εὐαγγελίδης, ὅταν γράφει στὸ λήμμα «Νικόλαος Ράικος» τής Μεγάλης 'Ελληνικῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τὰ ἐξής: «Φιλέλληνα Ρῶσος, κατελθὼν εἰς την 'Ελλάδα ἅμα τῇ ἐκρήξει του ἀπελευθερωτικοῦ 'Αγῶνος. Μετασχὼν δὲ πλείστων μαχῶν, κατ' ἅς ἐπολέμησε γενναίως, διωρίσθη μετὰ την ἀποκατάστασιν διοικητὴς του φρουρίου Παλαμηδίου...». Πβλ. τὸ ἴδιο λήμμα και στὴ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική 'Εγκυκλοπαιδεία (1930).

17. K. Heideck, ὁ.π., σ. 394· Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 26/7 Αὐγ. 1828: AK, φ. 418: "C'est à la bonne opinion que vous avez inspirée à Mons. le Colonel Heideck que vous devez la place que le Gouv(ernement) Grec vous a provisoirement confié". Βλ. και ΑΥΕ, Memorandum.

18. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 20 'Ιουλ. 1828: AK, φ. 418. Διατηρεῖται κατὰ την ἐκδοση ή ὀρθογραφία και ή στίξη του ἐγγράφου. Δίνεται, ἔτσι, ένα δείγμα γραφῆς του Ράικο. 'Αντίθετα, στὰ παραθέματα ἀπὸ άλλα ἔγγραφα του ἀποκαθίσταται σιωπηρὰ ή ὀρθογραφία και ή στίξη.

Excellence!

L'experience que j'ai acquise dans ce Pays, m'a appris qu'une bonne partie des individus qui sont venus ici, y ont été amenés plutôt par des catastrophes étrangères à la cause qu'ils ont embrassé, que par le zèle qu'ils font valoir.

Il serait déplacé, et il me sèderait mal de faire parade devant Votre Excellence, des sentimens qui m'ont mis à demander presque exprès mon congé, pour associer le nom Russe aussi, à ceux des enfans de toutes les nations civilisées, qui ont pris une part active à la délivrance de la Grèce. Ça a été ma seule ambition, mon unique vanité, que bien de personnes qualifieront peut être de presumption. Soit!

Votre Excellence m'a fait l'honneur, de m'accorder (modestie à part) un poste au dessus de mon mérite; je tacherais autant qu'il est en moi de justifier votre confiance, dont je suppose en partie, en être redevable à l'opinion dont m'a honoré le respectable Colonel Heidek.

Anterieurement à l'époque où Votre Excellence prîtes les rênes du Gouvernement, les affaires étant dans le Chaos, plusieurs personnes en profiterent pour s'appropriier des titres des grades etc. qu'ils n'avaient pas —je serais désespéré, d'être soupçonné un instant d'appartenir à la cathégorie des gens de cette espece, et maintenant que cette Terre, merci vos soins paternels, s'avance à grands pas au bon ordre et à la véritable organisation, je demande à produire mes documents, et non content de cà, j'implore de votre bonté, afin d'écarter toute arrière pensée, de vouloir vous daigner si vos graves occupations ne l'empêchent pas, de prendre des informations sur mes qualités morales et politiques, directement de S. E. Mr Le General Tchitchirin sous les ordres de qui j'ai eu l'honneur de servir aux Dragons de la Garde, ou chez S. E. Mr Le General Baron de Levenchtern Comandant en Chef l'Artillerie de la 2e Armée, chez qui j'eus l'honneur de servir anterieurement.*

Je veux me flatter, que vous ne trouverez rien d'extraordinaire à la demande que je fais; à l'époque où nous vivons l'on ne peut jamais être trop sûr des personnes que l'on emploie, et je me suis cru en devoir de vous indiquer la source d'en vous pouvez tirer des renseignemens sur ma personne, car les deux Generaux que je vous ai indiqué me connaissent particulièrement.

* Ἀκολουθεῖ τὸ ὄνομα αὐτὸ καὶ στὰ ρωσικά.

J'ai l'honneur, de vous prévenir, que je n'aspire ni aux distinctions, ni aux récompenses; j'ai fait des vœux constants pour voir la Grèce délivrée de son joug; l'heure en est proche, et des-ce qu'elle aura sonné permettez moi de me retirer. — je m'en irais peiné de n'avoir pu rien faire, mais avec la satisfaction interne de l'avoir voulu avec ardeur: heureux si je pourrais emporter vos suffrages.

J'ai l'honneur de resigner a Votre Excellence le sincer devouement.

De Votre tres humble et obeissant serviteur

Nicolas Rayko

Naupli - de - Romanie

De la Forteresse de Palamidy

le 20 Juillet 1828

Φαίνεται από το παραπάνω κείμενο ή έντονη έπιθυμία του Ράικο νά διαφοροποιηθεί από εκείνους τούς φιλέλληνες τών οποίων τά κίνητρα και οί στόχοι θά μπορούσαν νά άμφισβητηθοϋν. Είναι χαρακτηριστικό ότι ύποδεικνύει δύο άνώτατους Ρώσους στρατιωτικούς για νά βεβαιώσουν όχι για τίς ικανότητές του αλλά για τά «ήθικά και πολιτικά του προσόντα»: τόν βάραινε ό φόβος μήπως τόν είχαν παραστήσει στόν Καποδίστρια «comme un transfuse echappé à la deplorable catastrophe de 14/26 10bre 1825». ^{18α} Κι έδω τονίζει ότι είχε μία μόνο φιλοδοξία: νά δείξει ότι και Ρώσοι συμμετέχουν στο φιλελληνικό κίνημα. Σ' έλη σχεδόν τή διάρκεια τής ύπηρεσίας του στην Έλλάδα θά άρνηθεί μισθό ή άποζημίωση. Είχε οικονομική άνεξαρτησία: πέρα από τά ποσά πού ένδεχομένως θά είχε πάρει μαζί του, έφθαναν, όπως φαίνεται, κατά διαστήματα, συναλλαγματικές στο όνομά του. ¹⁹ Ο Καποδίστριας έσπευσε νά θεωρήσει ικανοποιητικές τίς έξηγήσεις του Ράικο. ²⁰

Γιά τή δράση του Ράικο όσο ήταν φρούραρχος στο Ίις-Καλέ και τó Παλαμήδι δέν σώζονται τεκμήρια στην άλληλογραφία του με τόν Καποδίστρια. Φαίνεται, ώστόσο, πιθανότατο ότι συμμετείχε ένεργά στην προσπάθεια του

18α. ΑΥΕ, Memorandum. Έκει απέδιδε ό Ράικο και τήν άρχική ψυχρότητα του Καποδίστρια άπέναντί του.

19. Βλ. και παρακάτω, σ. 181. Έπάρχει ή πληροφορία ότι από τήν οικογένειά του έπαιρνε ό Ράικο 12.000 ρούβλια τó χρόνο· βλ. Β. Markévitch, ό.π., στήλη 300. Για μία μόνο περίπτωση πού αναγκάστηκε νά δεχθεί κάποια άμοιβή, βλ. παρακάτω, σημ. 105α.

20. Καποδίστριας πρós Ράικο, 26/7 Αύγ. 1828: ΑΚ, φ. 418: "Le témoignage des personnes auxquelles vous vous rapportez et sous les ordres desquelles vous avez commencé votre carrière militaire dans votre patrie, est sans doute très honorable pour vous, et très satisfaisant pour le Gouvernement et pour le pays auquel il vous plait de vouer actuellement vos services". Τήν έπιστολή του Ράικο επέδωσε στόν Καποδίστρια ό Ρώσος άξιωματικός Richter. Στο έκκ. της έκδοσης ότ παρουσιάζει *

Heideck γιὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ Ναυπλίου, τῇ διεύρυνση τῶν ὁδῶν, τὴν κατασκευὴ ὑδραγωγείου, νοσοκομείου, στρατώνων, γιὰ τὸν ἐθισμὸ τῶν στρατιωτῶν στὴν πειθαρχία, στὸ νὰ τρώγουν σὲ τραπέζι, κ.ἄ.²¹ Τὸ Μάϊο 1829 ὑποδέχεται, ὡς φρουράρχος τοῦ Παλαμηδίου, τὸν στρατάρχη Maison, ὁ ὁποῖος, πρὶν ἀναχωρήσει γιὰ τὴ Γαλλία, ἐπισκέφτηκε τὸ Ναύπλιο καὶ τὴν Αἴγινα.²²

Ἡ χρησιμοποίηση ξένων στρατιωτικῶν σὲ ὑψηλὲς θέσεις εἶχε ἀρχίσει νὰ προκαλεῖ τὴν ἀντιζήλια τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, φαινόμενο ποὺ θὰ γενικευθεῖ μὲ τὴν ἀφιξὴ τῶν Βαυαρῶν. Δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ Κάρπος Παπαδόπουλος, λοχαγὸς τότε τοῦ τακτικοῦ, εἶχε στὸ νοῦ του καὶ τὸν Ράϊκο ὅταν ἔγραφε στὸν Κωλέττη (10 Μαΐου 1829): «... βαρὺ μὲ ἔρχεται νὰ προστάζωμαι ἀπὸ ταγματάρχας τοὺς ὁποῖους ἡ περίστασις ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ τυχοδιώκται ἐκ τῶν λεγομένων φιλελλήνων μερικοῖν».²³ Σχετικὲς αἰχμὲς κατὰ τοῦ Ράϊκο περιεῖχε ἀνταπόκριση ἀπὸ τὸ Ναύπλιο ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν *Courrier de Smyrne*. Κατακρινόταν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν Ἑπτανήσιους καὶ ξένους. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα σημειωνόταν: «La Palamide est entre les mains d'un officier russe qui n'a jamais vu un turc, mais il était bien recommandé».²⁴ Φαίνεται, ἐπίσης, ὅτι πολλοὶ θεωροῦσαν τὸν Ράϊκο ὡς μυστικὸ πράκτορα τῆς Ρωσικῆς Κυβέρνησης· τουλάχιστον αὐτὴ τὴν αἴσθησις εἶχε ὁ ἴδιος.^{24a} Παράλληλα, ἡ θέση του ὡς φρουράρχου εἶχε ἐρμηνευθεῖ, ἀπὸ γαλλικοὺς κυρίως παράγοντες, ὡς ἰδιαίτερη εὐνοία πρὸς τὴ Ρωσία. Ὁ Καποδίστριας ἀντέκρουσε τὴ σχετικὴ κατηγορίαν σὲ γράμμα του πρὸς τὸν κόμητα Loverdo, ἀξιωματικοῦχο στὸ γαλλικὸ ὑπουργεῖο Πολέμου:

«Τὸ Παλαμίδειον δὲν ἐνεχείρισεν ἡ κυβέρνησις, καθὼς σᾶς εἶπον, εἰς Ρῶσον τινὰ ἀξιωματικὸν ἐκ τῶν ὑποδεστέρων, ἀλλὰ τὸ μὲν τὸ ὄλον Ναύπλιον φρουραρχεῖ ὑπὲρ πάντας ὁ Βαυαρὸς συνταγματάρχης Κ. Ἐϊδέκ, ἂν δὲ αὐτὸς ἔλαβεν ἐκ τῶν φιλελλήνων τῶν ἀμισθὶ συνυπηρετούντων τὴν Ἑλλάδα, τὸν Κ. Ράϊκον, Ρωσσικὸν ποτὲ ἀξιωματικὸν χρηματίσαντα.

21. Heideck, ὁ.π., σ. 396-399, 445-448, 542-543. Κατὰ τὸν Heideck, ἀπέναντι τῶν στρατιωτῶν ἐπιβαλλόταν «πραεῖα ἀλλὰ καὶ αὐστηρὰ ἄμα μετὰχείρισις καὶ ἀκριβὴς πληρωμὴ τοῦ μισθοῦ καὶ τοῦ σιτηρεσίου» (σ. 542).

22. *Courrier d'Orient*, ἀρ. XII, 19 Μαΐου 1829, σ. 2. Βλ. καὶ *Le Courrier de Smyrne*, ἀρ. 67, 31 Μαΐου 1829.

23. Κέντρον Ἑρευνῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (KEINE), Ἀρχεῖο Κωλέττη, φ. 32, ἀρ. 340. Ὁ Κάρπος προήχθη ἀργότερα σὲ ταγματάρχην καὶ ἔγινε φρουράρχος Παλαμηδίου· βλ. Κάρπος Παπαδόπουλος, Ἀπάνθισμα τοῦ ἱστορικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ Ἀρτισυνταγματάρχου τῆς Γραμμῆς, ἐπιμ. ἐκδ., Θεολ. Διέξελος, Ἀθήνα, Παπαζήσης, 1976, σ. 31.

24. *Le Courrier de Smyrne*, ἀρ. 32, 27 Σεπτ. 1828. Ἡ ἀνταπόκρισις φέρει ἡμερομηνία 13 Σεπτ.

24a. ΑΓΕ, Memorandum.

και τον κατέστησε κατὰ προτίμησιν ἄλλου ὑποφρούραρχον τοῦ Παλαμῆδείου, δὲν βλέπω ἐπ' ἀληθείας, ἀγαπητέ μου Κόμη, πῶς τοῦτο τὸ ἀσήμαντον πρᾶγμα δύναται νὰ σᾶς ἐπιβεβαιώσῃ τὰ θρυληθέντα, ὅτι δηλαδή ἡ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὅχι μόνον ρωσικωτέρα κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἀγγλικὴ μᾶλλον ἢ γαλλική». ²⁵

Στις 12 Ἰουν. 1829 ὁ Ράικο διορίστηκε «Α' φρούραρχος τῶν Πατρῶν καὶ τοῦ Καστελλίου τοῦ Μωρέως», τοῦ κάστρου στὸ Ρίο δηλαδή, μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου. Ἡ διστακτικότητα τοῦ Καποδίστρια ἀπέναντί του ἢ ὅποια, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Ράικο, εἶχε ἐκδηλωθεῖ μὲ ψυχρότητα, ἀκόμα καὶ μὲ περιφρόνηση, εἶχε ἀρχίσει νὰ αἰρεται. Δὲν γνωρίζουμε πῶς ἀκριβῶς συνέβη αὐτό. "Ὅ,τι πράγματι συνέβη, καὶ θὰ φανεῖ μὲ ὅσα θὰ ἀναφεροῦν πρὸ κάτω, εἶναι ὅτι τὸ νέο του ἀξίωμα ἐπέτρεψε στὸν Ράικο ἄμεση σχέση μὲ τὸν Κυβερνήτη, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ψυχρότητα τοῦ τελευταίου νὰ μετατραπεῖ σταδιακὰ σὲ «ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη» γιὰ τὸν Ρῶσο

25. Καποδίστριας πρὸς Loverdo (Παρίσι), 3 Δεκ. 1828: Ἐπιστολές, τ. Β', σ. 332-333. Γιὰ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ Fabvier σ' ἐνδεχόμενον διορισμὸ τοῦ Ράικο ὡς ἀνώτατου διοικητῆ στα φρούρια Ναβαρίνου, Μεθώνης καὶ Κορώνης, βλ. Fabvier πρὸς Grasset, [1829]: Ἀρχεῖο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, ἀρ. 8378α. Ὁ Γάλλος ἀξιωματικὸς J.-s. Mangeart, στὶς "Ἀναμνήσεις" του (*Souvenirs de la Morée, recueillis pendant le séjour des Français dans le Péloponnèse*, Παρίσι 1830, σ. 315), σημειώνει: "On assurait que le président de la Grèce cherchait à éloigner de son gouvernement tous les officiers étrangers, à l'exception des Russes. On avançait même qu'il avait été jusqu'à dire qu'il ne voulait de la France que son argent" (πβλ. ἐλληνικὴ μετάφραση στὰ Ἀπομνημονεῖματα ἀγωνιστῶν τοῦ '21, ἀρ. 20, ἐκδ. Γ. Τσουκαλᾶ, Ἀθήνα 1957, σ. 177-178). Ὁ εἰδικός, ὡστόσο, ἀπεσταλμένος τῆς Γαλλικῆς Κυβέρνησης Feburier διαπίστωνε, σχετικὰ μὲ τὴν κατηγορία ὅτι ὁ Καποδίστριας εὐνοοῦσε τοὺς ὑπάρχουσ μίᾳς μόνου χώρας, ὅτι κανεὶς Ρῶσος δὲν ὑπηρετοῦσε στὴν πολιτικὴ διοίκηση, καὶ στὸ στρατὸ τρεῖς (ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ὁ Ράικο)· βλ. Feburier πρὸς La Ferronnays, 18/30 Δεκ. 1828: Ministère des Affaires Etrangères (France), Correspondance Politique (CP), Grèce 6/166. (Οἱ παραπομπὲς στὰ CP, CO καὶ FO γίνονται μὲ βάση τὶς μικροταινίες ποὺ βρίσκονται στὸ KEINE τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.) Παρόμοιες ἦταν καὶ οἱ ἐκτιμῆσεις τοῦ Th. Gordon (πρὸς Cartwright, 5/17 Ἰουλ. 1828: D.C. Fleming, *John Capodistrias and the Conference of London, 1828-1831*, Θεσ/νίκη 1970, σ. 71 σημ. 12): "... from what I can learn, the charge brought against him (Capodistrias) of working to drive away all foreigners except Russians, is utterly false, as there are scarcely two individuals of that nation employed in Greece, and those in subordinate posts". Ἄλλους ἀριθμητικούς, καὶ ἐπομένως πολιτικούς, ὑπολογισμοὺς ἔκαναν ὅσοι δίπλα στοὺς Ρῶσους πρόσθεταν καὶ αὐτοὺς ποὺ εἶχαν κάποια σχέση μὲ τὴ Ρωσία· βλ. ἐνδεικτικὰ G. Lee πρὸς Adam, 3/15 Ἰουλ. 1828: Fleming, ὁ.π., σ. 189: "We may divide the new employees into the following classes: Firstly, those who are Russians, Russian-Greeks, or who have connections with Russia, as Kalergi, Mavromatis, Raiko etc."

φιλέλληνα.²⁶ Ὁ Καποδίστριας, πάντως, εἶχε ἐκτιμήσει τὶς ὑπηρεσίες²⁷ ποὺ πρόσφερε ὡς φρούραρχος στὸ Παλαμῆδι καί, κυρίως, φαίνεται ὅτι εἶχε πειστεῖ γιὰ τὸ ζῆλο καὶ τὶς ικανότητές του νὰ ἐφαρμόσει τὴν κυβερνητικὴ πολιτικὴ στὴ νευραλγικὴ ἐπαρχία τῆς Ἀχαΐας. Κατ' ἀρχήν, στὴν περιοχὴ αὐτὴ ὑπῆρχαν ἰσχυρὲς οἰκογένειες προκρίτων (Ζαῖμη, Λόντου, Ρούφου, κ.ἄ.) ποὺ ἀποτελοῦσαν σημαντικὰ ἐρείσματα τῆς ἀντιπολίτευσης κατὰ τοῦ καποδιστριακοῦ καθεστώτος: ἡ τελευταία εἶχε ἐντείνει, στὰ μέσα τοῦ 1829, τὴ δράση της σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ ἐμποδίσαι τὴν ἐκλογὴ «ἀφοσιωμένων» στὴν Κυβέρνηση πληρεξουσίων γιὰ τὴ Δ' Ἐθνοσυνέλευση. Ἐπειτα, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Πάτρα βρισκόταν ἡ Ρούμελη: ἦταν φανερό ὅτι ἡ στάση τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων ποὺ βρισκόνταν ἐκεῖ θὰ ἐπαιζε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ διαμάχη γιὰ τὴν ἐξουσία. Ἦδη στίς χιλιάρχες τῆς Δυτ. Στερεᾶς εἶχαν σημειωθεῖ ἀπειθαρχίες οἱ ὁποῖες ἐφθασαν, σὲ μιὰ τουλάχιστον περίπτωσι —στὴ Ναύπακτο— στὰ ὅρια τῆς στάσης. Ἡ παρουσία, κατὰ συνέπειαν, στὴν Πάτρα καὶ τὸ Κάστρο τοῦ Μοριᾶ ἰσχυρῶν φρουρῶν ἀπὸ στρατιῶτες τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, θὰ ἐνίσχυε, ἀπὸ κάθε ἄποψη, τὴν ἐξουσία τῆς Κυβέρνησης στὴν περιοχὴ. Τὸ ρόλο αὐτὸ εἶχε, ὡς ἓνα βαθμὸ, μὲ τὴν παρουσία της διαδραματίζει ἡ γαλλικὴ φρουρὰ τῆς Πάτρας. Ἡ ἀποχώρησή της —διατάχθηκε νὰ ἐπιστρέψει στὴ Μεθώνη ὅπου ἦταν ἡ ἑδρα τοῦ γαλλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος— δημιουργεῖ ἐπικίνδυνον κενὸ ποὺ ἡ κάλυψη του θεωρήθηκε ἐπιτακτικὴ.²⁸

Ἡ Πάτρα, ἐξάλλου, ἦταν τὸ σπουδαιότερο σημεῖο ἐπαφῆς μὲ τὰ Ἑπτάνησα, ποὺ βρισκόνταν ὑπὸ ἀγγλικὴ προστασία.²⁹ Οἱ σχέσεις τοῦ Καποδίστρια

26. ΑΓΕ, Memorandum. Γιὰ τὸ διορισμὸ τοῦ Ράικο βλ. *Γενικὴ Ἐφημερίς*, ἀρ. 47, 3 Ἰουλ. 1829, σ. 185. Δὲν ἐντοπίστηκαν ἀντιρρήσεις γιὰ τὸ διορισμὸ αὐτό. Ὑπάρχει, ἀντίθετα, μιὰ πολὺ ἐπαινετικὴ κρίση καταχωρισμένη μάλιστα σ' ἓνα ἔντυπο ποὺ συστηματικὰ ἀντιπολιτευόταν τὸν Καποδίστρια ὡς ὄργανο τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς. Στὸν *Courrier de Smyrne* (ἀρ. 74, 19 Ἰουλ. 1829 —ἀνταπόκριση ἀπὸ Σύρα, 6 Ἰουλ.) σημειώνεται: "M. Rayko, commandant de la Palamide, a été promu au commandement supérieur des forteresses de la Morée et de Patras avec le rang de lieutenant colonel. Cette nomination fait honneur au Président et a reçu l'approbation générale."

27. Γι' αὐτὲς βλ. τὴν ἀναφορὰ τοῦ Heideck πρὸς τὸν Καποδίστρια, 3 Ἰουλ. 1829: *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας*, ἀρ. 4: Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις, τ. 2: Δ' ἐν Ἀρχεῖ Ἐθνικῇ Συνέλευσις, ἐκδ. Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 1973, σ. 481-482: «... Ὁ κύριος Ράικος εὐχρέστησε κατὰ πάντα εἰς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τῶν ἀξιολόγων του ὑπηρεσιῶν».

28. Γιὰ τὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς καποδιστριακῆς περιόδου καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴν κυβερνητικὴ πολιτικὴ καὶ τὶς ἀντιστάσεις ποὺ αὐτὴ προκάλεσε, ἀποφεύγω ἐδῶ τὶς παραπομπὲς γιὰ νὰ μὴ φορτώσω τὸ κείμενο. Μποροῦν νὰ ἀναζητηθοῦν στὴν ὑπὸ ἐκδοσὴ διατριβή μου: «Ἡ ἀντιπολίτευση κατὰ τοῦ Κυβερνήτη Ἰω. Καποδίστρια, 1828 - 1831».

29. Ἐγραφε ὁ Καποδίστριας στὸ διωικητὴ Πάτρας Ἰω. Μελά (10/22 Αὐγ. 1831: *Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη-Τμῆμα Χειρογράφων* (ΕΒ), Ἀρχεῖο Α', ἀρ. 7933): «Αἱ Πάτραι εἶναι ὁ διὰ μέσου ὅρος ὡς πρὸς τὰς ἐθνικὰς ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως κοινωνίας, μεταξὺ τῶν ραδιοῦργων καὶ τῶν Ἰονίων Νήσων, καὶ μάλιστα τῆς Ζακύνθου. Σὰς συμβουλεύω νὰ προσέχητε. Ἀς κάμωμεν τὸ χρέος μας καὶ ὁ Θεὸς θέλει τελειώσῃ τὰ ἐπιλοιπα».

μέ τη Βρεταννική Κυβέρνηση χειροτέρευαν συνεχώς. Ἡ τελευταία ἐπιθυμοῦσε νὰ περιορίσει τὴν Ἑλλάδα μόνο στὴν Πελοπόννησο καὶ τὶς Κυκλάδες. Δυσπιστοῦσε, ἐπίσης, ὡς πρὸς τὶς προθέσεις τοῦ Κυβερνήτη καὶ γι' αὐτὸ προσπαθοῦσε, μέσω τῶν ἀντιπροσώπων τῆς στὴν περιοχῇ, νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀντιπολίτευση ἐναντίον του.

Ὁ Καποδίστριας, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, καὶ οἱ στενοὶ συνεργάτες του ἔφθασαν νὰ ἀποδίδουν σὲ ἀγγλικὲς ἐνέργειες πολλὰς ἀπὸ τὶς ταραχὲς στὸ στρατὸ τῆς Δυτ. Στερεᾶς. Δυσπιστοῦσαν, μάλιστα, γιὰ τὶς προθέσεις τοῦ Church, τὸν ὁποῖο, τελικὰ, ἀνάγκασαν σὲ παραίτηση. Κατηγοροῦσαν τοὺς ἀντιπολιτευομένους ὡς πωλημένους στὴν Ἀγγλία, ἢ ὁποῖα, κατ' αὐτοὺς, διέθετε ἄφθονο χρῆμα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀντικυβερνητικῆς παράταξης. Οἱ κατηγορίες αὐτὲς δὲν ἀποδείχθηκαν. Ὡστόσο, στὶς ἐσωτερικὲς συγκρούσεις λειτούργησαν ὡςπραγματικὰ γεγονότα. Τὸ ἴδιο συνέβη, βέβαια, καὶ μὲ πολλὰς ἀπὸ τὶς κατηγορίες ἐναντίον τοῦ Καποδίστρια.

Ἐπέμεινα κάπως σ' ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ φανεῖ πῶς ἡ ἀντιπαράθεση κυβερνητικῶν - ἀντιπολιτευομένων, μὲ τὴν πραγματικὴ ἢ ὑποτιθέμενη ἀνάμειξη ξένων παραγόντων, ἀπειλοῦσε νὰ θέσει τὸ στίγμα τῆς σ' ὅλες σχεδὸν τὶς ἐκφάνσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Σὲ τέτοιο πλαίσιο καλοῦνταν νὰ δράσει ὁ Ράικο.

Μόλις ἐγκατέστησε (τέλη Ἰουνίου - ἀρχὲς Ἰουλίου 1829) τοὺς ἄνδρες του στὰ φρούρια τῆς Πάτρας καὶ τοῦ Ρίου, ὁ Ράικο χρειάστηκε νὰ βοηθήσει, μὲ δική του πρωτοβουλία, τὸ συνταγματάρχη Ν. Πιέρη, φρούραρχο Ναυπάκτου καὶ Ἀντιρρίου, γιὰ νὰ ἐξανγκιάσει σὲ ὑποταγὴ τοὺς ἀτάκτους ποὺ εἶχαν προβεῖ σὲ στασιαστικὲς ἐνέργειες στὴ Νάυπακτο.³⁰ Φαίνεται, ὥστόσο, ὅτι ἡ πειθαρχία σταθεροποιήθηκε ὅταν ἡ Κυβέρνηση πλήρωσε χρεωστούμενους μισθοὺς. Λίγους μῆνες ἀργότερα, ἡ εἶδηση ὅτι τὰ γαλλικὰ στρατεύματα διατάχθηκαν νὰ ἐπιστρέψουν στὴν πατρίδα τους δημιούργησε νέες ἐντάσεις στοὺς ἀτάκτους, γιὰτὶ θεωρήθηκε ὅτι ὑποδῆλωνε πρόθεση τῆς Γαλλικῆς Κυβέρνησης νὰ πάψει νὰ ὑποστηρίζει τὸν Καποδίστρια. Ὁ Ράικο πρότεινε στὸν τελευταῖο νὰ ζητήσει ἀπὸ τὸ ναύαρχο Heyden τὴν ἀποστολὴ πλοίου στὸν κόλπο τῆς Πάτρας γιὰ πρόληψη τυχόν ταραχῶν.³¹ Πράγματι, ἡ παρουσία τῆς ρωσικῆς φρεγάτας λειτούργησε, μαζὶ μὲ τὴν εἶδηση γιὰ τὴν ἀναστολὴ ἀναχώ-

30. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 3 καὶ 7 Ἰουλ. 1829: ΑΚ, φ. 418. Γιὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Γάλλων καὶ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων στὰ φρούρια τῆς Πάτρας καὶ τοῦ Ρίου, βλ. καὶ *Courrier d'Orient*, ἀρ. XVII, 14 Ἰουλ. 1829, σ. 3. Ὁ Ράικο ἔφτασε στὴν Πάτρα στὶς 18 Ἰουν. 1829: βλ. ἔγγραφο τοῦ τῆς 19 Ἰουν. πρὸς Καποδίστρια: ΑΚ, φ. 418. Γιὰ τὴν ὕψωση (1 Αὐγ. 1829) τῆς ἐλληνικῆς σημαίας στὰ φρούρια τῆς Πάτρας καὶ τοῦ Ρίου μὲ ὀρθοσκευτικὰ καὶ στρατιωτικὰ τελετὰς, βλ. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 29 καὶ 31 Ἰουλ., 4 Αὐγ. 1829: ΑΚ, φ. 418.

31. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 23 Ὀκτ. 1829: ΑΚ, φ. 418. Καποδίστριας πρὸς Heyden, 28 Ὀκτ. 1829: Ἐπιστολές, τ. Γ', σ. 283-284.

ρησης τῶν Γάλλων, κατευναστικά ἀνάμεσα στοὺς στρατιωτικοὺς καὶ τοὺς ἀντιπολιτευομένους γενικότερα. Τὸ ἐπόμενο αἴτημα τοῦ Ράικο, νὰ πλέει τακτικά στὰ ὕδατα τῆς περιοχῆς ἓνα πολεμικὸ πλοῖο, δὲν φαίνεται νὰ ἱκανοποιήθηκε.³²

Δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ πειθαρχία τῶν στρατιωτῶν τῆς φρουρᾶς. Οἱ παλιὲς ἔξεις τῶν ἀτάκτων ἦταν ἀκόμη ἰσχυρές. Ὁ Ράικο ἀντιμετώπιζε πολλὰ προβλήματα λιποταξίας ἀνάμεσα στοὺς ἄνδρες του. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔκλεβαν. Δὲν ἔλειψαν καὶ ἐπεισόδια ποὺ ἀπειλήσαν τὴν τάξη στὸ στρατιωτικὸ σῶμα.³³ Τὰ μικροφιλότιμα καὶ οἱ πληγωμένοι ἐγωισμοὶ ἦταν συνεχῆ. Ἰδιαιτέρα σοβαρὸ ἦταν τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῶν στρατιωτῶν μὲ τοὺς ὑπόλοιπους κατοίκους. Ὁ Ράικο προσπάθησε νὰ ἐξαλείψει τὸ φόβο τῶν τελευταίων, οἱ ὁποῖοι, ἀπὸ ὀδυνηρὲς ἐμπειρίες, εἶχαν ταυτίσει τὸ στρατὸ μὲ κάθε εἶδους καταχρήσεις.³⁴ Ὡστόσο, κάθε σχετικὴ ἐνέργεια κινδύνευε νὰ ἀνατραπεῖ ἀπὸ τὶς ζημιὲς ποὺ προκαλοῦσαν στὴν ἐπαρχία κυβερνητικὰ ἢ φιλοκυβερνητικὰ στρατεύματα κατὰ τὴ διάβασή τους.³⁵

Ἡ Πάτρα εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναλαμβάνει ἀπὸ τὶς συνέπειες τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα. Μεγάλῃ ὥθησῃ στὴν ἀνάπτυξή της ἔδωσε ἡ παρουσία τῆς γαλλικῆς φρουρᾶς (Σεπτ. 1828 - Ἰούν. 1829). Οἱ ἀνάγκες τῶν Γάλλων γιὰ κατοικία, διατροφή καὶ ψυχαγωγία ὥθησαν πολλοὺς, ντόπιους καὶ μὴ, νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν πόλη καὶ νὰ ἐπιδοθοῦν σὲ ποικίλες δραστηριότητες. Τὸ γαλλικὸ χρῆμα ἔφερε κάποια πρώτη κινητικότητα.³⁶ Παράλληλα, τὸ ἐμπόριο τῆς σταφίδας δραστηριοποιήθηκε καὶ πάλι, ὕστερα ἀπὸ τὴν παύση τῶν ἐχθροπραξιῶν. Οἱ ἐξαγωγὲς πρὸς τὴν Ἀγγλία αὐξάνουν ἀπὸ χρόνον σὲ χρόνον.³⁷

32. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 8 καὶ 15 Ἰαν., 1 Φεβρ. 1830: ΑΚ, φ. 417.

33. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 28 καὶ 31 Μαΐου, 7 Ἰουν. 1830: ΑΚ, φ. 417.

34. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 19 Αὐγ., 12, 23 καὶ 30 Σεπτ. 1829: ΑΚ, φ. 418. Σὲ ὑπόμνημα ποὺ ὑπέβαλε στὸ Διευθυντὴ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ὁ Ράικο ὑπέδειξε τρόπους γιὰ νὰ ἀνέβει στὸ σεβασμὸ τῶν πολλῶν τὸ στρατεῦμα. Ζήτησε, ὅμως, νὰ μὴ τιμωροῦνται μόνον οἱ στρατιῶτες γιὰ καταχρήσεις ἀλλὰ καὶ οἱ πολῖτες, ὅταν τοὺς προκαλοῦσαν (βλ. ἔγγραφο 19 Αὐγ.).

35. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, ἀρ. 49, 12 Ἰουλ. 1830: ΑΚ, φ. 417. Βλ. στὸ ἴδιο τι πρότεινε ὁ Ράικο γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν παρόμοια φαινόμενα στὸ μέλλον. Ἀντίθετα, τὰ δύο τάγματα ποὺ διοικούσε ὁ Τζαβέλλας συμπεριφέρθηκαν ἄψογα κατὰ τὸ πέρασμά τους ἀπὸ τὴ Στερεὰ στὴν Πελοπόννησο μέσω Ἀχαΐας: Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 2 Αὐγ. 1830: ΑΚ, φ. 417. Ὁ Ράικο ἀπασχολοῦσε τοὺς στρατιῶτες του σὲ διάφορα ἔργα, συνεχίζοντας, ἔτσι, τὴν παράδοση τῶν Γάλλων.

36. J.-s. Mangeart, *ὁ.π.*, passim.

37. Ἑλένη Μπελιᾶ, «Τὸ Βρετανικὸν Προξενεῖον Πελοποννήσου εἰς Πάτρας καὶ ἡ ἐμπορικὴ κίνησις τῆς πόλεως (1828-1832)», *Πρακτικὰ τοῦ Α' Τοπικοῦ Συνεδρίου Ἀχαϊκῶν Σπουδῶν* (δημοσιεύονται σὲ παράρτημα, μὲ ἰδιαίτερη σελιδαρίθμηση, τοῦ τόμ. 10, 1974, τῶν *Πελοποννησιακῶν*), σ. 26-28.

‘Ο πληθυσμός³⁸ πυκνώνει συνεχώς: συναντᾶ κανείς προκρίτους, γαιοκτήμονες, εμπόρους, τεχνίτες, στρατιωτικούς και πολιτικούς, ξένους, κ.ἄ. Στην Πάτρα είχαν τὴν ἔδρα τους και προξενεῖα πολλῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν.

‘Ο Ράικο θὰ ἐπιμείνει στὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκτήσει ἡ Πάτρα σχέδιο πόλεως, ὥστε ὁ συνοικισμὸς νὰ ἀναπτυχθεῖ με βάση συγκεκριμένες προδιαγραφές. Στὸ αἶτημά του αὐτὸ θὰ εἶναι ἐπίμονος.³⁹ Θὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἱδρυση νοσοκομείου, σχολείου και φυλακῶν, τὴν ἀνέγερση ἐκκλησίας, τὴν αὐστηρὴ τήρηση τῶν ὑγειονομικῶν διατάξεων στὸ λιμάνι, τὸν ἐλεγχο τῶν πωλουμένων φαρμάκων,⁴⁰ κ.ἄ. “Ενα πνεῦμα ὀρθολογικό, «ἀστικό», διαφαίνεται στὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐνέργειές του αὐτές. Κι’ αὐτός, ὅπως και πολλοὶ ἀπὸ τοὺς “Ελληνες με εὐρωπαϊκὴ παιδεία και προσανατολισμό, ἐπιζητεῖ τὸν ἐκσυγχρονισμό, τὴ ρήξη με τὶς πρακτικὲς τῆς Τουρκοκρατίας. Οἱ ἀντιστάσεις ὅμως εἶναι ἰσχυρές: οἱ παραδοσιακὲς δομὲς και νοοτροπίες, ἀποτέλεσμα μεγάλης διάρκειας, εἶχαν ἀνθεκτικότητά. Γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τους δὲν ἔφθανε τὸ γεγονὸς μόνον τῆς Ἐπανάστασης, παρὰ τὸ δυναμισμό της και τὶς νέες προοπτικὲς ποὺ φαίνονταν ὅτι ἀνοίξε.

38. Σύμφωνα με τὶς ἐκτιμήσεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἀποστολῆς (Bory de Saint-Vincent, *Expédition scientifique de Morée*, τόμ. II, μέρος Α’, Παρίσι 1834, σ. 62, 86-87) στὴν Πάτρα βρισκόνταν, τὸ 1829, 437 οἰκογένειες — 2832 οἰκογένειες ἢ 13572 κάτοικοι γιὰ ὅλη τὴν ἐπαρχία τῆς Πάτρας. Ἡ Ἑλληνικὴ «Πολιτειογραφικὴ Ἐπιτροπὴ» ὑπολογίζει γιὰ τὴν ἴδια ἐπαρχία τὶς οἰκογένειες σὲ 2759: Ἑλένη Μπελιῆ, «Στατιστικὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους κατὰ τὸ 1830», *Μνημοσύνη* 7 (1978-1979) 299. ‘Ο “Αγγλος πρὸς ξενος Crowe ἀναβιβάζει (Ἰαν. 1830) τοὺς κατοίκους τῆς πόλης σὲ 6.000· βλ. Crowe πρὸς Aberdeen, 3/15 Ἰαν. 1830: FO (=Foreign Office) 32/17/86. Βλ. και Κώστας Ν. Τριανταφύλλου, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*, Πάτρα 1959, σ. 497-498. Κατὰ μία πληροφορία τοῦ Ράικο (πρὸς Καποδίστρια, 9 Φεβρ. 1830: AK, φ. 417), ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Πάτρας 500 γνώριζαν νὰ ὑπογράφουν.

39. Τὸ σχέδιο τῆς Πάτρας εἶχε κατ’ ἀρχὴν ἐκπονήσει ὁ Στ. Βούλγαρης. Χρειάστηκαν, ὡστόσο, κάποιες ἀναπροσαρμογὲς και, κυρίως, τρόποι και μέθοδοι ἐφαρμογῆς του. ‘Ο Ράικο ἀπέριψε τὶς προτάσεις τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ Cerulli. Ἐζήτησε ἀρχιτέκτονα μηχανικό. Ἡ Κυβέρνηση ἔστειλε τὸν συνταγματάρχην τοῦ Μηχανικοῦ Schaumbourg, Ὀλλανδὸ ποὺ εἶχε ὑπηρετήσῃ στὴ Ρωσία, με τὸν ὁποῖο ὁ Ράικο θὰ συνεργαστεῖ στενά. Ὡστόσο, θὰ συναντήσουν δυσκολίες, γιατί ἡ ἐπιτροπὴ ἀποζημιώσεων γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου θὰ προβεῖ σὲ πολὺ ὑψηλὰς ἐκτιμήσεις. Βλ. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 25 Αὐγ., 15 Σεπτ. και 16 Νοεμ. 1829· 28 Ἰουν., [Αὐγ.], 13 Αὐγ., [Σεπτ.], 17 και 24 Σεπτ., 18 Ὀκτ. 1830: AK, φ. 417-418. Γιὰ τὶς ὁδηγίες ποὺ δόθηκαν στὸν Schaumbourg βλ. *Le Courrier de la Grèce*, ἀρ. 22, 15/27 Σεπτ. 1830, σ. 3-4. Βλ. και Σπ. Λουκάτος, «Ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν ἐρειπωμένων πόλεων στὴν ἐλευθερωμένη Ἑλλάδα ἐπὶ Ἰω. Καποδίστρια», σὲ: “Ετος Καποδίστρια. Διακόσια χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του, Ἀθήνα 1978, σ. 157-184. Γιὰ τὴν νέα ἀντίληψιν ποὺ ἐπικράτησε μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν στὴν παραγωγή και ὀργάνωσιν τοῦ χώρου, βλ. Ἑλένη Καλαφάτη, «Ἡ πολεοδομία τῆς Ἐπανάστασης: Νάυπλιο, 1822-1830», *Τὰ Ἱστορικά* 2 (Δεκ. 1984) 265-282.

40. Βλ. ἐνδεικτικὰ: Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 26 Ἰουν., 19 Αὐγ., 15 Σεπτ. 1829: AK, φ. 418· 5 και 23 Ἰουλ. 1830: AK, φ. 417.

Ἄν καὶ ὑπῆρχε πολιτικός διοικητὴς στὴν Πάτρα, ὁ Ἄ. Ἀξιότιμος,⁴¹ ὁ Ράικο ἀναμείχθηκε, σὲ συνεργασία μὲ τὸν τελευταῖο ἢ καὶ μόνος του, σ' ὅλα σχεδὸν τὰ ζητήματα τῆς πόλης καὶ τῆς ἐπαρχίας. Ἔτσι, μὲ τὴν «ὕπερβαση» αὐτῆ τῶν καθηκόντων του, τὴν ὁποία ἐνθάρρυνε ὁ ἴδιος ὁ Κυβερνήτης,⁴² βρέθηκε σὲ καθημερινὴ σχέση μὲ τοὺς κατοίκους καὶ τὰ προβλήματα τους. Κατόρθωσε, ὅπως φαίνεται, νὰ ξεπεράσει καὶ τὴν ἀπόσταση ποὺ τὸ φράγμα τῆς γλώσσας πρόβαλε: μπόρεσε νὰ χειρισθεῖ κάπως τὰ ἑλληνικά.⁴³ Δὲν διαθέτουμε λεπτομέρειες γιὰ τὴν ποιότητα αὐτῶν τῶν σχέσεων. Ἐμμεσα, ὥστόσο, προκύπτει ὅτι ὁ Ράικο μὲ τὴ συμπεριφορὰ του πέτυχε νὰ ἐμπνεύσει ἐμπιστοσύνη στὸ πρόσωπό του καὶ σεβασμὸ στὸ ἀξίωμά του. Ἡ καταγωγή του, ἐξάλλου, τοῦ ἔδινε πρόσθετο κύρος: οἱ Ἕλληνες εἶχαν κάθε λόγο νὰ εὐγνωμονοῦν, καὶ νὰ φοβοῦνται, τὶς τρεῖς δυνάμεις. Ἦταν, ἐπίσης, ἀνώτερος ἀξιωματικός, «ὕψηλός τὸ ἀνάστημα, ρωμαλέος τὴν στάση, συμπαθητικώτατος καὶ γλυκύτατος τοὺς τρόπους».⁴⁴ Χειριζόταν μὲ ἐπιδεξιότητα τὸν ἵππο καὶ ἡ στολή του θὰ ἦταν ἐντυπωσιακὴ. Ἰσως ἡ οἰκονομικὴ του κατάσταση νὰ τοῦ ἐπέτρεπε εὐρωπαϊκὸ τρόπο διαβίωσης, κάπως εὐρύτερες πράξεις γενναιοδωρίας ἢ καὶ

41. Τὴν ἀνεπίσημη ἀλληλογραφία τοῦ Ἄ. Ἀξιότιμου, Διοικητῆ Παλαιῶν Πατρῶν καὶ Βοστίσης, μὲ τὸν Καποδίστρια, βλ. ΑΚ, φ. 474. Ἐκεῖ φαίνεται, ἐπίσης, ὁ βαθμὸς συνεργασίας τοῦ Ράικο μὲ τὸν διοικητὴ, οἱ διαφορετικὲς ἐκτιμήσεις τους, ἡ ἀνάμιξη τοῦ Ρόσου φιλέλληνα σ' ὅλα τὰ τρέχοντα πολιτικὰ θέματα. Ἡ σύγκριση τῶν δύο ἀλληλογραφίων δείχνει καὶ τὴν πιὸ οἰκεία σχέση τοῦ Καποδίστρια μὲ τὸν Ράικο. Γιὰ τὴ σχέση αὐτῆ βλ. παρακάτω, σ. 181-182.

42. Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 15 Σεπτ. 1829: Ἐπιστολές, τ. Γ', σ. 234.

43. Μιὰ ρητὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ράικο (πρὸς Καποδίστρια, [Ἰούν. 1830]: ΑΚ, φ. 417): «Ὁ ἀστυνόμος Πάτρας ἐπικαλεῖται, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ συμπεριφορὰ του, ὁδῆγίς του. «Mais quoique je [Ράικο] ne connaisse pas le Grec assez, il me semble que la lettre des instructions données par le Ministre de la Justice porte...». Θὰ ἦταν δύσκολο ὁ Ράικο νὰ μπορεῖ νὰ διαβάξει καὶ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ καταλαβαίνει ἢ νὰ ὁμιλεῖ τὰ ἑλληνικά. Οἱ συνεχεῖς ἐπαφές του μὲ πρόσωπα κάθε κατηγορίας καὶ ἡ καλὴ ἐνημέρωσή του γιὰ πολλαπλὰ ζητήματα δὲν θὰ ἦταν, ὅπως φαίνεται, κατορθωτὲς χωρὶς κάποια γνώση τῆς ἑλληνικῆς. Μερικὲς φορές παραθέτει μέσα στὸ γαλλικὸ κείμενο τῶν ἐπιστολῶν του καὶ λέξεις ἑλληνικές: βλ. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 31 Ἰουλ. 1829: ΑΚ, φ. 418.

44. Κ. Α. Παλαιολόγος, ὅ.π., σ. 234. Βλ. στὸ ἴδιο (σ. 258, σημ. *) καὶ τὴν ἀκόλουθη μαρτυρία τοῦ Ράικο ποὺ εἶναι ἐνδεικτικὴ γιὰ τὸ ρωμαλέο παράστημά του: «Τῷ Κυβερνήτῃ εἶχον γένει πολλὰ καταγγεῖλαι, ἀλλ' οὗτος δὲν ἤθελε νὰ δώσῃ πίστιν εἰς αὐτάς. Εἰς πολλοὺς δὲ προτρέποντας αὐτὸν νὰ λάβῃ μέτρα προφυλακτικὰ κατὰ ἐνδεχομένης κατ' αὐτοῦ δολοφονίας ἀπὸ μετὰ εἰρωνικοῦ μειδιάματος: «Εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ τις τόσον μικρόνους ὥστε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' ἐμοῦ ἐν τῇ ὁδῷ, ἐν ᾧ εἶναι πασίγνωστον ὅτι ἡ παρ' ἐμοῦ εἰσόδος εἶναι εἰς πάντας ἐλευθέραι, καὶ ὅτι οἱ ὑπηρεταὶ μου κἀνηνται ἐν τῷ τρίτῳ ἢ τετάρτῳ δωματίῳ ἀπὸ τοῦ σπουδαστηρίου μου, ἔνθα ἐργάζομαι καὶ δέχομαι τοὺς προσερχομένους;» Ἡ νομίσετε ὅτι θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν οἶκόν μου ἄνθρωποι στυβάρους, ὡς π.χ. ὁ ταγματάρχης Ραϊκῆς, ὅστις πνίξας με μὲ τὰς ἰσχυράς του χεῖρας ἤθελε πάλιν μὲ ἐναποθέσει ἐπὶ τῆς ἑδρας καὶ προφθάσει νὰ φύγῃ πρὶν μὴ ὁ κόσμος ὅτι παρέδωκα τὸ πνεῦμα μου τῷ Ὑψίστῳ;».

σπατάλης που θα ανέβαζαν ακόμη περισσότερο το κοινωνικό του γόητρο. 'Ο 'Αλέξανδρος Ρ. Παγκαβής, νεαρός τότε περιηγητής, μαρτυρεί για τὸ χορὸ που ἔδωσε (Φεβρ. 1830) ὁ Ράικο:

«Διοικητὴς [= φρούραρχος] τῶν Πατρῶν ἦν τότε ὁ Ρῶσος συνταγματάρχης Ράικος. Οὗτος ὑποδεχθεὶς ἡμᾶς φιλοφρονέστατα, προσεκάλεσε χάριν ἡμῶν εἰς χορὸν, ἣ ἴσως μᾶλλον ἡμᾶς προσεκάλεσεν εἰς χορὸν ὃν ἔδιδε, διότι τότε διήρκει ἔτι ἡ ἀποκρέω. Ἐκεῖ κατὰ πρῶτον ἀπήντησα συνηγμένην Ἑλληνικὴν κοινωνίαν, ὅ,τι αἱ Πάτραι περιεῖχον ἐξοχώτερον καὶ ὠραιότερον, καὶ ἐθαύμασα βλέπων ὅτι εἰς τὴν μόλις ἀναγνωμένην ἡμῶν πατρίδα ὑπῆρχον τοσαῦτα στοιχεῖα ἐξαιρέτου συναναστροφῆς μικρὸν διαφερούσης τῶν ἀρίστων εὐρωπαϊκῶν κατὰ τῶν τρόπων τὴν εὐγένειαν καὶ λεπτότητα...».⁴⁵

Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη πτυχή τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ Ράικο ποὺ ἐντοπίστηκε. Δὲν διαθέτουμε πληροφορίες γιὰ τὸ πῶς περνοῦσε τὶς ἐλεύθερες ὥρες του, μὲ ποιούς ἰδιαίτερα συναναστρεφόταν. Γιὰ τὶς ἐπαφές ποὺ εἶχε μὲ τοὺς συμπατριῶτες του καὶ γιὰ τὶς ἀπουσίες του ἀπὸ τὴν Πάτρα, θὰ γίνεи λόγος ἀργότερα.⁴⁶ Ἀγνοοῦμε, ἐπίσης, τί ἀκριβῶς διάβαζε. Φαίνεται ὅτι ἐντυπωσίαζε μὲ τὶς γνώσεις του, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ἔσπευδε νὰ ὁμολογήσει ὅτι ἡ μόρφωσή του δὲν ὑπῆρξε συστηματική.⁴⁷ Ὁ Heideck σημειώνει γι' αὐτὸν ὅτι ἦταν «λεπτῶς μεμορφωμένος».⁴⁸ Γιὰ τὴν εὐρύτερη ἐνημέρωσή του ἔχουμε μιὰ μαρτυρία: ὅταν χρειάστηκε νὰ πάρει θέση στὸ θέμα τῶν συντεχνιῶν στὴν Πάτρα, ὃν δηλαδὴ ἔπρεπε νὰ καταργηθοῦν ἢ νὰ διατηρηθοῦν, δικαιολόγησε τὸ δισταγμὸ του ἐπειδὴ, ὅπως ἔγραψε, «j'ai lu plusieurs brochures de différentes publicistes pour et contre les maîtrises des arts et métiers sur la sollicitation faite en 1801 au Gt Français de les établir».⁴⁹ Κι ἂς μὴ φαίνεται καθαρὰ ὅν ὁ Ράικο ἀναφέρεται σὲ παλιότερες ἀναγνώσεις του ἀπλῶς,

45. 'Αλέξανδρος Ρ. Παγκαβής, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. Α', Ἀθήνα 1894, σ. 232. Γιὰ τοὺς χοροὺς ποὺ δίνονταν στὴν Πάτρα βλ. καὶ Mangeart, *ὁ.π.*, σ. 330-333. Βλ. καὶ τί γράφει ὁ D. Urquhart (*The Spirit of the East*, τ. Α', Λονδίνο 1833, σ. 34): "The roughness of the weather, and the want at the castles of a boat sufficiently large to transport our horse, detained us six days; which we spent very pleasantly between the castle and Patrass, with Colonel Rayko, the only Russian who had been a Philhellene...".

46. Βλ. παρακάτω, σ. 181, 187-188.

47. I. S. Dostian, «Ἐνας Ρῶσος ἀγωνιστής», σ. 211.

48. Heideck, *ὁ.π.*, σ. 394.

49. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 7 Ἰουν. 1830: ΑΚ, φ. 417. Γιὰ τὸ πῶς ὁ Ράικο ἀντιμετώπισε τὸ θέμα τῶν συντεχνιῶν τῇ στιγμῇ ποὺ ἦταν φανερὴ ἡ δυσπιστία τῆς Κυβέρνησης πρὸς κάθε μορφὴ συσσωματώσεων, βλ. καὶ ἔγγραφά του πρὸς Καποδίστρια, 21 Μαΐου καὶ 23 Ἰουλ. 1830: ΑΚ, φ. 417. Βλ. στὸ ἴδιο τὴ σχετικὴ ἀποψη Καποδίστρια: πρὸς Ράικο, 26/7 Ἰουλ. 1830.

ή αν ασχολήθηκε ειδικά ήταν προέκυψε το θέμα, αξίζει να κρατήσουμε την έννοια της «πολυφωνίας» —pour et contre— καθώς και της βιβλιογραφίας καθυστήρ: ή αξία της γνώσης, των αναγνώσεων. Το γενικότερο μορφωτικό του επίπεδο προκύπτει και από το περιεχόμενο των επιστολών του. Έγγράφεται συνδρομητής στην «Ιστορία των ανθρώπινων πράξεων» του Κ. Κούμα.⁵⁰

Έκεί όμως που δοκιμάστηκαν ιδιαίτερα οι σχέσεις του Ράικο με τους Έλληνες ήταν στο θέμα της νομιμοφροσύνης τους προς την Κυβέρνηση Καποδίστρια. Παρά τη μετριοπάθειά του και την ικανότητά του να διατηρεί κάποιες ισορροπίες, φαίνεται ότι υπέστη και αυτός τις συνέπειες από την ένταση των αντιπολιτευτικών ενεργειών και τις συνακόλουθες κατασταλτικές πράξεις του καθεστώτος. Ωστόσο, ο Ράικο μπόρεσε να μην εμπλακεί, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, στη λογική εκείνη που ήθελε θετικές όλες τις ενέργειες, ακόμα και τις παράνομες, των προσκείμενων στην Κυβέρνηση ατόμων ή ομάδων. Κυρίως, θα διαφωνήσει με τη μέθοδο αντιμετώπισης των αντιπολιτευτικών πράξεων.

Κατ' άρχην διαπίστωσε ότι πολλοί από τους λιγότερο ισχυρούς προκρίτους (της «δεύτερης τάξης») έμφανίζονταν ως φιλοκυβερνητικοί για να ανταγωνιστούν την έπιρροή των πιο δυνατών. Ζήτησε άμεροληψία άπέναντι σ' όλους, ως προϋπόθεση για να επιτύχει μια πολιτική που θα απέβλεπε στο να τους άφαιρέσει κάθε δυνατότητα να ασκούν έπιρροή. Το πρόβλημα ήταν πως θα κατέπιπτε το κύρος τους ώστε οι πολλοί να πειστούν ότι μόνο στους νόμους και όχι στους ισχυρούς θα μπορούσαν να βρουν προστασία. Ωστόσο, οι κοινωνικές σχέσεις που είχαν διαμορφωθεί επί Τουρκοκρατίας δεν ήταν εύκολο να άνατραπούν. Κατά τον Καποδίστρια ή άνατροπή αυτή θα ήταν κατορθωτή μόνον αν οργανωνόταν σε νέα βάση ή ελληνική κοινωνία με την έδρυση άλληλοδιδασκικών σχολείων και τη διανομή των εθνικών γαιών. Έπομένως, ή ίση μεταχείριση που πρότεινε ο Ράικο θα βοηθούσε, τουλάχιστον, στο να μη ενισχυθούν οι παραπάνω σχέσεις.⁵¹ Ο τελευταίος, όμως, φαίνεται να πίστευε ότι ήταν δυνατό, με την επί τόπου παρέμβαση του ίδιου του Κυβερνήτη, να καταφερθεί καίριο πλήγμα στην έπιρροή των τοπικών παραγόντων.⁵²

Πολλοί από τους προκρίτους θα κατηγορηθούν ως υπεύθυνοι για την άρνηση των χωρικών να καταβάλουν φόρους καί, γενικά, για κάποιες ύποπτες συνελεύσεις και πράξεις άνυπακοής στις διοικητικές άρχές. Στα τέλη του 1829 και στους πρώτους μήνες του 1830 πύκνωσαν τα φαινόμενα αυτά καθώς ή φήμη της επικείμενης έκλογής, ή ίδια ή έκλογή άργότερα του Λεοπόλδου στο

50. Κ. Μ. Κούμας, *Ιστορία των ανθρώπινων πράξεων από των αρχαιοτάτων χρόνων έως των ήμερών μας*, τ. 12, Βιέννη, 1832, σ. 750: «ώποσυνταγματάρχης Ράικω: σώματα 1».

51. Ράικο προς Καποδίστρια, 9 Σεπτ. 1829: ΑΚ, φ. 418· Καποδίστριας προς Ράικο, 15 Σεπτ. 1829: Έπιστολές, τ. Γ', σ. 233-234.

52. Βλ. παρακάτω, σ. 179.

θρόνο τῆς Ἑλλάδας, θά θεωρηθοῦν ὡς ἀπαρχή τῆς πτώσης τοῦ καποδιστριακοῦ καθεστώτος. Ἀπὸ τὸν κλονισμό αὐτὸ τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας φαίνεται ὅτι ἐνθαρρύνθηκαν ἄτομα καὶ ὁμάδες νὰ προβοῦν σὲ ληστρικές ἐνέργειες. Ἡ Κυβέρνηση, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καποδίστριας, θέλησαν νὰ ἀποδώσουν καὶ τὴ ληστεία καὶ τὴν ἀνυπακοή τῶν χωρικῶν σὲ ὑποκινήσεις καὶ «ραδιοουργίες» τῶν ἀντιπολιτευομένων. Μίλησαν γιὰ μυστικές ἐταιρίες καὶ ἔκαναν σαφέστατους ὑπαινιγμούς γιὰ διασυνδέσεις ἀντικυβερνητικῶν μὲ Ἕλληλους καὶ Ἑπτανήσιους συνεργάτες τους.⁵³

Ὁ Ράικο διαφοροποιεῖται ὡς πρὸς πολλὰ ἄλλα διοικητικὰ ὄργανα γιατί διστάζει νὰ εἶναι κατηγορηματικὸς πρὶν ἔχει συγκεκριμένα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα στὰ χέρια του. Φοβᾶται ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς προβαλλόμενους ὡς κυβερνητικούς ἐξόγκωναν διάφορες ὑποπτες κινήσεις, «ἔδιναν σημασία στὸ τίποτα», γιὰ νὰ ἐμφανίσουν μεγάλη τὴν ἐκδούλευσή τους. Δυσπιστεῖ, ἐπομένως, στὶς πληροφορίες τους καὶ προσπαθεῖ ἢ νὰ συγκεντρώσει ἀποδείξεις ἢ νὰ διαμορφώσει ὁ ἴδιος γνώμη μὲ αἰφνιδιαστικές ἐπισκέψεις στοὺς τόπους τῶν ἐπεισοδίων, ἀνακρίσεις, κλπ. Στὶς ἐπιστολές του πρὸς τὸν Κυβερνήτη μιλά γιὰ πιθανότητες καὶ ἐνδείξεις, μειώνει τὶς ἐντυπώσεις ἀπὸ ἐξογκωμένες ἀναφορές ἄλλων. Ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὅσοι προσδοκοῦν ὀφέλη ἀπὸ τὴν ἀναμενόμενη κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ προσπαθοῦν νὰ ἐπηρεάσουν συνειδήσεις μὲ ὑποσχέσεις καὶ λοιπὲς μεθόδους. Ὡστόσο, διστάζει νὰ δώσει στὶς ἐνέργειες αὐτὲς σημασία ὑπέρμετρη.⁵⁴ Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς δραστηριότητες τῶν ξένων. Πιστεύει ὅτι οἱ Ἕλληλοι καὶ οἱ συνεργάτες τους προσπαθοῦν ἀπὸ τὰ Ἑπτάνησα

53. Γιὰ ὑποπτες κινήσεις, ἀπειθαρχίες κλπ. στὰ χωριὰ καὶ γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους, βλ. ἀναφορὲς Ράικο πρὸς Καποδίστρια: 11 καὶ 22 Ἰαν., 1, 5 καὶ 9 Φεβρ., 30 Ἀπρ., 3 Μαΐου, 7 καὶ 11 Ἰουν. 1830: ΑΚ, φ. 217. Γιὰ ληστείες, βλ. ἀναφορὲς 30 Ἀπρ., 7 Μαΐου, 28 Ἰουν., 23 Ἰουλ., [Σεπτ.], 24 Σεπτ., 19 Ὀκτ. 1830: ΑΚ, φ. 217. Ἡ διέλευση τοῦ Th. Gordon ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα εἶχε ἐντείνει τὶς ἀνησυχίες τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης. Οἱ συναντήσεις του μὲ τὸν Α. Ζαΐμη καὶ ἄλλους προκρίτους, καθὼς καὶ μὲ Ἕλληλους ποὺ ἦταν ἐγκατεστημένοι στὴν Πάτρα, ἀπέβλεπαν, κατ' αὐτὴν, στὸν καταρτισμὸ σχεδίων γιὰ τὴν πρόκληση ταραχῶν καί, γενικῶς, γιὰ τὴν ὑπονόμευση τοῦ καποδιστριακοῦ καθεστώτος. Ἐγραφε ὁ Καποδίστριας σχετικὰ: «Μὲ καταβαρύνουν καθημερινὰ ἀναφοραὶ περὶ ραδιοουργιῶν καὶ ραδιοργυγόντων, περὶ τῶν ὁποίων καὶ σεῖς γράφετε. Νομίζω ὅτι ὅλα ταῦτα πηγάζουσιν ἀπὸ ξενικὰς εἰσηγήσεις. Ὑπάρχει πολιτικὴ τις κακόβουλος, ἥτις προτιμᾷ ἴσως τὴν ἀταξίαν καὶ ἀναρχίαν, ἀπὸ τὴν ἐνεστώσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν». (Καποδίστριας πρὸς Κ. Ράμφο, 26 Δεκ. 1829: ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Α. Μάμουκα, Κ 80, φ. 108· βλ. Καποδίστριας πρὸς Π. Ἀναγνωστόπουλο, 26 Δεκ. 1829: ΕΒ, Ἀρχ. Α', ἀρ. 7904). Γιὰ τὶς κινήσεις τοῦ Gordon βλ. «Ἐγγραφα κατασχεθέντα Ἀνδρ. Καλαμογάρτη», στὸ: Β. Κρεμμυδάς, «Ἡ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια», Ὁ Ἑρανιστὴς 14 (1977) 253 σημ. (ἀρ. 4)· Δ. Λουλές, «Ἡ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια καὶ ἡ Ρωσία», *Μνήμων* 10 (1985) 83.

54. Βλ. ἐνδεικτικὰ: Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 7 Δεκ. 1829: ΑΚ, φ. 418· 15 καὶ 22 Ἰαν., 21 Μαΐου 1830: ΑΚ, φ. 417.

νά δημιουργήσουν προβλήματα στὸ νέο κράτος. Εἶναι προσεκτικὸς καὶ καταγράφει λεπτομερῶς τὶς κινήσεις τῶν Ἀγγλων ἐμπόρων στὴν Πάτρα Robinson καὶ Green, τὶς ἐπαφές τους με τοὺς Ροῦφο, Καλαμογδάρτη, Ζαῖμηδες καὶ ἄλλους προκρίτους. Τὸ ἴδιο κάνει γιὰ πολλοὺς Ἑπτανησίους. Βολιδοσκοπεῖ τὶς διαθέσεις τοῦ Ἀγγλου προξένου στὴν Πάτρα Crowe, παρακολουθεῖ τοιοῦς συναντᾶ ὁ Th. Gordon κατὰ τὴ διέλευσή του ἀπὸ τὴν πόλη. Εἶναι βέβαιος ὅτι ὅλοι τους ἀντιπαθοῦν τὸ καποδιστριακὸ καθεστῶς καὶ ἐπιθυμοῦν τὴν πτώση του. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνιχνεύσει σὲ ποιο βαθμὸ οἱ προθέσεις τους, ἀκόμα καὶ οἱ λόγοι τους, μεταφράζονται σὲ πράξεις. Γι' αὐτὸ εἶναι προσεκτικὸς στὴ διατύπωση τῶν σχετικῶν ἐκθέσεων, ζυγιάζει τὶς ἐκφράσεις του καὶ τὶς λέξεις ποὺ χρησιμοποιοῦ.⁵⁵ Ὁ Κυβερνήτης, ἀντίθετα, στηριζόμενος, ὅπως φαίνεται, καὶ στὶς «συγκρατημένες» μαρτυρίες τοῦ Ράικο ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλες πιὸ κατηγορηματικές, δὲν θὰ διστάσει νὰ καταγγεῖλει, σὲ ἐπίσημα πρόσωπα, τὸν ὑπονομευτικὸ ρόλο τῶν Ἀγγλων πρακτόρων.⁵⁶

Ὁ ἰσχυρότερος τοπικὸς παράγοντας στὴν Ἀχαΐα ἦταν ἀσφαλῶς ὁ Ἀ. Ζαῖμης. Οἱ ἐπιλογές του χάραζαν, σὲ μεγάλο βαθμὸ, τὴν πολιτικὴ καὶ τῶν ἄλλων προκρίτων τῆς περιοχῆς. Καίτοι ἀντιπολιτευόμενος, εἶχε ἀντιληφθεῖ τὸν κίνδυνο ἀπὸ μιὰ ἀνοιχτὴ σύγκρουση με τὴν Κυβέρνηση: ἡ τελευταία θὰ μπορούσε νὰ πλήξει ἀκόμα περισσότερο τοὺς προκρίτους, ἂν εἶχε τὴ δικαιολογία γιὰ τὴ χρησιμοποίηση βίας ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μιὰ ἐξέγερση, μὴ κατευθυνόμενη ἀπὸ τοὺς προκρίτους, θὰ μπορούσε νὰ στραφεῖ ὄχι μόνον κατὰ τοῦ Καποδίστρια ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τους. Ὁ Ζαῖμης, γιὰ νὰ κερδίσει χρόνο ὥς τὶς ἀποφάσεις τῶν δυνάμεων γιὰ τὴν ὀριστικὴ τύχη τοῦ νέου κράτους, προφασίστηκε οὐδετερότητα. Ἐφυγε ἀπὸ τὸ Ναύπλιο, τὴν πρωτεύουσα, καὶ ἀφοῦ ἔμεινε κάμποσο χρόνο στὴ γενέτειρά του, κατέληξε στὴν Πάτρα (Ἰαν. 1830). Εἶπε στὸν Ράικο: ἤθελε νὰ ἀποσυρθεῖ, ἀλλὰ ἡ συκοφαντία τὸν παρακολουθοῦσε παντοῦ· ἐπειδὴ ὑπῆρξε πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, ἔρχονταν Ἀγγλοὶ νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦν· δὲν μπορούσε νὰ τοὺς τὸ ἀρνηθεῖ· ἔτσι, θεωροῦνταν ὑποπτος ἀπὸ τὰ κυβερνητικὰ ὄργανα· στὴν Πάτρα ὅμως τὸν ἐνοχλοῦσαν λιγότερο, γι' αὐτὸ ἤθελε, ἂν τοῦ ἐπιτρεπόταν, νὰ ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ.

55. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 16 (2 ἔγγραφα) καὶ 20 Νοεμ., 7 Δεκ. 1829· 19 Ἰουλ. 1830: AK, φ. 417-418. Ὁ Robinson (πρὸς Adam, 13/25 Δεκ. 1829: CO (=Colonial Office) 136/59/32) ἀπέκρουσε τὶς κατηγορίες ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Green δέχονταν τοὺς δυσχεστευμένους στὰ σπίτια τους, σχηματίζαν μυστικὰ ἐταιρίες καὶ ἔδιναν οἰκονομικὰ ἐνισχύσεις, ἐκ μέρους τῆς Βρετανικῆς Κυβέρνησης, με σκοπὸ νὰ προκληθεῖ δυσχερὴς κατάσταση κατὰ τοῦ Καποδίστρια. Ὅταν διαπίστωσε ὅτι παρακολουθοῦσαν τὸ σπίτι του, γιὰτὶ φιλοξενοῦσε τὸν Gordon, διαμαρτυρήθηκε στὸν Ράικο. Αὐτὸς ἀπάντησε ὅτι ἐκτελοῦσε συγκεκριμένους ὁδηγίες τοῦ Κυβερνήτη, καὶ ἔδειξε ὅτι δὲν πίστευε καθόλου στὶς καταγγελίες ποὺ προκάλεσαν τὰ μέτρα αὐτὰ κατὰ τοῦ Robinson. Δέχθηκε νὰ ἄρει τὰ μέτρα παρακολούθησης ἀλλὰ ἀρνήθηκε νὰ κατονομάσει τὸν πληροφοριοδότη.

56. Βλ. ὑπόμνημά του, 19/31 Δεκ. 1829: FO 32/10/10.

‘Ο Ράικο δέχθηκε με τή σκέψη ὅτι, ἂν τυχόν ξεσποῦσαν ταραχές, θά φυλάκιζε τὸν Ζαΐμη στὸ ρωσικὸ πολεμικὸ πλοῖο ποὺ εἶχε ζητήσει νὰ πλέει στὰ παράλια καί, ἔτσι, θά ἐξουδετέρωνε, στερώντας τοὺς τὸν ἀρχηγό, τοὺς ἀντιπολιτευομένους.⁵⁷ ‘Ο Καποδίστριας εἶχε κάθε λόγο, στὴν κρίσιμη αὐτὴ γιὰ τὸ καθεστῶς του περίοδο, νὰ ἀποδυναμώσῃ τοὺς δεσμοὺς τοῦ Ζαΐμη με τὴν ἀντικυβερνητικὴ παράταξη. Ἐπαίνεσε τὴ στάση τοῦ Ράικο καὶ τοῦ παρήγγειλε νὰ γνωστοποιήσῃ στὸν Ζαΐμη τὸ πόσο θά ὠφεληθεῖ, ἂν παραμείνει ἡσυχος:

«Ἐὰν οἱ φίλοι του τὸν τρέφωσι με ὠραίας ἐλπίδας, καὶ αὐτὸς ἀφορᾷ εἰς μεγάλην ὕψωσιν, ὀφείλει ὅμως νὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι καὶ ἡ βασιλεία ἔρχεται, καὶ ὅτι πολυπραγμονῶν σήμερον, μόνος κόπτει τὸν δρόμον δι’ οὗ πολίτης, ὁποῖος αὐτός, πρέπει νὰ κατασταθῇ ἐντίμως ἐν πάσῃ ὁποιαδήποτε τάξει πραγμάτων. ‘Ο Κ. Ζαΐμης καὶ ὅλοι οἱ φίλοι του ὀφείλουν νὰ πιστεύσωσιν ὅτι δὲν θέλω μείνῃ ξένος εἰς τὰς τελευταίας ἀποφάσεις τῶν Δυνάμεων περὶ τῶν ὑποθέσεων τῆς Ἑλλάδος».⁵⁸

‘Ο Ράικο κατανοοῦσε καλὰ πόσο κόστος εἶχαν γιὰ τὴν Κυβέρνηση ἄστοχες ἐνέργειες τῶν διοικητικῶν τῆς ὁργάνων. Δὲν ἔπαυε νὰ ἐξορκίζει τὸν Ἀξιῶτη νὰ δείχνει τὴν πιὸ μεγάλη περισκεψή «et ne tirer la corde qu’ autant qu’ elle peut tenir».⁵⁹ Ἐξοργίζεται με τὴν ἀκαμψία καὶ μονομέρεια τοῦ ἀστυνόμου Πάτρας: ἀφοῦ σχημάτισε μιὰ ὁμάδα ἀφοσιωμένων, προσπάθησε νὰ συντρίψει ὅσους θεωροῦσε ἀντικυβερνητικούς· ἀρκοῦσε καὶ κάποιος νὰ ἔχει σχέσεις με τὴν ὁμάδα του Μπ. Ρούφου, γιὰ νὰ τὸν ταλαιπωρεῖ, χρησιμοποιώντας διαφορὰς προφάσεις· ἀντίθετα, χαριζόταν σ’ ὅσους δήλωναν φιλοκυβερνητικοί. ‘Ο Ράικο ζήτησε ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη νὰ καλμάρει τὸ ζῆλο τοῦ ἀστυνόμου γιατί οἱ ἐνέργειές του ἐβλαπταν: ἐνίσχυαν, ἀντὶ νὰ ἀποδυναμώνουν, τὴν ἀντίπαλὴ φατρία. Τέτοιοι φίλοι, ἔγραψε, εἶναι περισσότερο καταστρεπτικοὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ φανατικούς ἐχθρούς.⁶⁰

57. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 15 Ἰαν. 1830: ΑΚ, φ. 417.

58. Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 27 Ἰαν. 1830: Ἐπιστολές, τ. Γ’, σ. 341-342. Με ἰδιαίτερα ζωντὸ τρόπο περιγράφει ὁ Ράικο (πρὸς Καποδίστρια, 1 Φεβρ. 1830: ΑΚ, φ. 417) πῶς ἀνακοίνωσε τὰ παραπάνω στὸν Ζαΐμη. Βρῆκε τὸν τελευταῖο κατατρομαγμένο: νόμισε ὅτι ὁ Ράικο εἶχε ἔλθει νὰ τὸν συλλάβει, ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος ἔφθασε με συνοδεία καὶ ἑπιππος. Περισσότερο ἀπ’ ὅλα φοβόταν μήπως, ὀδηγούμενος στὸ Ναύπλιο ἀπὸ ἐνόπλους, ἐκτεθεῖ σὲ ποικίλες προσβολές. Μιὰ ἄλλη φορὰ τουλάχιστον ὁ Ράικο θά δεχθεῖ νὰ διαβιβάζει στὸν Κυβερνήτη τὴν ἐπιθυμία τοῦ Ζαΐμη νὰ ἀπόσχει ἀπὸ ἀντικυβερνητικὲς ἐνέργειες. Ἦταν Ἰαν. 1831 καὶ ἡ φυγὴ τοῦ Π. Μαυρομυχάλη γιὰ τὴ Μάνη, ἡ σύλληψή του καὶ ἡ ἐξέγερση τῶν Μανιατῶν εἶχαν προκαλέσει νέες ἐντάσεις. (Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 24 Ἰαν. 1831: ΑΚ, φ. 417).

59. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 10 Μαΐου 1830: ΑΚ, φ. 417.

60. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 31 Μαΐου καὶ [Ἰούν.] 1830: ΑΚ, φ. 417. Βλ. καὶ ἔγγραφὸ του τῆς 21 Μαΐου 1830: Ὁ ἀστυνόμος φυλάκισε ἰδιωκτῆτες καταστημάτων,

Τὸ ἴδιο εὐαίσθητος θὰ εἶναι ὁ Ράικο καὶ γιὰ ἀντίστοιχες ἐνέργειες διοικητικῶν ὀργάνων σ' ἄλλες ἐπαρχίες: Στὸν Πύργο, γιὰ παράδειγμα, ὁ ἑκτακτος ἐπίτροπος δῆλωσε δημοσίως σὲ ἐνοικιαστὲς φόρων ὅτι, ἂν καὶ ἦταν οἱ πλειοδότες, δὲν θὰ τοὺς ἐνοικίαζε τίς προσόδους γιατί ἦταν «ἀντάρτες».⁶¹ Στὸ ὑγειονομεῖο Μεσολογγίου, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα γράμματα ποὺ ἀνοίχτηκαν, ἦταν — ἀπὸ ὑπερβάλλοντα ζῆλο προφανῶς — καὶ ἓνα τοῦ στρατηγοῦ Pisa πρὸς τὸν Ράικο. Ὁ τελευταῖος θεώρησε προσωπικὴ προσβολὴ τὸ γεγονὸς καὶ ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ, γιὰ ἱκανοποίηση, τὴν τιμωρίαν τοῦ ἴδιου τοῦ ἑκτακτου ἐπιτρόπου Δυτ. Στερεᾶς Κ. Ράδου, ὁ ὁποῖος, γι' αὐτόν, ἦταν ὁ κύριος ὑπεύθυνος γιὰ τὴν παραβίασιν τῆς ἐπιστολῆς καὶ ὅχι κάποιος ἀπλὸς ὑπάλληλος.⁶² Στὸ Μεσολόγγι, πάλι, ὁ διοικητὴς διάβασε τὴν ἐγκύκλιον τοῦ Καποδίστρια σχετικὰ μὲ τὸ πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ συνταχθεῖ ἡ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Λεοπόλδο, καὶ ὕστερα παρότρυνε τοὺς κατοίκους νὰ μὴ τὴν στείλουν γιατί θὰ βλάψουν τὴν Κυβέρνησιν. Αὐτὸς ὁ τρόπος ἐνεργείας ἦταν, κατὰ τὸν Ράικο, ἡλίθιος, χωρὶς ἀξιοπρέπεια, φανερός καὶ γι' αὐτὸ ἐβλαπτε περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὠφελοῦσε.⁶³ Στὴν περίπτωσιν τῆς παραπάνω ἐγκυκλίου ὁ Ρῶσος φιλέλληνας χειρίστηκε τὸ θέμα ὡς ἐξῆς: Μὲ παρέμβασή του, ἡ συνέλευσις ἔγινε δημόσια καὶ ὅχι «κλειστή», ὥπως ἤθελε ὁ διοικητὴς. Διαβάστηκε ἡ ἐγκύκλιος, πῆρε τὸ λόγο ὁ τελευταῖος, δευτερολόγησαν ἄλλοι. Οἱ περισσότεροι ἐπαίνεσαν τὴν «πατρικὴν» Κυβέρνησιν. Μερικοὶ κατηγόρησαν τοὺς ἀντιπολιτευομένους λέγοντας ὅτι ἤθελαν νὰ τοὺς πουλήσουν στοὺς Ἀγγλους. Ὁ διοικητὴς ἄφησε ἐλεύθερους τοὺς παρευρισκομένους νὰ στείλουν ἢ νὰ μὴ στείλουν, μέσω αὐτοῦ, ἀναφορὰ στὸν Λεοπόλδο. Ἡ ἀναφορὰ, τελικὰ, συντάχθηκε καὶ ὑπογράφηκε ἀπὸ 220 ἄτομα, τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν γηγενῶν. Τὸ περιεχόμενό της ἦταν ἱκανοποιητικὸ γιὰ τὴν Κυβέρνησιν. Ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ράικο: «on peut faire la même chose mais avec peu de reserve».⁶⁴

Ἡ ἀναφορὰ αὐτή, ἡ «φιλοκυβερνητικὴ», θὰ διαβιβαζόταν, μαζὶ μὲ ἄλλες παρόμοιες τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν, ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν στὸν Λεοπόλδο. Μόνο τίς ἀναφορὰς αὐτὲς θεωροῦσε ὁ Καποδίστριας νόμιμες, καὶ παράνομες ὕστες ἔσπευσαν νὰ συντάξουν οἱ ἀντιπολιτευόμενοι μὲ δική τους πρωτοβουλία, γιὰ νὰ ἐκφράσουν τὴ χαρὰ τους γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ πρίγκιπα στὸ θρόνον τῆς Ἑλλάδας καὶ τὴν ὑποταγὴ τους σ' αὐτόν. Ἦταν προφανὴς ἡ ἀντικυβερνητικὴ χροιά τῆς ἐνεργείας αὐτῆς. Σὲ πολλὰς ἐπαρχίες οἱ διοικητὲς καὶ ἀστυνόμοι

ἐπειδὴ ἀρνήθηκαν νὰ πληρώσουν τὸ μερίδιό ποῦ εἰς τοὺς καταλογίστηκε γιὰ τὸ σύστημα φοιτισμοῦ ποὺ τοποθετήθηκε στοὺς δρόμους. Ὁ Ράικο δὲν συμφώνησε μὲ τὴ φυλάκισιν.

61. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, [Ἰούν. 1830]: AK, φ. 417.

62. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 30 Αὐγ. 1830: AK, φ. 417.

63. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, [Ἰούν. 1830]: AK, φ. 417.

64. Ράικο πρὸς [Καποδίστρια], 4 καὶ 7 Ἰουν. 1830: AK, φ. 417. Τὸ παράδειγμα ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ Ράικο πρὸς Καποδίστρια, [Ἰούν. 1830]: AK, φ. 417.

ἐμπόδισαν βίαια τὶς σχετικές ἀπόπειρες τῶν ἀντιπολιτευομένων. Ὁ Ράικο ἀπέφυγε, καὶ στὴν περίπτωση αὐτή, νὰ χρησιμοποιήσῃ βία γιὰ νὰ ἀναγκάσῃ, π.χ., τὸν Μπ. Ροῦφο νὰ κατονομάσῃ ὅσους συνέταξαν τὴν «ἀντικυβερνητική» ἀναφορά στὴν Πάτρα. Δὲν θέλησε νὰ θεωρηθεῖ ὁ τελευταῖος μάρτυρας καὶ νὰ αὐξήσῃ, ἔτσι, τὸ κύρος του· οὔτε νὰ τοῦ δώσῃ τὴν εὐκαιρία νὰ κατηγορήσῃ τὴν Κυβέρνηση γιὰ δεσποτισμό.⁶⁵

Ἀπὸ τὰ παραπάνω φαίνεται, νομίζω, πῶς ὁ Ράικο προσπάθησε νὰ συμβιβάσῃ τὴν ὑποχρέωσή του νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν Κυβέρνηση πρὸς ὑπηρετοῦσε μὲ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀποφύγῃ ἐνέργειες πρὸς τὰς ὁποῖες θὰ μπορούσαν νὰ προσβάλουν τὴν ἀξιοπρέπειά του ὡς ἀτόμου καὶ δημόσιου λειτουργοῦ. Ὁ συμβιβασμός, ὥστόσο, δὲν θὰ ἦταν πάντοτε εὐκόλος, ἰδιαίτερα ὅταν τὸ καποδιστριακὸ καθεστῶς ἔρχισε νὰ σκληραίνει τὴ σtάση του ἀπέναντι σὲ μιὰ ἀντιπολίτευση ὀγκοῦμενη. Φυσικὰ ὁ Ράικο μπορούσε, πράγμα πρὸς συχνὰ ἔκανε, νὰ καταφύγῃ στὶς ὁδηγίες τοῦ Κυβερνήτη καὶ, κατὰ κάποιον τρόπο, νὰ βρεθεῖ «καλυμμένος» σὲ κρίσιμες ἀποφάσεις. Οἱ ὁδηγίες ὅμως αὐτὲς ἦταν συνήθως γενικὲς καὶ δὲν μπορούσαν νὰ προβλέψουν προβλήματα πρὸς ἀνέκλυπταν ἀνὰ πᾶσα στιγμή. Ὑπῆρχαν, πάντοτε, περιθώρια πρωτοβουλίας σὲ διοικητικὰ ὅργανα πρὸς εἶχαν, ὅπως ὁ Ράικο, ἀνεξαρτησία χαρακτηριστῆρα. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς δὲν ἦταν τόσο οἱ ὁδηγίες πρὸς καθόρισαν ὀρισμένες συμπεριφορὰς πρὸς τὰς ὁποῖες θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθῶν ἀνταρχικές, ὅσο ἡ πεποίθησις ὅτι ἦταν ἀναγκαῖες γιὰ τὴ διατήρησις τοῦ καποδιστριακοῦ καθεστώτος. Εἶναι πιθανὸ ὅτι ὁ Ράικο εἶχε πεισθεῖ — καὶ δὲν ἦταν ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τοῦ Καποδίστρια μὲ εὐρωπαϊκὴ παιδεία — στὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀνταρχικῆς φάσης γιὰ τὴν ἐδραίωσις τοῦ κράτους, πρὶν ἀποκτήσῃ ἡ χώρα φιλελεύθερους θεσμούς. Συμμεριζόταν δηλαδὴ τὸ σχετικὸ ὄραμα τοῦ τελευταίου. Δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε σὲ ποῖο βαθμὸ οἱ ρωσικὲς καταβολὲς τοῦ Ράικο συνέτειναν στὴν κατάφασις αὐτή. Πάντως, φαίνεται ὅτι θὰ προσπεγγράφῃ καὶ αὐτὸς τὴν ἀποψη πρὸς ἐξέφρασαν ἄλλοι συμπατριῶτες του: ὅτι ὁ Καποδίστριας ἦταν ὁ Μέγας Πέτρος τῆς Ἑλλάδας.⁶⁶ Φαίνεται, ἐπίσης, ὅτι δὲν ξέφυγε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν ταῦτιση τῆς ἐλληνικῆς ὑπόθεσις μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Κυβερνήτη: κοινὸς τόπος ἀνάμεσα στοὺς καποδιστριακοὺς.

Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι πίστευαν ὅτι ὁ Λεοπόλδος, φθάνοντας στὴν Ἑλλάδα, θὰ ἀναζητοῦσε ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς συνεργάτες του, παραμερίζοντας τὸν Καποδίστρια καὶ τοὺς ὁπαδοὺς του. Ἀκόμα καὶ κυβερνητικὰ στελέχη προσπάθησαν, τὴν περίοδο αὐτή, νὰ κρατήσουν ἀπόστασις ἀπὸ ἕνα καθεστῶς πρὸς φαίνονταν νὰ καταρρέει. Ὅρισμένοι ἰσχυροὶ παράγοντες, ὅπως οἱ Μαυρομι-

65. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 17 Μαΐου 1830: ΑΚ, φ. 417.

66. Ἄγνωστος πρὸς ἄγνωστο, [Σεπτ. 1831]: ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἀ. Μαυροκορδάτου, φ. 17, ἀρ. 5008.

χαλαῖοι, θέλησαν μὲ τὴ δυναμικὴ ἀμφισβήτηση τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας νὰ βρεθοῦν σὲ θέση ἰσχύος κατὰ τὴν ἀναμενόμενη μεταβολή. "Οἱ νόμισαν ὅτι ἔλθε ὁ καιρὸς νὰ διεκδικήσουν ὅσα ὁ Καποδίστριας τοὺς εἶχε ἀρνηθεῖ ἢ, ἀκόμα, νὰ ἐκδικηθοῦν, διαθέτοντας αὐτοὶ τὴν κρατικὴ βία, τοὺς ὡς τότε δικῶντες τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὰ πιστὰ στὸν Κυβερνήτη στελέχη, μπρὸς στὴν ἐπικείμενη πτώση τους καὶ ἀπαντώντας, πολλὰ φορὲς, σὲ καθημερινὲς προκλήσεις, δυνάμωσαν τὰ μέτρα καταστολῆς.

Ὁ Ράικο ἔζησε ὁδυνηρὰ τὴν ἀγαλλίαση τῶν ἀντικυβερνητικῶν στὴν Πάτρα γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Λεοπόλδου.⁶⁷ Φαίνεται, ὥστόσο, ὅτι πέτυχε, μαζὶ μὲ τὸν διοικητὴ, νὰ ἐλέγξει τὶς ἐντάσεις καὶ ἀντιπαράθεσεις. Ἀναφέρθηκε⁶⁸ ἤδη πῶς ἀπέφυγε νὰ «ἡρωποιήσῃ», συλλαμβάνοντας, τὸν Μπ. Ρούφο πού πρωτοστάτησε στὴ συγκέντρωση ὑπογραφῶν γιὰ τὴν ἀποστολὴ «ἀντικυβερνητικῆς» ἀναφορᾶς στὸν Λεοπόλδο, καὶ πῶς ὁργανώθηκε, μὲ «ἐλεύθερες» διαδικασίες, ἡ συνέλευση γιὰ τὴ σύνταξη τῆς «κυβερνητικῆς» ἀναφορᾶς. Ὁ Ράικο εἶχε πληροφορηθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Καποδίστρια⁶⁹ ὅτι θὰ ἀπαντοῦσε καταφατικὰ στὴν πρόσκληση τοῦ Λεοπόλδου νὰ παραμείνει γιὰ νὰ συνεχίσει νὰ ὑπηρετεῖ τὴ χώρα καὶ μετὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ καθεστώτος. Τὴν πληροφορία αὕτὴ χρησιμοποίησε ὁ Ράικο γιὰ νὰ μετριάσει κάπως τὴν αἰσιοδοξία τῶν ἀντιπολιτευομένων καὶ νὰ ἀτονήσει τὶς προοπτικὲς τους.⁷⁰ Παρόλα αὐτά, φαίνεται ὅτι εἶχε πεισθεῖ ὅτι δύσκολα πλέον δὲν θὰ ἀνατρέπονταν οἱ στόχοι πού εἶχε θέσει ἡ «πατρικὴ» Κυβέρνηση Καποδίστρια.⁷¹ Τὸν κυρίεψε ἀπογοήτευση. Δύο φορὲς ζήτησε νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ παραίτησή του πρὶν συμβεῖ ἡ ἀναμενόμενη κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ. Ἰσχυρίστηκε ὅτι οἰκογενειακοὶ λόγοι («quelques chagrins domestiques») τὸν ὑποχρῶνουν νὰ θέλῃ νὰ ἐπιστρέφῃ στὴν πατρίδα του. Ὁ Καποδίστριας ἔσπευσε νὰ τονίσει πόσο δύσκολο ἦταν νὰ καλυφθεῖ τὸ κενὸ πού θὰ ἄφηνε ὁ Ράικο, στὶς κρίσιμες μάλιστα στιγμὲς πού διερχόταν ἡ χώρα, καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἀπόφασή του.⁷² Τύψεις κυρίευσαν τὸν τελευταῖο μὴ θεωρηθεῖ ὅτι ἐγκα-

67. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 22 Ἰαν. καὶ 19 Μαρτ. 1830: ΑΚ, φ. 417.

68. Βλ. παραπάνω, σ. 175-176.

69. Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 20 Μαρτ. 1830: Ἐπιστολές, τ. Γ', σ. 378. Βλ. καὶ ἴδιος πρὸς ἴδιο, 27 Ἰαν. 1830: ὁ.π.π., σ. 341-343.

70. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 26 Μαρτ. 1830: ΑΚ, φ. 417. Βλ. καὶ Robinson πρὸς Adam, 22/3 Ἀπρ. 1830: CO 136/60/95: "Ὑστερα ἀπὸ τὴ συνάντησή τοῦ Ράικο μὲ τὸν Ρώσο εἰδικὸ ἀπεσταλμένο Aloprius, διαδόθηκε ὅτι ὁ Καποδίστριας θὰ παρέμενε ὡς πρωθυπουργός. Ἀπελπισία Robinson ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενο αὐτό.

71. Πβλ. τὶς ἀντιδράσεις Ἀνδρέα Μουστοξύδη: πρὸς Κουτλουμουσιανό (Βενετία), 30 Μαρτ. 1830: Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Καποδίστριας-Μουστοξύδης-Κουτλουμουσιανός (Βιβλιογραφικὲς καὶ ἄλλες ἀναζητήσεις)», *Θησαυρίσματα* 1 (1962) 40.

72. Στὴν πρώτη αἴτηση τοῦ Ράικο (22 Ἰαν. 1830) νὰ παραιτηθεῖ πρὶν τὴν ἀλλαγὴ τοῦ καθεστώτος, ὁ Καποδίστριας ἀπάντησε (25 Ἰαν. 1830): «Quant à vous je

ταλείπει τὸν Κυβερνήτη, ὅταν ὅλοι σχεδὸν προσπαθοῦσαν νὰ ὑποσκάψουν τὴ θέση του. Τοῦ ἀπάντησε :

«Θὰ ἦταν γλυκὸ γιὰ μένα νὰ ἐγκαταλείψω τὴν Ἑλλάδα στὴν αὐγὴ τῆς μελλοντικῆς εὐτυχίας της. Ὅταν ὅμως βλέπω ὅτι οἱ καλύτερες προθέσεις τῆς Υ. Ε. ἐμποδίζονται, ὅταν ἡ δύναμη τῶν περιστάσεων ἀνατρέπει τοὺς πιὸ χρήσιμους θεσμούς, . . . ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἀποθαρρύνομαι. Ἄν οἱ προσωπικὲς μου ὑποθέσεις μοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἀφιερῶσω ἀκόμη λίγα χρόνια στὴ χώρα αὐτή, θὰ τὸ ἔκανα μὲ εὐχαρίστηση, πεπεισμένος ὅτι ἡ ἐπιμονή σας θὰ θριάμβευε, χωρὶς ἀμφιβολία, κάποια μέρα, παρὰ τὴ λύσσα τῶν ἐχθρῶν σας. Θὰ ἤθελα πολὺ νὰ μὴν σᾶς ἀφήσω παρὰ μόνον ὅταν θὰ εἶχατε ἀρχίσει νὰ χαίρεστε τοὺς καρπούς τῶν ἔργων σας. Μπορεῖ ὅμως νὰ προσδιοριστεῖ ἡ ἐποχὴ αὕτη; Στὸ μεταξὺ οἱ ὑποθέσεις μου μὲ πιέζουν καὶ αὐτὸ εἶναι ποὺ προκαλεῖ τὶς στενοχώριες μου. Παρόλα αὐτά, ἀφοῦ ἡ ἐπιθυμία σας εἶναι διαταγὴ γιὰ μένα, θὰ συνεχίσω ἀκόμη . . . μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι θὰ δεχθεῖτε τὴν παράκλησή μου μόλις ἀλλάξει ἡ Κυβέρνηση, ἂν αὐτὸ πράγματι συμβεῖ». ⁷³

Ἡ παραίτηση τοῦ Λεοπόλδου (Μάιος 1830) κατέστρεψε ὅλα τὰ σχέδια τῶν ἀντιπολιτευομένων. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς, ἔχοντας πάρεϊ ἀνοιχτὴ θέση κατὰ τῆς Κυβέρνησης, βρέθηκαν ἐκτεθειμένοι στὴν ὀργὴ καὶ τὴν ἐκδίκησίν της. Ἡ σκληρυνση τοῦ καθεστώτος ἦταν ἔντονα αἰσθητή. Ὁ Ράικο παρακολουθεῖ προσεκτικὰ τὶς κινήσεις τῶν ἀντιπολιτευομένων. Βλέπει τὴ σύγχυση καὶ τὴν ταραχὴ τους, τὸ φόβο τους. Ζητᾷ ὁδηγίες πῶς νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσει ὅταν οἱ φίλοι τους στὸ Ναύπλιο θὰ τοὺς ὑποδείξουν νέες στρατηγικὲς. Εἶναι ἐμφανὲς καὶ σ' αὐτόν, ὡς ἕνα βαθμὸ τουλάχιστον, μιὰ γλώσσα κάπως πιὸ σκληρὴ γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς «ραδιοῦργους» καὶ μιὰ ἀποφασιστικότητὰ νὰ τεθεῖ τέρμα

vous prie de me laisser le souci de vous faire connaître en temps et lieu le mode d'après lequel il ne dépendra que de vous de prendre le parti que vous jugerez le plus convenable». Ὁ Ράικο ἐπανάλαβε τὸ αἵτημά του στίς 30 Ἀπρ. 1830 τονίζοντας ἐδῶ τοὺς οἰκογενειακοὺς λόγους. Τὴν ἀντίδραση τοῦ Καποδίστρια βλ. στὸ ἔγγραφο τοῦ τῆς 5/17 Μαΐου 1830 : ΑΚ, φ. 417.

73. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 10 Μαΐου 1830 : ΑΚ, φ. 417. Βλ. στὸ ἴδιο καὶ Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 7/19 Μαΐου 1830. Ὅταν ὁ Ράικο δέχθηκε νὰ παραμείνει γιὰ λίγο ἀκόμη, ὁ Καποδίστριας τοῦ ἔγραψε (12/14 Μαΐου 1830 : ΑΚ, φ. 417) : «Je suis parfaitement d'accord avec vous, mon cher Rayko et à votre place je ferais comme vous, afin de ne pas donner lieu à une fausse opinion; mais nous ne savons pas encore quand le nouvel ordre de choses sera établi. Ce que je désire bien sincèrement c'est qu'il s'établisse une heure plutôt. De toute manière nous en causerons et si des circonstances majeures mettaient obstacle à ma tournée, je vous en écrirais et vous m'enverriez alors formellement votre demande de démission. Si jusque là on vous tient en retard avec la remise d'argent de chez vous, veuillez m'en dire un mot. Il me sera très agréable de vous tirer d'un embarras momentané...».

στή δράση τους. Ἐπανερχεται στήν προσφιλὴ του πρότασι: νὰ ἔλθει ὁ Καποδίστριας στήν περιοχὴ γιατί ἡ παρουσία του, ἡ ἱκανότητά του νὰ χειρίζεται τοὺς ἀνθρώπους, θὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκαλυφθοῦν οἱ πράξεις τῶν «ραδιούργων» καὶ θὰ τοὺς ἀφαιρεθεῖ κάθε ἐπιρροή.⁷⁴

Πολλοὶ χωρικοὶ τῆς Πελοποννήσου εἶχαν ἀρνηθεῖ νὰ καταβάλουν τὸν ποιεμενικὸ φόρο ποὺ εἶχε αποφασίσει ἡ Κυβέρνηση με ψήφισμα τῆς 4 Φεβρ. 1830. Ἀσφαλῶς ἡ προσδοκία, ποὺ τὴν ὑποδύλισαν κατὰλληλα οἱ ἀντικυβερνητικοί, ὅτι ὁ Λεοπόλδος, φθάνοντας, θὰ καταργοῦσε τὸ φόρο, βοήθησε στὸ νὰ λάβει ἡ ἀρνηση ἐκρηκτικὰς διαστάσεις σὲ μερικὲς ἐπαρχίες. Χρειάστηκε ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀτάκτων τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ μερικῶν ταγμάτων Ρουμελιωτῶν γιὰ νὰ ἐξαναγκαστοῦν οἱ χωρικοὶ σὲ ὑποταγή. Στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Πάτρας ὁ Ράικο ἔστειλε ἀποσπάσματα γιὰ τὸν ἐκφοβισμὸ τῶν χωρικῶν καὶ ἐνίσχυση τῶν πρωτοβουλιῶν τοῦ ἀστυνόμου. Κάποια λύση βρέθηκε ὅταν ὁ διοικητής, παρουσίᾳ καὶ τοῦ Ράικο, προκάλεσε σύσκεψη ὅλων τῶν δημογερόντων τῆς ἐπαρχίας.⁷⁵ Ἡ διευθέτησις θὰ προστάτευε τοὺς κατοίκους ἀπὸ τὶς καταχρήσεις τῶν ἀνδρῶν τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ὁ κλονισμὸς τῆς Κυβέρνησης Καποδίστρια λόγω τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγεμόνα ἀπειλῆσε καὶ τὴν πειθαρχία τοῦ στρατοῦ. Ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνες θεωρήθηκαν οἱ κινήσεις τοῦ Church, γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τοῦ ὁποίου θὰ κινητοποιηθεῖ καὶ ὁ Ράικο. Ὁ στρατηγός, ποὺ δὲν ἔκρυβε τὴν ἀπέχθειά του γιὰ τὸ καποδιστριακὸ καθεστῶς, βρισκόταν στὴν Πάτρα ὅταν ἐφθασε ἡ εἶδησις τῆς παραίτησής τοῦ Λεοπόλδου. Εἶχε σκοπὸ νὰ μεταβεῖ στὶς περιοχὰς ποὺ ἀποκλειστήκαν ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ νέου κράτους, ἀλλὰ ἐμποδίστηκε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς Δυτ. Στερεᾶς ποὺ παρακολουθοῦσαν στενὰ ὅλες του τὶς κινήσεις. Ὑποχρεώθηκε, ἔτσι, νὰ ἐπιστρέψει στὴν Πάτρα. Ἐκεῖ, ὁ Ράικο, σύμφωνα με ὁδηγίες τῆς Κυβέρνησης, τοῦ ζήτησε νὰ ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Χειρίστηκε τὸ ὅλο θέμα με λεπτότητα καὶ διπλωματικότητα, ὥπως ἄρμοζε στὸ κύρος καὶ τὶς προσφορὰς τοῦ Church. Οὔτε τὸν ἐμπόδισε νὰ μεταβεῖ στὸ Ἄργος, ὅταν αὐτὸς δήλωσε ὅτι θὰ ἐγκαταλείψει τὴ χώρα ἀφοῦ πρῶτα τοῦ καταβληθοῦν οἱ χρεωστούμενοι μισθοὶ καὶ λάβει ἱκανοποίησις γιὰ τὴν κατηγορία ὅτι ἤθελε νὰ ἐπαναστατήσῃ τὴ Ρούμελη. Ὁ Ράικο εἶχε παρακολουθήσει προσεκτικὰ ὅλες τὶς κινήσεις τοῦ Church κατὰ τὴν πρώτη καὶ δευτέρα παραμονή του στὴν Πάτρα. Εἶχε, ἐπίσης, πληροφορηθεῖ ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Pisa καὶ ἄλλους τὶς κινήσεις καὶ ἐπαφές του στὴν ἀπέναντι περιοχὴ τῆς Στερεᾶς. Μποροῦσε, ἐπομένως, νὰ ἐκτιμᾷ τοὺς κινδύνους ἀπὸ μιὰ βίαιη συμπεριφορὰ πρὸς τὸν Ἀγγλο φιλέλληνα, ὅταν πολλοὶ ὀπλαρχηγοὶ τῆς Ρούμελης εἶχαν στενὲς σχέσεις μαζί του καὶ στὴν Πάτρα ὑπῆρχε βρετανικὸ προξενεῖο: οἱ Ἀγγλοὶ, καθὼς

74. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, [Ἰουν.], 19 Ἰουλ. 1830: ΑΚ, φ. 417. Πβλ. καὶ ἔγγραφο τοῦ Ράικο τῆς 15 Ἰαν. 1830.

75. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 9 καὶ 12 Ἰουλ., [Αὔγ.], 30 Αὔγ. 1830: ΑΚ, φ. 417.

καὶ οἱ ἀντιπολιτευόμενοι, θὰ ἔσπευδαν νὰ κατηγορήσουν τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση γιὰ «ἀχαριστία».⁷⁶

Στὶς ἀρχὲς Ὀκτ. 1830 ὁ Ράικο ζήτησε ἀπὸ τὸν Καποδίστρια νὰ τηρήσει τὴν ὑπόσχεση ποὺ τοῦ εἶχε δώσει καὶ νὰ τὸν ἀντικαταστήσει. Εἶχε παραμερίσει, ὅπως ἔγραφε, κάθε οἰκογενειακὸ συμφέρον γιὰ νὰ ὑπακούσει στὸ αἶτημα τοῦ Κυβερνήτη νὰ παραμείνει γιὰ λίγο ἀκόμη. Ἀλλὰ ἔνα ὁλόκληρο χρόνο ὑπέφερε ἀπὸ πυρετοὺς ποὺ εἶχαν σὰν συνέπεια ρευματισμοὺς καὶ φοβεροὺς πόνους. Ἐπειδὴ εἶχε γερὴ κρᾶση, ἀντιστεκόταν καὶ δὲν ἔπεφτε στὸ κρεβάτι. Ὡστόσο, ποτὲ δὲν ἦταν συνεχῶς καλὰ, οὔτε γιὰ 10 συνεχεῖς μέρες. Δὲν μποροῦσε πλεόν νὰ ζεῖ σὲ διαρκὴ «ἀνάρρωση». Τὸ κλίμα, τόνισε, εἶναι «δηλωμένος ἐχθρὸς μου».⁷⁷ Αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ Καποδίστριας συγκατατέθηκε καὶ ὁ Ράικο ἐγκατέλειψε τὴν Πάτρα γύρω στὸ Φεβρ. 1831.⁷⁸

Στὰ ἔγγραφα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ τελευταῖος ζητοῦσε τὴν παραίτησή του ἡ τὴν δικαιολογοῦσε, ἐπανέρχεται στὰ κίνητρα ποὺ τὸν ὥθησαν νὰ ὑπηρετήσει τὴν Ἑλλάδα. Ἀποτιμᾷ στὸ ἐλάχιστο τίς ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφερε. Μερικὲς φράσεις του εἶναι ἐνδεικτικὲς: «Δὲν ἀγνοῶ ὅτι ἡ θέση μὲ τὴν ὁποία μὲ τίμησε ἡ Κυβέρνηση δὲν ὀφείλεται καθόλου στίς ὑπηρεσίες μου· τὴν κατέλαβα χάρις στὴ δύναμη τῶν περιστάσεων καὶ μόνο. Γι' αὐτὸ ζητῶ νὰ ὀνομασθῶ στὸ ἔγγραφο ἀπόλυσής μου ἀπλὸς φιλέλληνας, εὐτυχὴς ἂν ἀπόκτησα κάποιο δικαίωμα

76. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 7/19 Μαΐου, [Ἰούν.], 11, 18 καὶ 25 Ἰουν., 9, 19, 23 καὶ 26 Ἰουλ., 2, 13 καὶ 16 Αὐγ. 1830: AK, φ. 417. Βλ. στὸ ἴδιο καὶ Ράικο πρὸς Church, 26 Ἰουλ. 1830 καὶ Church πρὸς Ράικο, 26/7 Αὐγ. 1830: AK, φ. 417. Γιὰ τὰ μέτρα ποὺ οἱ ἀρχὲς τῆς Δυτ. Στερεᾶς ἔλαβαν κατὰ τοῦ Church, βλ. Στ. Παπαδόπουλος, *Ἡ ἐπανάσταση στὴ Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα*, Θεσ/νίκη 1962, σ. 150-152. Γιὰ τίς δηγγίες τοῦ Κυβερνήτη, βλ. Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 14 Ἰουλ. καὶ 4/16 Αὐγ. 1830: AK, φ. 417.

77. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 4 Ὀκτ. καὶ [24 Ὀκτ.] 1830: AK, φ. 417. Γιὰ τὴν κλονισμένη ὑγεία τοῦ Ράικο ἀπὸ τοὺς συνεχεῖς πυρετοὺς καὶ τοὺς ρευματισμοὺς μαρτυρεῖ ἐπανειλημμένα καὶ ὁ διοικητὴς Ἀξιώτης· βλ. κυρίως τὴν ἀναφορὰ του στὸν Καποδίστρια τῆς 25 Νοεμ. 1830: AK, φ. 474: «Il souffre trop de son bras gauche, et les douleurs continuelles dont il est tourmenté l'empêchent de pouvoir manier la plume».

78. Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 8 Νοεμ. 1830: AK, φ. 417. Ὁ Ράικο ἀναφέρει (ΑΥΕ, Memorandum) ὅτι ὁ Καποδίστριας, μόλις πληροφορήθηκε ἀπὸ τὸν Ribeauipierre (βλ. σημ. 91) ὅτι οἱ ρωσικὲς προξενικὲς ἀρχὲς θὰ ἀρνοῦνταν νὰ χορηγήσουν διαβατήριον στὸν Ρῶσο φιλέλληνα, δὲν δέχθηκε τὴν παραίτησή τοῦ τελευταίου, ἀλλὰ, ἀφοῦ τὸν ἀντικατέστησε, τοῦ χορήγησε ἄδεια γιὰ νὰ ἀντικαταστήσει τὴν κλονισμένη ὑγεία του· βλ. συνημμένο στὸ Memorandum ἔγγραφο τοῦ Καποδίστρια πρὸς Ράικο, 6 Δεκ. 1830. Τὸν Ράικο ἀντικατέστησε ὡς φρουράρχος Πατρῶν ὁ G. de Wrede· βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 100, 20 Δεκ. 1830, σ. 467. Τὸ διορισμὸ τοῦ de Wrede ἔμμεσα ὑπέδειξε ὁ ἴδιος ὁ Ράικο (πρὸς Καποδίστρια, 7/19 Μαΐου 1830: AK, φ. 417). Γιὰ τὴν ἀναχώρησή τοῦ Ράικο ἀπὸ τὴν Πάτρα, βλ. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 4 Φεβρ. 1831: AK, φ. 417.

στην προσωνομία αὐτή». ⁷⁹ Ἀλλοῦ: «Κινημένος ἀπὸ τὴν ἐρότητα τῆς ἐλληνικῆς ὑπόθεσης, ἦλθα νὰ συμβάλω μὲ τὴν παρουσία μου στὸ παγκόσμιο ἐνδιαφέρον πὺ αὐτὴ ἐνέπνευσε». ⁸⁰

Λίγες φορές φαίνεται ὅτι ἀπουσίασε ὁ Ράικο ἀπὸ τὴν Πάτρα καὶ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φρουραρχίας του. Γιά τίς ἄδειες πὺ ζήτησε γιὰ νὰ συναντήσῃ συμπατριῶτες του, θὰ γίνῃ λόγος ἀργότερα. ⁸¹ Μία τουλάχιστον φορὰ πῆγε στὸ Ναύπλιο, ὅπου, ὅπως φαίνεται, συναντήθηκε μὲ τὸν Καποδίστρια. ⁸² Πιὸ συχνὲς ἦταν οἱ μεταβάσεις του, ὀλιγοήμερες, στὴ Ζάκυνθο. Ὡς δικαιολογία ἀναφέρει «ιδιαιτέρως ὑποθέσεις». ⁸³ Ἐκεῖ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἐξαργύρωνε τίς ἐπιταγὰς πὺ λάβαινε. Φαίνεται, ὡστόσο, ὅτι ἡ καθυστέρηση στὴν ἀφιξὴ τους τοῦ δημιουργήσε κάποια οἰκονομικὰ προβλήματα. Σὲ βοήθειά του ἦλθε ὁ ἴδιος ὁ Κυβερνήτης: φρόντισε νὰ τοῦ δοθοῦν, ὡς δάνειο, 300 τάλληρα, ⁸⁴ τὰ ὅποια ἀργότερα ὁ Ράικο ἐπέστρεψε. ⁸⁵ Ὁ τελευταῖος ἦταν ἰδιαίτερα εὐγνώμων γιὰ τὴν προσφορά αὐτὴ τοῦ Καποδίστρια, πὺ καὶ ἄλλες φορές ἀναεώθηκε, ⁸⁶ καθὼς καὶ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον του, πὺ ἐπανειλημμένα διατυπώθηκε, γιὰ τὴν κατάστασι τῆς υἱείας τοῦ Ρώσου φιλέλληνα. ⁸⁷ Ὁ Κυβερνήτης ἐπικοινωνοῦσε ἰδιωτικά, παράλληλα μὲ τὴν ἐπίσημη ἀλληλογραφία, μὲ πολλὰ διοικητικὰ ὅργανα. Ὁ σχετικὸς πλοῦτος τοῦ προσωπικοῦ του ἀρχεῖοι στὴν Κέρκυρα τὸ ἀποδεικνύει. Ὡστόσο, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, λίγες εἶναι οἱ περιπτώσεις ὅπου ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ, ὅχι μόνον ἦταν πολὺ συχνή, ἀλλὰ εἶχε τὴν ἀμεσότητα, ἀκόμα καὶ τὴν οἰκειότητα, τῆς ἀλληλογραφίας μὲ τὸν Ράικο. Φαίνεται ὅτι σ' αὐτὸν ὁ Καποδίστριας βρῆκε ἕναν ἀπὸ τοὺς λίγους ἐπιθυμητοὺς συνεργάτες —πάντα

79. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 22 Ἰαν. 1830: ΑΚ, φ. 417. Πβλ. καὶ παρόμοια διτύπωσι στὸ Ράικο πρὸς Καποδίστρια, [24 Ὀκτ.] 1830: ΑΚ, φ. 417.

80. Ὁ.π.π.

81. Βλ. παρακάτω, σ. 187-188.

82. Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 2/14 Ἰαν. 1830: Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 8 Ἰαν. 1830: ΑΚ, φ. 417.

83. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, [Ἰούν.], 14 καὶ 19 Ἰουλ. 1830: ΑΚ, φ. 417.

84. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 2 Ὀκτ. 1829: Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 7/19 Νοεμ. 1829: ΑΚ, φ. 418.

85. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 14 Ἰαν. 1831: ΑΚ, φ. 417. Βλ. στὸ ἴδιο καὶ Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 12/24 Μαΐου 1830 (βλ. τὸ σχετικὸ παράθεμα στὴ σημ. 73): Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 28 Μαΐου 1830: ἐδῶ φαίνεται ὅτι τουλάχιστον ἄλλη μιὰ φορὰ προσφέρθηκε ὁ Κυβερνήτης νὰ ἐνισχύσῃ οἰκονομικὰ τὸν Ράικο, ὁ ὅποιος ἀπάντησε ὅτι δὲν χρειαζόταν ἄλλο δάνειο.

86. Ὁ.π.π.

87. Βλ. ἐνδεικτικά: Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 26 Φεβρ. 1830, ΑΚ, φ. 417: «Je suis sensiblement pénétré de l'intérêt que V.E. prend à ma santé, et je ne peux lui exprimer assez ma reconnaissance...». Βλ. ἐπίσης Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 10/22 Μαΐου 1830: ΑΚ, φ. 417: «C'est avec peine que j'apprends que la fièvre ne vous quitte pas. Je vous engage à vous soigner et à vous rétablir le plutôt possible».

παραπονιόταν για την έλλειψή τους—ό οποίος όχι μόνον ήταν άξιος εμπιστοσύνης αλλά συνδύαζε την ουσιαστική γνώση όρισμένων αναγκών που είχε ή χώρα και την ικανότητα να τις εκπληρώσει.⁸⁸ Συγχρόνως, είχε το θάρρος πρωτοβουλιών που όμως κινούνταν πάντοτε στα ευρύτερα πλαίσια της κυβερνητικής πολιτικής. Από τη μεριά του, ο Ράικο έτρεφε βαθύτατο σεβασμό για τον Καποδίστρια, κολακευόταν για την εμπιστοσύνη και το σχεδόν «πατρικό» ενδιαφέρον που αυτός του έδειχνε,⁸⁹ επιδοκίμαζε το πολιτικό του πρόγραμμα και τον θεωρούσε ως τον μόνον ένδεδειγμένο να διασφαλίσει για το νέο κράτος τις προϋποθέσεις επιβίωσης και ανάπτυξης. Ό τρόπος που εκφράζεται ο Ράικο γράφοντας στον Κυβερνήτη είναι ένδεικτικός των αισθημάτων του.⁹⁰

Λίγο μετά την άφιξή του στο Ναύπλιο, ο Ράικο ζήτησε από τον αντίπρόσβη της Ρωσίας στο ελληνικό κράτος Panin διαβατήριο για να επιστρέψει στην πατρίδα του. Αυτός αρνήθηκε. Προφανώς γνώριζε ότι η Ρωσική Κυβέρνηση είχε πληροφορηθεί με μεγάλη δυσaréσκεια ότι ο Ράικο υπηρετούσε, χωρίς την άδειά της, ξένη αρχή.⁹¹ Ο τελευταίος αναγκάστηκε να απευθυνθεί στον

88. Βλ. για παράδειγμα τί έγραφε ο Καποδίστριας στο ναύαρχο Heyden (28 Δεκ. 1829: 'Επιστολές, τ. Γ', σ. 283): «Υμείς γνωρίζετε, κύριε Ναύαρχε, τον συναγματάρχη Ράικον, άνδρα μη εύπτύχτον, και παντάπασιν εύαρεστούντα μοι έν τῷ ανάδεικνύνει και δεξιότηα και σπουδῇ και πολλήν προσανάθεσιν, άφ'ότου μάλιστα φρουραρεί τῶν Πατρῶν». Πβλ. και παρακάτω, σ. 193. Βλ., επίσης, Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 5/17 Μαΐου 1830: AK, φ. 417. 'Ο Καποδίστριας ενέκρινε, τις περισσότερες φορές, τά μέτρα που πήρε ο Ράικο για την αντιμετώπιση διαφόρων προβλημάτων· βλ. ένδεικτικά έγγραφό του της 21/2 Αύγ. 1830: AK, φ. 217. 'Επίσης, ένήμερωνε συχνά το Ρῶσο φιλέλληνα για την πορεία του ελληνικού ζητήματος· βλ. για παράδειγμα Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 11/23 Αύγ. 1830: AK, φ. 417: ένήμερωση σχετικά με την 'Ιουλιανή 'Επανάσταση.

89. Βλ. B. Markévitch, ό.π., στήλη 302· K. A. Παλαιολόγος, ό.π., σ. 235· I. S. Dostian, «Ένας Ρῶσος αγωνιστής», σ. 212.

90. Βλ. ένδεικτικά μερικὲς τέτοιες εκφράσεις: «Comme votre volonté est un ordre pour moi» (10 Μαΐου 1830)· «les sentiments de profonde vénération que je nourris pour la personne de Votre Excellence m'ont fait apprecier toujours comme un insigne bonheur que de pouvoir servir sous vos auspices» (30 'Απρ. 1830)· «je ne voudrais pas, pour rien au Monde, faire quelque chose qui puisse être désagréable à Votre Excellence» (29 Αύγ. 1829).

91. 'Ηδη από το 1828 οί ρωσικὲς αρχὲς γνώριζαν ότι ο Ράικο βρισκόταν στην ύπηρεσία της 'Ελληνικής Κυβέρνησης και ένισχυόταν οικονομικά από τους κόμητες Μπομπρένσκυ· βλ. I. S. Dostian, «Ένας Ρῶσος αγωνιστής», σ. 210. 'Ο Ρῶσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη Ribeaupierre, ό οποίος το Νοέμ.-Δεκ. 1830 βρέθηκε στα ελληνικά έδάφη, είχε τονίσει στον Καποδίστρια ότι ο Panin ή άλλη ρωσική προξενική αρχή δὲν θα μπορούσαν να δώσουν διαβατήριο στον Ράικο χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με τη Ρωσική Κυβέρνηση. 'Ηταν ή πρώτη φορά που ο Καποδίστριας πληροφορούνταν από τόσο έπίσημα χείλη ότι ο Ράικο βρισκόταν υπό άμφισβήτηση στην ίδια του την πατρίδα. 'Ενήμερωσε σχετικά τον τελευταίο (πρὸς Ράικο, 1/13 Δεκ. 1830: AK, φ. 417), ό οποίος

A.X. Benkendorff, ύπασπιστὴ τοῦ αὐτοκράτορα, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ συμπεριφορὰ του. Στὴ σχετικὴ ἀναφορὰ του (15/27 Μαΐου 1831) ἀνέλυσε τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὥθησαν νὰ ἔλθει στὴν Ἑλλάδα: οἰκογενειακὰ προβλήματα, κάποιες ἐναντιότητες στὸ στρατὸ ποὺ ὑπηρετοῦσε καί, κυρίως (le véritable motif), ἓνα αἶσθημα ἐθνικοῦ ἐγωΐσμοῦ, νὰ ἀπαλλάξει δηλαδή τοὺς συμπατριῶτες του ἀπὸ τὴν κατηγορίαν ὅτι κανεῖς ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἔσπευσε στὸ πλευρὸ τῶν ἀγωνιζόμενων ὁμορθήσκων τους. Γνώριζε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ ἐνέργειά του αὐτὴ θὰ τοῦ στοίχιζε τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἀνήσυχου καὶ ἐζημιμένου πνεύματος. Ἐλπίζε ὅμως ὅτι ἡ συμπεριφορὰ του θὰ ἔδειχνε τὰ πραγματικὰ του αἰσθήματα. Γιὰ τὴν καθαρότητα αὐτῶν τῶν αἰσθημάτων, γιὰ τὴ διοικητικὴ του δράση, γιὰ τὴ δημόσια καὶ ἰδιωτικὴ του ζωὴ θὰ μποροῦσε νὰ μαρτυρήσει ὁ ἴδιος ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος.⁹²

Ἡ συστατικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Καποδίστρια (19/31 Μαΐου 1831) ἦταν μὲ τέτοιο τρόπο συνταγμένη ὥστε νὰ διαλύσει τοὺς φόβους τῆς Ρωσικῆς Κυβέρνησης. Ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἔγραψε:

«Βρῆκα τὸν Ράικο νὰ χαίρει τὴν ἐκτίμηση ἐντιμῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ μὴν ἀναμιγνύεται καθόλου μὲ τοὺς ραδιούργους διαφόρων χωρῶν ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπέφερε καὶ ὑποφέρει τὸ δυστυχὲς αὐτὸ ἔθνος... Ὁ Ράικο εἶναι ἄνθρωπος πρῶτος καὶ σταθερός. Κατανοεῖ πλήρως τί σημαίνει καθῆκον καὶ ἐπιδεικνύει ἀπεριόριστο ζῆλο στὴν ἐκπλήρωση τῶν ὑποχρεώσεων ποὺ ἀναλαμβάνει. Δὲν εἶδα σ' αὐτὸν καμιά ἀπὸ τίς παρεκτροπές τοῦ πνεύματος ἢ τῆς καρδιάς ποὺ στίς μέρες μας καθιστοῦν πολὺ ἐπικίνδυνους καὶ τοὺς πιὸ ἱκανοὺς ἀνθρώπους. Τὸν τελευταῖο, μάλιστα, καιρὸ, εἶχα πολὺ συχνὰ τὴν εὐκαιρίαν νὰ πειστῶ γιὰ τὴν ὀρθότητα τοῦ πνεύματός του καὶ γιὰ τὴν καθαρότητα τῆς καρδιάς του... Τέτοια εἶναι ἡ ἐκτίμηση ποὺ ἔχω γιὰ τὸ χαρακτῆρα τοῦ Ράικο, ὥστε δὲν διστάζω νὰ ἐγγυηθῶ στὸν αὐτοκράτορα γι' αὐτὸν ὅπως θὰ τολμοῦσα νὰ τοῦ ἐγγυηθῶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μου».⁹³

ἔσπευσε νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴν ἀθωότητά του: «...je sais n'avoir jamais donné le moindre prise sur moi et par conséquent je demeure tranquille» (Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 5 Δεκ. 1830: AK, φ. 417).

92. Ράικο πρὸς A.X. Benkendorff, 15/27 Μαΐου 1831: *Ρωσικὸ Ἀρχεῖο*, Μόσχα 1868, στῆλες 308-310· πβλ. K. Παλαιολόγος, ὁ.π., σ. 235-236. Ἰσχυρίστηκε, ἐπίσης, ὅτι, ὅταν ἀποδέχτηκε τὸ διορισμὸ του ὡς φρουράρχου στὸ Ἴτς - Καλὲ καὶ ἔπειτα στὸ Παλαμήδι, ἐνημέρωσε σχετικὰ τὸν I. Βλασόπουλο, μόνον τότε ἀντιπρόσωπο τῆς Ρωσίας στὰ ἐλεύθερα ἑλληνικὰ ἐδάφη. Τὴ σιωπὴ τοῦ τελευταίου ἐξέλαβε ὡς συγκατάθεση ἢ τουλάχιστον ὡς ἐνδειξὴ ὅτι ἡ ἐνέργειά του αὐτὴ δὲν θὰ προκαλοῦσε ἀντιδράσεις εἰς βάρος του.

93. Καποδίστριας πρὸς Benkendorff, 19/31 Μαΐου 1831: *Ρωσικὸ Ἀρχεῖο*, 1868, στῆλες 313-315· πβλ. K. Παλαιολόγος, ὁ.π., σ. 242. Στὸ ἴδιο ἔγγραφο σημειωνόταν ἐπίσης: «Τὰ ἐντιμα αἰσθήματα ποὺ ἔδειξε [ὁ Ράικο] σὲ διάφορες περιπτώσεις καὶ γενικῶς ἡ εὐγενὴς καὶ συνετὴ συμπεριφορὰ του τὸν ἔκαναν ἄξιο τῆς ἀπόλυτης ἐμπιστοσύνης τῆς Κυβέρνησης

Ἡ παρέμβαση αὐτὴ τοῦ Καποδίστρια θὰ αὐξήσῃ ἀσφαλῶς ἀκόμη περισσότερο τὸ ζῆλο τοῦ Ράικο γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ τελευταίου καὶ τὸ καθεστῶς του. Ἐπισημάνθηκε παραπάνω ὅτι, παρὰ τὸ σεβασμὸ πρὸς τὸν Κυβερνήτη, ὁ Ρῶσος φιλέλληνας εἶχε ἐπιδείξει πρωτοβουλία στὴν ἄσκηση τῆς καθηκόντων του καὶ εἶχε διαφοροποιηθεῖ αἰσθητὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ διοικητικὰ ὅργανα ποὺ μὲ φανατισμὸ καὶ δυσκαμψία ἀντιμετώπιζαν κάθε ἀντικυβερνητικὴ ἐνέργεια. Τώρα τὰ περιθώρια τῶν ἐπιλογῶν του φαίνεται ὅτι στένεψαν ἀπελπιστικά. Ἡ Κυβέρνηση τῆς δικῆς του πατρίδας θεωροῦσε ὑποπτες τὶς πολιτικές του ἀρχές καὶ κάθε νέα ἐνέργειά του θὰ μέτραγε ἀποφασιστικά στὴν τελικὴ κρίση τῆς γι' αὐτόν. Στὸ ἐλληνικὸ κράτος ἡ ἀπόφαση τῆς ἀντιπολίτευσης νὰ περάσει σὲ ἐπαναστατικὴ δράση καὶ ἡ συνακόλουθη ἔνταση τῶν κατασταλτικῶν μέτρων τῆς Κυβέρνησης, ὀδήγησαν, τὸ 1831, σὲ τέτοια κορύφωση τὰ πάθη καὶ τὶς ἀντιθέσεις, ὥστε νὰ φαίνεται σχεδὸν ἀδύνατη κάθε μετριοπαθὲς στάση. Ἡ διχοτομικὴ ἀντίληψή κυριάρχησε σχεδὸν σ' ὅλους.

Ἡ ἀνατροπή, παράλληλα, τῶν εὐρωπαϊκῶν ἰσορροπιῶν εἶχε ἄμεσο ἀντίκτυπο στὸ νέο κράτος. Ὁ φιλελευθερισμὸς ποὺ ἀποδεσμεύτηκε μὲ τὴν Ἰουλιανὴ Ἐπανάσταση κλόνισε συθέμελα τὴν τάξή ποὺ εἶχαν ἐπιβάλει οἱ ἀπολυταρχικὲς κυβερνήσεις στὴν Εὐρώπη. Σὲ διάφορες χῶρες ξέσπασαν ἐξεγέρσεις. Οἱ Βέλγοι κήρυξαν τὴν ἀνεξαρτησία τους ἀπὸ τοὺς Ὁλλανδοὺς, ἡ Πολωνία ἐπαναστάτησε κατὰ τῆς Ρωσίας, στὴν Ἰταλία, Ἰσπανία καὶ ἄλλοι οἱ φιλελεύθεροι ἐπιχείρησαν ἀνατροπὴ τῆς ἀπολυταρχίας ἢ τῆς ξένης κυριαρχίας. Γιὰ πολλοὺς μῆνες ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος φαίνεταν ἀναπόφευκτος. Πολλοὶ Γάλλοι καλοῦσαν τὶς κυβερνήσεις τοῦ νέου καθεστώτος νὰ βοηθήσουν μὲ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση τοὺς Πολωνοὺς καὶ νὰ ἐμποδίσουν, ἔτσι, τὸν ἐκρωσισμὸ τῆς Εὐρώπης, ποὺ γι' αὐτοὺς ἦταν συνώνυμος μὲ τὴ βαρβαρότητα.

Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι τὸν Καποδίστρια θέλησαν νὰ ἐντάξουν καὶ τὸ δικό τους ἀγῶνα στὸ πλαίσιο τοῦ μαχόμενου φιλελευθερισμοῦ κατὰ τῶν αὐταρχικῶν καθεστώτων.⁹⁴ Εὐχόνταν νὰ νικήσουν οἱ Πολωνοὶ καὶ θεωροῦσαν ὡς ἐπέμβαση στὰ ἑσωτερικά τους τὴ φανερὴ ὑποστήριξη τῶν Ρώσων πρὸς τὸν Καποδίστρια. Ὑποκινοῦσαν ὅμως, καὶ ἐπιθυμοῦσαν, τὴν ἐπέμβαση

καὶ τῆς ἀγάπης τῆς χώρας». Ὁ Καποδίστριας, πρὶν ἀποστείλει τὸ παραπάνω ἔγγραφο, εἰδείξε τὸ σχέδιό του στὸν Ράικο· βλ. ΑΓΕ, Memorandum.

94. Ἐπιχείρησαν νὰ ἐμφανίσουν τὸν Καποδίστρια ὄργανο τῆς Ρωσίας ὥστε νὰ αὐξήσουν τὴν καχυποψία τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐναντίον του. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο αὐτῶν δυνάμεων στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔκρυβαν πλὴν τὴ συμπάθειά τους γιὰ τὶς θέσεις τῶν ἀντικυβερνητικῶν. Ἀντίθετα, οἱ Ρῶσοι τάχθηκαν ἀπροκάλυπτα στὸ πλευρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης. Ἡ ἐμπλοκὴ τῶν δυνάμεων στὶς ἑσωτερικὲς διενέξεις τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦταν μόνο διπλωματικὴ. Οἱ στόλοι τους βρισκόνταν στὰ ἐλληνικὰ παράλια, ἐνῶ τὸ γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα παρέμενε στὴν Πελοπόννησο.

τῶν ἄλλων δύο δυνάμεων. Στὸν Πόρο, ὁ Α. Μιαούλης δὲν θὰ διστάσει νὰ ἀντιπαραταχθεῖ στὴ ρωσικὴ ναυτικὴ μοίρα καὶ θὰ προτιμήσει νὰ ἀνατινάζει τὰ κυβερνητικὰ πλοῖα ποὺ εἶχε συλλάβει παρὰ νὰ τὰ παραδώσει στὸ νάυαρχο Ricord. Τὸ ρωσικὸ ὄνομα ἄρχισε νὰ ταυτίζεται καὶ στὴν Ἑλλάδα, τουλάχιστο στοὺς κύκλους τῆς ἀντιπολίτευσης, μὲ τὸν αὐταρχισμό καὶ τὴ «μὴ πρόοδο τῶν φώτων». Συγχρόνως, ὁ ἀρχηγὸς καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος στὴν Πελοπόννησο θὰ ἀρνηθοῦν, παρὰ τὶς σχετικὲς ὁδηγίες τους, νὰ ὑποστηρίξουν τὴν Κυβέρνηση τῆ στιγμῇ ποὺ συνέπραττε μὲ τοὺς Ρώσους ἐναντίον τῶν συνταγματικῶν.

Δὲν γνωρίζουμε σὲ ποιὸ βαθμὸ ὑπῆρξε καὶ ὁ Ράικο δέκτης τῆς ὀγκομένης ἀντίδρασης κατὰ τῆς ρωσικῆς βοήθειας πρὸς τὸ κλονιζόμενο καποδιστριακὸ καθεστῶς. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἡ εἰκόνα ποὺ μερικοὶ ἀντικυβερνητικοὶ (Ἕλληνες καὶ ξένοι)⁹⁵ σχημάτισαν γι' αὐτόν, συνετέλεσε κι αὐτὴ, μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους λόγους ποὺ ἀναφέρθηκαν, στὴν ἔνταξή του, χωρὶς ἐνδοιασμούς, στὴν κυβερνητικὴ παράταξη. Καὶ ὅταν λέγω ἐνταξή, δὲν ἐννοῶ ἀπλῶς διοικητικὴ ὑπηρεσία ἀλλὰ συμμετοχὴ ἐνεργὴ στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ποικίλων ἀντιπάλων τοῦ καθεστώτος. Γιὰ λίγο διάστημα ὁ Ράικο ἀπέφυγε τὸ «γεμάτο ραδιουργίες» Νάυπλιο: πῆγε στὰ Θερινὰ γιὰ ἱαματικὰ λουτρά. Ὁ ἴδιος, ὥστόσο, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἦταν ἀπὸ τὰ λίγα ἄτομα ποὺ εἶχαν διοριστεῖ νὰ συνοδεύουν τὸν Καποδίστρια στὸ Λονδίνο, ὅπου θὰ πῆγαινε γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ προσωπικὰ τὴν ἐλληνικὴ ὑπόθεσιν· ἓνα ρωσικὸ πολεμικὸ πλοῖο εἶχε, μὲ κάθε μυστικότητα, διαταχθεῖ νὰ εἶναι ἑτοιμο γιὰ ἀναχώρηση. Τὰ γεγονότα τοῦ Πόρου ἀνέτρεψαν τὰ σχέδια αὐτά.^{95α}

Τὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα γιὰ τὸν Ράικο ἐγίνε ὅταν δέχθηκε νὰ ἀντικαταστήσει, ὡς διοικητὴς τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ ὡς διευθυντὴς τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς, τὸν Γάλλο ἀξιωματικὸ Pauzié. Ὁ τελευταῖος, ὅπως καὶ ὁ προϊστάμενός του στρατηγὸς Gérard, ἀρχηγὸς τοῦ τακτικοῦ σώματος, καθὼς καὶ ἄλλοι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ στὴν ὑπηρεσία τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης, κα-

95. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ προβάλλεται κυρίως σὲ μεταγενέστερες ἀφηγήσεις. Παρὰ τὴ διάθλασιν ποὺ ἔχει ὑποστῇ, φαίνεται ὅτι ἀναπαριστᾷ, σὲ γενικὲς γραμμὰς, τὰ πραγματικὰ περιγράμματα. Βλ. ἐνδεικτικὰ : G. Finlay, *History of the Greek Revolution*, τ. Β', Λονδίνο, Zeno, 1971, σ. 78 : "Raikoff was a warm partizan, and pretended to be a confidential agent of Russian policy". Pellion, *ὁ.π.*, σ. 217-218, σημ. 1 : "Raiko était un commandant de cavalerie russe, que le président avait nommé lieutenant-colonel. Il cachait beaucoup de finesse sous des dehors de bonhomie. Exilé de son pays pour une affaire de discipline, disait-on, il cherchait à se réhabiliter par les services qu'il pouvait rendre en Grèce". Ὁ Pellion, ἐπίσης (σ. 217), περιλαμβάνει τὸν Ράικο στοὺς «meneurs militaires du parti russe». Γιὰ τὴ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Ράικο, ὅτι τὸν ἐβλεπαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς μυστικὸ πράκτορα τῆς Ρωσικῆς Κυβέρνησης, βλ. παραπάνω, σ. 163.

95α. ΑΓΕ, Memorandum.

τηγορούσαν άπροκάλυπτα τόν Καποδίστρια καί τούς συνεργάτες του ως αú-θαίρετους, όργανα τής ρωσικής πολιτικής, κλπ. "Αν καί διαφωνούσαν μέ τήν πολιτική γραμμή πού οί τελευταίοι ακολουθοῦσαν, άρνούνταν νά παραιτηθοῦν γιατί, σύμφωνα μέ τή δική τους αντίληψη, δέν ύπηρετοῦσαν μόνο τήν Έλληνική Κυβέρνηση αλλά, συγχρόνως, ως Γάλλοι, εξέφραζαν καί προάσπιζαν τά συμφέροντα τής πατρίδας τους.⁹⁶

Ό Καποδίστριας γνώριζε τò κόστος άπό μιá ανοιχτή ρήξη μέ τούς άξιωματικούς αúτους. Είχε ύποχρεωθεί νά δείξει μεγάλη ύπομονή καί είχε παραβλέψει προσβλητικές έnergείες. Φαίνεται, ώστόσο, ότι ή συμπεριφορά τους ύπνόμεινε πλέον άμεσα τήν ύπακοή τών άνδρών πού διεύθυναν καί ή αντιπαλότητά τους μέ "Έλληνες άξιωματικούς είχε λάβει διαστάσεις έθνικῆς διαμάχης. Ό Pellion άντικαταστάθηκε άπό τόν Δ. Καλλέργη στὴν άρχηγία τοῦ τακτικοῦ ίππικοῦ καί έγινε άποδεχτὴ ή παραίτηση τοῦ Pauzié πού είχε ύποβληθεῖ τόν Ίανουάριο καί Φεβρουάριο 1831. Κατά τόν Gérard ó στόχος τοῦ Κυβερνήτη ήταν έμφανής: νά μειώσει τήν έπιρροή τών Γάλλων καί νά αύξήσει αúτὴ τών Ρώσων. Ρώσος γιά τόν Gérard δέν ήταν μόνον ó Ράικο, αλλά καί όσοι, μέ τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο, είχαν ή έθεωρεῖτο ότι είχαν κάποιες διασυνδέσεις μέ τή δύναμη τοῦ βορρά, έπομένως καί ó Καλλέργης καί πολλά άπό τά μέλη τοῦ «ρωσικοῦ» κόμματος.⁹⁷

Κάτω άπό τήν όργή τών Γάλλων καί, ένδεχομένως, κάποιων αντιπολιτευομένων, άρχισε ó Ράικο τὴ νέα του ύπηρεσία. Διορίζεται στίς 12 Αύγούστου 1831, όταν ήδη οί Ρώσοι είχαν νεκρούς άπό τὴ σύγκρουση τών πλοίων

96. Βλ. ένδεικτικά τίς άπόψεις τοῦ Gérard : πρòς ύπουργό Πολέμου, 31/12 Αύγ. καί 6/18 Αύγ. 1831 : CP/Gr. 12/219, 247.

97. Γιά τήν άντικατάσταση τοῦ Pellion άπό τόν Καλλέργη καί τοῦ Pauzié άπό τόν Ράικο, βλ. Gérard πρòς ύπουργό Πολέμου, 13/25 Αύγ. 1831 : CP/Gr. 12/250. Τò διάταγμα (12 Αύγ. 1831) διορισμοῦ τοῦ Ράικο βλ. CP/Gr. 12/252-253. Ό Καποδίστριας άνακοίνωσε (10/22 Αύγ. 1831) ως έξῆς στόν Gérard τήν άντικατάσταση τοῦ Pauzié (CP/Gr. 12/251) : «... Je suis... dans l'impérieuse nécessité de lui donner un remplaçant. Nous n'avons pour le moment ici que Mr le Lt Colonel Payko qui puisse succéder provisoirement à Mr Pauzié. Je lui en ai fait la proposition, et j'aime à espérer qu'il consentira...». Ό Pauzié (πρòς Gérard, 10/22 Αύγ. 1831 : CP/Gr. 12/252) ισχυρίστηκε ότι έξι έβδομάδες νωρίτερα ó Ράικο είχε όριστεί ως άντικαταστάτης του. Βλ. καί 'Επιστολές, τ. Δ', σ. 221-222, 264-266· Pellion, ό.π., σ. 219. Στὴν παραπάνω έκθεσή του τῆς 13/25 Αύγ. 1831 ó Gérard σημείωνε : "Cet officier [ó Ράικο] a de la fermeté et se fera obéir, quand il commandera de tirer le canon; mais il n'a pas les connaissances spéciales pour commander et achever d'instruire l'artillerie et pour diriger l'Ecole Militaire. C'est égal : il pense bien. La politique seule guide ce Gouv't et toute injustice s'efface à ses yeux, dù qu'une démarche a pour but de diminuer l'influence aux français et d'augmenter celle des Russes". Ό ίδιος ó Ράικο (ΑΥΕ, Memorandum) ισχυρίστηκε ότι ó Καποδίστριας τόν άνάγκασε ("je fus obligé par le Président") νά άντικαταστήσει τόν Pauzié.

τους μὲ τοὺς ἀντικυβερνητικούς ὑπὸ τὸν Α. Μισούλη. Εἶναι πιθανὸ ὅτι συμμερίζονταν τὴν ἀποψη τοῦ Κυβερνήτη καὶ τῶν συνεργατῶν του ὅτι οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἕλληνες ἦταν οἱ κύριοι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἐξέγερση τῶν ἀντικαποδιστριακῶν, καὶ ὅτι χωρὶς τὴν ἐνθάρρυνσή τους ἡ ἀντιπολίτευση θὰ ἦταν ἀνίσχυρη ἀντίδραση λίγων ἀτόμων. Τὰ γεγονότα τῆς Πολωνίας εἶχαν εὐαισθητοποιήσει ἰδιαίτερα τοὺς Ρώσους, οἱ ὁποῖοι εἶδαν σ' αὐτὰ ἕναν ἄμεσο κίνδυνο γιὰ τὴ χώρα τους. Πολλοὶ ἀπέδωσαν τὴν ἐξέγερση σὲ ἐπαναστατικὲς ἐταιρίες ποὺ ἐδρευναν στὸ Παρίσι. Ξαναζωντάνευαν, ἔτσι, οἱ τραυματικὲς μνημεις τῶν ναπολεοντειῶν πολέμων. Ἄν στὴ συνείδηση πολλῶν ἀντικαποδιστριακῶν, καὶ τῶν Γάλλων ἢ Ἕλλνων ὑποστηρικτῶν καὶ συμπαθόντων, ἡ συνταγματικὴ τους διεκδίκηση ἦταν παράμετρος τῆς γενικότερης εὐρωπαϊκῆς σύγκρουσης φιλελευθερισμοῦ - αὐταρχισμοῦ, κατ' ἀναλογία στὴ συνείδηση πολλῶν Ρώσων, καὶ ἐνδεχομένως τοῦ Ράικο, ἡ ὑποστήριξη τοῦ καθεστώτος στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ ἀνατροπῆς του δὲν ἦταν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, παρὰ ὁ ἀγώνας ποὺ εἶχε ἀναλάβει ἡ Ρωσία γιὰ τὴν προστασία τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς ἐπανάστασης. Τὴν ἀποψη αὐτὴ φαίνεται ὅτι θὰ προσυπέγραφε, ἀνεπιφύλακτα, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καποδίστριας.

Ἔχουμε ἰσχυρὲς ἐνδείξεις ὅτι ὁ Ράικο παρακολουθοῦσε ἀπὸ νωρὶς, μὲ ἔντονο ἐνδιαφέρον, ὅσα σχετίζονταν μὲ τὴ Ρωσία. Εἶχε, ἐπίσης, συχνὲς ἐπαφὲς μὲ τοὺς Ρώσους ποὺ βρισκόνταν στὴν Ἑλλάδα. Λίγο μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Πάτρα, ζήτησε ἄδεια ἐνὸς μήνα γιὰ νὰ πάει νὰ δεῖ τοὺς συμπατριῶτες του ποὺ, νικώντας τοὺς Τούρκους, πλησίαζαν στὴν Κωνσταντινούπολη.⁹⁸ Δὲν ἔγινε δεκτὴ ἡ αἴτησή του,⁹⁹ γιατί ἡ παρουσία του κρίθηκε ἀπαραίτητη γιὰ τὴ διατήρηση τῆς τάξης στὴν περιοχὴ. Δὲν τὴν ἐπανέλαβε : εἶχε, στὸ μεταξύ, μαθευτεῖ ὅτι ἡ προσέλαση τῶν Ρώσων εἶχε σταματήσει καὶ ὅτι εἶχαν ἀρχίσει διπραγματεύσεις μὲ τοὺς Τούρκους οἱ ὁποῖες κατέληξαν στὴ συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης (Σεπτ. 1829). Δυὸ μῆνες ἀργότερα ζητᾷ νὰ λείψει 20 ἡμέρες γιὰ νὰ γιορτάσει στὸν Πόρο, μαζί μὲ τοὺς συμπατριῶτες του, τὴ γιορτὴ τοῦ Ἀγ. Νικολάου, δηλαδὴ τὴν ὀνομαστικὴ γιορτὴ τοῦ αὐτοκράτορα.¹⁰⁰ Σ' ἕνα γράμμα ποὺ ἔλαβε ὁ Ράικο ἀπὸ τὸ Παρίσι ὑπῆρχε ἡ εἰδηση κάποιος ἐφημερίδας ὅτι ὁ Νικόλαος Α' ἀσθενοῦσε σοβαρά. Ἡ ἀντίδρασή του δείχνει τὸ βαθμὸ τῆς σχετικῆς εὐαισθησίας του :

98. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 29 Αὐγ. 1829 : ΑΚ, φ. 418.

99. Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 1/13 Σεπτ. 1829· Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 4 Σεπτ. 1829 : ΑΚ, φ. 418.

100. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 2 Ὀκτ. 1829 : ΑΚ, φ. 418. Γιὰ τὴν κατ' ἀρχὴν ἐγκρίση τῆς αἴτησης τοῦ Ράικο, βλ. ἀπάντηση Καποδίστρια, 7/19 Νοεμ. 1829 : ΑΚ, φ. 418. Στὸ λιμάνι τοῦ Πόρου ναυλογοῦσαν, κυρίως τοὺς χειμερινούς μῆνες, τὰ ρωσικὰ πολεμικὰ πλοῖα ποὺ ἔπλεαν στὸ Αἰγαῖο.

κράτησε απόλυτη μυστικότητα και πήγε επίτηδες, προφανώς στην απέναντι από την Πάτρα ακτή, για να ενημερώσει τον Αύγουστινο Καποδίστρια.¹⁰¹

Οι έπαφές με τους συμπατριώτες του φαίνεται ότι έγιναν πολύ πιό συχνές μετά την επιστροφή του Ράικο στο Ναύπλιο. Το όνομά του σημειώνεται στον «Κατάλογον του έν τῷ Ρωσσικῷ Αὐτοκρατορικῷ στόλῳ γενομένου έράνου υπέρ των μετοικιζομένων Κρητῶν», Πόρος 23/5 Μαΐου 1831.¹⁰² Πόσο οι έπαφές αυτές συνέβαλαν σέ έξαρση του πατριωτισμοῦ του Ράικο, δέν μπορούμε νά ξέρουμε. Φαίνεται, ωστόσο, πιθανόν ότι συνέβαλαν στο να έρμηνεύσει κι αυτός με τον ίδιο τρόπο και τις ευρωπαϊκές συγκρούσεις και τήν, ένοπλη πλέον, αντιπαράθεση των αντιπολιτευομένων με τὸ καθεστὼς Καποδίστρια.¹⁰³

Ἡ νέα του θέση ἴσως επέτρεψε στον Ράικο πρόσβαση στο στενὸ κύκλο των κυβερνώντων. Μετέχει κι αυτός στα μέτρα ασφαλείας, ένδεχομένως και σ' αυτά τῆς καταστολῆς. Πολλοί αντιπολιτευόμενοι έξορίζονται από τὸ Ναύπλιο και καταφεύγουν στην Ὑδρα. Ἀνάμεσά τους ὁ Τρικούπης, οἱ Σουτσοί, ὁ Χρ. Κλονάρης, κ.ά. Ἡ Κυβέρνηση φαίνεται αποφασισμένη νά μὴν υποχωρήσει στις απαιτήσεις των αντιπάλων της. Τὸ κίνημα τοῦ Πόρου, με τὴ δραματική του κατάληξη, έξασθένησε ἀντί νά ενισχύσει τις θέσεις των αντικυβερνητικῶν. Οἱ απόπειρές τους νά ξεγείρουν τὸ στρατὸ τῆς Ρούμελης απέτυχαν. Ὁ χρόνος λειτουργοῦσε πλέον υπέρ τῆς Κυβέρνησης. Με τὴ βοήθεια τοῦ Ricord ὁ κυβερνητικὸς στόλος υπό τὸν Κανάρη ἄρχιζε σιγά-σιγά νά ἀνακτᾷ τὸν έλεγχο στο Αἴγαῖο. Ἡ Σύρα, πού χρηματοδοτοῦσε τὸν ἀγῶνα των Ὑδραίων, ἀπειλοῦνταν ἄμεσα. Ἡ εἶδηση, παράλληλα, ὅτι ἡ Βαρσοβία υπέκυψε στους Ρώσους, ἤλθε νά ενισχύσει ἀκόμη περισσότερο τὴν Κυβέρνηση. Οἱ νέες αποφάσεις, έξάλλου, τῆς Διάσκεψης τοῦ Λονδίνου γιὰ τὸ έλληνικὸ θέμα δέν μπορούσαν παρὰ νά εἶναι ενισχυτικές γιὰ τὸ καθεστὼς Καποδίστρια. Ἡ γνωστοποίησή τους ἀναμενόταν από μέρα σέ μέρα.

Ἀφοῦ ἡ ἀντιπολίτευση δέν μπόρεσε νά ἐπιτύχει τοὺς στόχους της, φαίνονταν νά ὀδηγεῖται σέ ἀδιέξοδο. Ὑπάρχουν ισχυρές ένδείξεις ὅτι κορυφαῖοι πρόκριτοι τῆς Ὑδρας, ὅπως ὁ Κουντουριώτης, μαζί ένδεχομένως και μ' ἄλλους ἡγέτες τῆς ἀντιπολίτευσης πού βρίσκονταν στο νησί, ἐπιδίωξαν

101. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 29 Ἰαν. 1830 : ΑΚ, φ. 417.

102. Ὁ Ράικο πρόσφερε 4 δίστηλα : *Γενική Ἐφημερίς*, ἀρ. 37, 1/13 Μαΐου 1831, σ. 4· πβλ. *Courrier de la Grèce*, ἀρ. 37-38, 1/13 Μαΐου 1831, σ. 5. Μέσω τοῦ Ράικο, ἐπίσης, ὁ Panin πρόσφερε 30 δίστηλα γιὰ τὴν ἀνέγερση κοινωφελοῦς καταστήματος στην Πάτρα· βλ. Ράικο πρὸς Καποδίστρια, 7 Μαΐου 1831 : ΑΚ, φ. 417.

103. Ὑπογράφει, μαζί με ἄλλους ἀξιωματικούς τοῦ τακτικοῦ, ἀναφορὰ πρὸς τὸν Καποδίστρια με τὴν ὁποία ἐκφράζεται ἀφροσίωση στην Κυβέρνηση και κατακρίνεται ἡ «έγκληματική» διαγωγή μερικῶν στρατιωτικῶν οἱ ὁποῖοι «ἀποπλανηθέντες ἄφησαν τὴν ὁδὸν τῆς τιμῆς, προδῶσαντες και αὐτοὺς τοὺς ἱερούς των ὅρκους»· βλ. *Γενική Ἐφημερίς*, ἀρ. 65, 26 Αὐγ. 1831, σ. 405-406.

συνδιαλλαγή με τὴν Κυβέρνηση. Τὶς μυστικὲς αὐτὲς ἐπαφὲς γνώριζε καὶ ὁ Ράικο,¹⁰⁴ πράγμα πού, ἴσως, δείχνει αὐτὸ πὺ ὑπαινίχθηκα παραπάνω, ὅτι δηλαδὴ βρισκόταν σ' ἐπαφή με τὴ μικρὴ ἐκείνη ὁμάδα πὺ περιέβαλε τὸν Καποδίστρια καὶ ἀσκοῦσε τὴν πραγματικὴ ἐξουσία. Ἡ δολοφονία τοῦ τελευταίου ἦλθε νὰ ἀνατρέψει ὅποιαδὴποτε προοπτικὴ συμφιλίωσης.

Οἱ ἐκδότες τῆς Correspondance θέλησαν, αὐθαίρετα ὅπως προκύπτει, νὰ ἐμφανίσουν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ράικο ὡς τὸ τελευταῖο ἔγγραφο πὺ ὁ Κυβερνήτης συντάξε πρὶν τὸ θάνατό του:

« Ἀγαπητέ μου Ν. Ν. ἡ ὑπόθεσις θέλει τελειώσῃ καθὼς ἐπιθυμεῖς. Ἡ διάθεσις καθ' ἣν δὲν θέλεις νὰ δεχθῇς οὐδὲν ἀντὶ τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπηρετημάτων σου, λαμπρύνει τὸν γενναῖον σου χαρακτῆρα, καὶ ἐμὲ κατευφραίνει ὑπερευγνωμονοῦντα. Βάλαμον τοῦτο εἰς τὴν ψυχῇ μου τὴν κατὰ πᾶσαν στιγμὴν πικρίας ποτιζομένην! Σφίγγω τὴν χεῖρα σου.

Καποδίστριας».¹⁰⁵

Ὁ Ράικο εἶχε ἀρνηθεῖ, γιὰ ἄλλῃ μιὰ φορά, νὰ λάβει γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του ἀμοιβή.^{105α}

Χάρις στὴν ψυχραιμία τοῦ Almeida, φρούραρχου τοῦ Ναυπλίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ράικο καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν, διατηρήθηκε ἡ τάξι στὸ Ναύπλιο

104. Κ. Α. Παλαιολόγος, ὁ.π., σ. 243, σημ. ***. Ἐγγραφε ὁ Ράικο: «Ὁ Κυβερνήτης [βαδίζοντας πρὸς τὴν ἐκκλησία ὅπου δολοφονήθηκε] διετέλει ἡσυχος· εἶχε λάβει εἰδήσεις εὐνοϊκὰς ἐκ Λονδίνου· ἐκτὸς τοῦτου γνωρίζω ὅτι ὁ Κουντουριώτης, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν Ἰδρᾷ δυσηρεστημένων, εἶχε γράψει πρὸς αὐτὸν ἐπιστολήν, δι' ἧς ἐξέφραζε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ προσέλθῃ, ἀρκεῖ ὁ Κυβερνήτης νὰ ἐφείδετο τῆς φιλοτιμίας του». Φυσικὰ, εἶναι ἐξίσου πιθανὸ τὴν παραπάνω πληροφορίαν νὰ ἔμαθε ὁ Ράικο ἀργότερα, μετὰ τὴ δολοφονία, ὅταν, ἀποδεδειγμένως, συμμετεῖχε στὸ στενὸ πυρῆνα τῶν κυβερνώντων (βλ. παρακάτω, σ. 192).

105. Ἐπιστολές, τ. Δ', σ. 305. Οἱ ἐκδότες τῶν Ἐπιστολῶν ἀναφέρουν σὲ ὑποσημείωση: «Τὸ ἀνεπίγραφον τοῦτο γραμμάτων εὗρέθη ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ κυβερνήτου γραφὲν τὸ πρῶτ' τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου αὐτοῦ». Ὁ Ράικο χαρακτηρίζει (ΑἴΕ, Memorandum) τὴν ὑποσημείωση αὐτὴ ὡς «totalement fausses». Ὁ ἴδιος, πάντως, εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν Αὐγ. Καποδίστρια (κατ' ἄλλους ἀπὸ τὸν Α. Στούρτζα), στὸν ὅποιο παρέδωσε τὸ πρωτότυπο τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, νὰ μὴ δημοσιευτεῖ τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτη. Βλ. ΑἴΕ, Memorandum Ρωσικὸ Ἀρχεῖο, 1868, στήλη 303, σημ. 6· Κ. Α. Παλαιολόγος, ὁ.π., σ. 235.

105α. Στις 21 Αὐγ. 1831 ὁ Ράικο δὲν εἶχε ἀποδεχθεῖ ὡς ἀμοιβή 200 τάλληρα πὺ με ἐντολὴ τοῦ Καποδίστρια τοῦ εἶχαν σταλεῖ ἀπὸ τὴ Γραμματεία Στρατιωτικῶν. Δὲν ἤθελε, ὅπως ἔγραψε, νὰ καταστρέψει ὅ,τι ἐπιμελῶς ἐπεδίωξε: νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα χωρὶς νὰ τῆς κοστίζει τίποτε. Φαίνεται, ὡστόσο, ὅτι βρισκόταν σὲ οικονομικὰς δυσκολίες γιὰτὶ εἶχαν καθυστερήσει καὶ πάλι νὰ φθάσουν στὰ χέρια του οἱ ἐπιταγὲς πὺ τοῦ εἶχαν σταλεῖ ἀπὸ τὴ Ρωσία. Τελικὰ δέχθηκε νὰ παραλάβῃ τὸ παραπάνω ποσὸ ἀλλὰ μόνον ὡς προκαταβολὴ ἔναντι τοῦ μισθοῦ του. Βλ. Ράικο πρὸς Καποδίστρια: 21 Αὐγ. 1831: ΑΚ, φ. 417· πβλ. ΑἴΕ, Memorandum.

και ματαιώθηκαν, αν πράγματι υπήρχαν, σχέδια των αντιπολιτευομένων να έπωφεληθούν από τη δολοφονία και να καταλάβουν την εξουσία. Ο φόβος μιας κάποιας απόπειρας κατείχε όλους τους φιλοκυβερνητικούς οι όποιοι δέν μπορούσαν να δούν στην πράξη των Μαυρομιχαλίων παρά μόνο την αίχμη μιας ευρύτερης συνωμοσίας. Κυρίως έμποδίστηκε ή προσπάθεια του Gérard να αναλάβει αυτός, ως αρχηγός του τακτικού, τη διασφάλιση τής τάξης. Η Γερουσία συγκλήθηκε έκτάκτως και ανέθεσε την εξουσία σε τριμελή διοικητική επιτροπή υπό την προεδρία του Αύγουστίνου Καποδίστρια (τα άλλα μέλη: Ίω. Κωλέττης, Θ. Κολοκοτρώνης). Είναι μαρτυρημένα ο ζήλος που επέδειξε ο Ράικο την ημέρα αυτή, καθώς και το ξέσπασμα τής όργης του. Ο Thiersch, υπερβάλλοντας, γράφει ότι ο Ράικο γύριζε σαν μανιακός στους δρόμους και στο σώμα τής φρουράς φώναζε ότι θα «έπινε το αίμα» των δολοφόνων και εκείνου του «κακούργου Μισούλη».¹⁰⁶

Η δολοφονία συγκλόνισε τον Ρώσο φιλέλληνα: είχε λόγους να άναμετρξ το μέγεθος τής απώλειας. Τόν κυρίεψε άγανάκτηση. Ο ίδιος, ως αυτόπτης μάρτυρας, είδε πολλά· άλλα πληροφορήθηκε από τις άνακρίσεις των κυβερνητικών όργάνων. Δέν έκπλήσσει το γεγονός ότι κατέληξε κι αυτός να πιστεύει ότι οι κύριοι υπεύθυνοι για τη δολοφονία του Καποδίστρια ήταν

106. Fr. Thiersch, *De l'état actuel de la Grèce*, Λειψία 1833· έλλην. μετάφρ. Α. Σπήλιου, τ. Β', 'Αθήνα, Τολίδης, [1972], σ. 105. Τα ίδια περίπου επαναλαμβάνει ο Pellion (δ.π., σ. 266-267) γράφοντας πολύ άργότερα από τα γεγονότα (1854) και μέσα σ' ένα κλίμα έντονης ρωσοφοβίας: "...le Russe Raiko...couchait aux batteries, visitait les postes, et vociférait qu'il voulait s'abreuver du sang des traîtres. Il parcourait les rues, en plein jour, à la tête d'une forte partrouille, ayant derrière lui une espèce d'aide-de-camp qui portait deux énormes pistolets d'arçon. Il n'y a rien de plus dégradant pour un militaire que cette affectation de zèle loin du danger, zèle toujours facile alors, et qui, pour l'ordinaire, change avec les circonstances". Βλ. πώς παρουσιάζει το ίδιο γεγονός και ο K. Mendelsshon - Bartholdy, *Geschichte Griechenlands*, τ. 1-2, Λειψία 1873-1874, έλλην. μετάφρ. "Αγγ. Βλάχου, τ. Β', 'Αθήνα 1876, σ. 437. Για την «όργη» του Ράικο έχουμε και την πιο ψυχραιμη, και άμεση, μαρτυρία του Almeida: "Descendu de l'escalier avec M. Mrs les Colonels Schafu]mbourg et Rayko la première personne qui m'aborda fut le Prince Karatza qui pâle...et treplant, me demandait d'une voix entrecoupée s'il était vrai que le Président avait été tué? ajoutant, mais est-ce qu'il n'y a pas d'espoir?...est-ce qu'il ne donne aucun signe de vie? Le Colonel Rayko l'ayant toisé de haut en bas se détourna en juvant, et dit à haute voix, c'est étonnant! je ne conçois pas, comment certaines personnes ont le front de paraître dans un moment semblable! que ne leur conseillez vous pas de se retirer...". ("Exposé des événements de la journée du 27 septembre 1831 à Nauplie": 'Ινστιτούτο Ρωσικής Φιλολογίας (Λένινγκραντ), 'Αρχείο Στούρτζα, φ. 288/2/16. Το έγγραφο αυτό είχε την καλοσύνη να θέσει υπ' όψη μου ο Δημ. Λουές. Τόν ευχαριστώ κι από εδώ.) Βλ. στο ίδιο πώς ο Ράικο θέλησε να έλέγξει τις έπαφές των αντιπρέσβειων με τα πλοία των χωρών τους, για να μη διαφύγει κάποιος ένοχος. Πβλ. όσα ο ίδιος ο Ράικο άναφέρει: K. Α. Παλαιολόγος, δ.π., σ. 260.

οἱ Γάλλοι. Τὸ ἴδιο πίστευε ὁ Αὐγουστίνος, ὁ στενὸς ἡγετικὸς κύκλος τῶν καποδιστριακῶν, οἱ Ρῶσοι ποὺ ἦταν στὴν Ἑλλάδα. Στὴ θέση ποὺ βρέθηκε ὁ Ράικο δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἄλλη ὀπτική γωνία. Τὰ γεγονότα, ἐξάλλου, ποὺ ἐπακολούθησαν φαίνεται ὅτι ἐπιβεβαίωσαν, στὴ συνείδησή του, τὶς ὑπόνοιές του γιὰ τὸ ρόλο τῶν Γάλλων. Δὲν θὰ διστάσει, ἔτσι, λίγα χρόνια ἀργότερα καὶ ἐνῶ εἶχε ἐπιστρέψει στὴ Ρωσία, νὰ ἐκφράσει σὲ ὑπόμνημα, ποὺ στάλθηκε γιὰ δημοσίευση, τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴ δολοφονία.¹⁰⁷ Ἴσως εἶδε στὴν ἐνέργειά του αὐτὴ ἓνα δεῖγμα ὀφειλῆς στὴ μνήμη τοῦ Καποδίστρια.

Ὁ Αὐγουστίνος Καποδίστριας δὲν εἶχε τὶς ἱκανότητες καὶ τὸ κύρος γιὰ νὰ κρατήσει τὶς ἥδη ἔντονα ταραγμένες ἰσορροπίες.¹⁰⁸ Οἱ ἀπόλυτες θέσεις του ὁδήγησαν σὲ νέες ρήξεις. Ἡ συμβίωση μὲ τὸν Κωλέττη δὲν κράτησε γιὰ πολὺ : στὸ Ἄργος, καὶ ἐνῶ ἄρχιζε τὶς ἐργασίες τῆς ἡ Ε' Ἐθνοσυνέλευση, τὰ πιστὰ στὸν Αὐγουστίνου στρατεύματα θὰ ἐκδιώξουν βίαια τοὺς ἀφοσιωμένους στὸν Κωλέττη ἀτάκτους (Δεκ. 1831). Στὴν ἐπιτυχία αὐτὴ τῶν καποδιστριακῶν ἀποφασιστικὸς ἦταν ὁ ρόλος τοῦ Πυροβολικοῦ ποὺ διεύθυνε ὁ Ράικο : φθάνοντας ἐγκαίρως μὲ 4 ὀλμοβόλα καὶ ἀπόσπασμα 200 ἀνδρῶν ἔδωσε τὴν ὑπεροχὴ στὰ πιστὰ στὸν Αὐγουστίνου στρατεύματα.¹⁰⁹ Ὁ Κωλέττης καὶ οἱ Ρουμελιῶτες θὰ ἀποσυρθοῦν στὴν Περαχώρα ὅπου,

107. Τὸ ὑπόμνημα γράφτηκε τὸ 1834 καὶ προοριζόταν νὰ δημοσιευτεῖ στὸν «Τηλέγραφο τῆς Μόσχας», ποὺ ὅμως ἔκλεισε τὸν χρόνο αὐτό. Δημοσιεύτηκε τελικὰ στὸ *Ρωσικὸ Ἀρχεῖο*, 1869, στήλες 882-919· πβλ. Κ. Α. Παλαιολόγος, ὁ.π., σ. 242-243, 258-260. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὑπομνήματος, τὸ ὁποῖο διαπνέεται ἀπὸ βαθεῖα θλίψη γιὰ τὸ χαμὸ τοῦ Καποδίστρια, βλ. I. S. Dostian, «Ἐνας Ρῶσος ἀγωνιστής», σ. 215 καὶ I. S. Dostian, «L'attitude de la société russe», σ. 36: Ἀ' μέρος : λεπτομερὴς περιγραφή τῶν γεγονότων ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια ὡς τὴν ἐκτέλεση τοῦ Γ. Μαυρομιχάλη· Β' μέρος : περιγραφή τῆς κοινωνικο-πολιτικῆς κατάστασης στὴ χώρα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ πολέμου. Παραθέτω μία παράγραφό του : «Ὑπετίθετο καὶ δικαίως ὅτι ἡ κατὰ τοῦ Κυβερνήτου συνωμοσία εἶχε διακλαδώσεις. Ἡ ἀλήθεια δὲν θέλει βραδύνει νὰ ἀνασηκώσῃ τὸν καλύπτοντα τὴν δολοφονίαν ταύτην πέπλον καὶ ἡ μέλλουσα γενεά, ἀμερόληπτος ὅλως, θέλει ἐπιφέρει τὴν ἐτυμηγορίαν τῆς κατὰ τῆς τὸ σχέδιον διαγραφῆς ραδιοργάνειας καὶ κατὰ τῶν πρωταίων τῆς συγερᾶς πράξεως» (Κ. Α. Παλαιολόγος, ὁ.π., σ. 259). Γιὰ τὸ ποιούς οἱ Ρῶσοι θεώρησαν ὑπαίτιους γιὰ τὴ δολοφονία, βλ. Δ. Λουῆς, «Ἡ δολοφονία τοῦ I. Καποδίστρια καὶ ἡ Ρωσία», σ. 77-95.

108. Γιὰ τὴν ἐκφραση ὑποταγῆς τοῦ Ράικο καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ τακτικοῦ πρὸς τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπή, βλ. ἀναφορὰ τοὺς (41 Ὀκτ. 1831) στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα*, ἀρ. 83, 28 Ὀκτ. 1831, σ. 526.

109. Κ. Βακαλόπουλος, *Ἡ περίοδος τῆς Ἀναρχίας (1831-1833)*, Θεσ/νίκη, Παρατηρητής, 1984, σ. 95 : Παρατίθεται ἀπόσπασμα ἐγγράφου τοῦ Λύγ. Καποδίστρια πρὸς τὸν Μ. Σοῦτσο, 10/22 Δεκ. 1831 (CP/Gr. 13/225), ὅπου τονίζεται ἡ σημασία τῆς ἐγκαιρῆς παρέμβασης τοῦ Ράικο. Βλ. καὶ Fouret πρὸς Rouen, 19/31 Δεκ. 1831 : FO 286/18/258· G. Finlay, ὁ.π., τ. Β', σ. 78· Pellion, ὁ.π., σ. 281· Mendelsshon-Bartholdy, ὁ.π., τ. Β', σ. 450.

μαζί με τους αντιπολιτευομένους που έφθασαν από την Ύδρα και άλλες περιοχές, θα σχηματίσουν δική τους Έθνοσυνέλευση. Ο εμφύλιος πόλεμος είχε κορυφωθεί.

Στόν αγώνα για την επιβίωση του καθεστώτος του, και ως αντίβαρο στην απροκάλυπτη ευνοία των Γάλλων για τους αντικυβερνητικούς, ο Αύγουστίνος θα στηριχθεί ακόμη περισσότερο στη βοήθεια των Ρώσων και ιδιαίτερα της ναυτικής ρωσικής μοίρας· βοήθεια την οποία ο ναύαρχος Riorod θα προσφέρει ανεπιφύλαχτα.¹¹⁰ Στην κρίσιμη αυτή περίοδο φαίνεται ότι η πολιτική βαρύτητα του Ράικο ήταν σημανίονσα. Ο Άγγλος αντιπρέσβης Dawkins τον θεωρεί ως ένα από τα 9 πρόσωπα που στην πραγματικότητα έλεγχαν την κυβερνητική παράταξη :

«Μετά την αποχώρηση του Κωλέττη και του Κολοκοτρώνη, την πραγματική διεύθυνση της Κυβέρνησης έχουν τα ακόλουθα πρόσωπα : κόμης Αύγουστίνος Καποδίστριας, Σικελιανός, Μουστοξύδης, κόμης Μεταξάς (Έπτανήσιοι)· Ρόδιος (από τη Ρόδο), συνταγματάρχης Ράικο (Ρώσος), συνταγματάρχης Καλλέργης (Ρώσος, αλλά κρητικής καταγωγής), συνταγματάρχης Almeida (Πορτογάλος), Γλαράκης (Χιώτης)· δηλαδή 4 Έπτανήσιοι, 2 Ρώσοι, ένας Πορτογάλος και 2 υπήκοοι της Πύλης. Οι αυτόχθονες Χρυσόγελος, Αινιάν, Παπαδόπουλος, Σπηλιάδης και Περούνας... διαδραματίζουν δευτερεύοντα ρόλο στη διοίκηση.»¹¹¹

Ο Ράικο, ωστόσο, θα αποφύγει την τραυματική έμπειρία της πτώσης του καθεστώτος που υπηρέτησε.¹¹² Η άδεια επανόδου στη Ρωσία, που τόσο περίμενε, ήλθε πριν την παραίτηση του Αύγουστίνου (τέλη Μαρτίου 1832). Είχε καθυστερήσει επί μήνες πολλούς γιατί οι εξηγήσεις του Ρώσου φιλέλληνα δεν είχαν κριθεί ικανοποιητικές. Φαίνεται, μάλιστα, ότι οι υπεύθυνοι της Πετρούπολης είχαν ένοχληθεί επειδή ο Ράικο, στο σχετικό έγγραφό του προς τον Benkendorff, δεν είχε ζητήσει συγγνώμη για τη συμπεριφορά του και είχε μάλιστα την έκπληξή του για την άρνηση να του επιτραπεί η είσοδος στη Ρωσία. Η παράλειψη αυτή θεωρήθηκε ως ισχυρή

110. Για τη στενή συνεργασία του Αύγουστίνου, με τους εκπροσώπους της Ρωσίας στην Ελλάδα και για την κλιμάκωση των αντιθέσεων που οδήγησαν στον εμφύλιο πόλεμο, βλ. Κ. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, *passim*.

111. Dawkins προς Palmerston, 8/20 'Ιαν. 1832 : FO 32/28/19· βλ. 'Ελένη Κατσιαδάκη, «Ο ρόλος της Διάσκεψης του Λονδίνου στην πτώση του Αύγ. Καποδίστρια», *Μνήμων* 10 (1985) 257, σημ. 24.

112. Για την πτώση του Αύγουστίνου, βλ. Κατσιαδάκη, *ό.π.*, σ. 248-269. Για την τύχη των καποδιστριακών μετά την ανάχωρηση του αρχηγού τους, βλ. 'Αλέα Μπουτζουβή-Μπανιά, «Το καποδιστριακό κόμμα 1832-1833. Από την ήττα στον παραγκωνισμό και την καταδίωξη», *Μνήμων* 8 (1980-1982) 85-116.

ἐνδειξῇ τοῦ ὅτι δὲν εἶχε συναισθανθεῖ τὸ μέγεθος τοῦ «ἐγκλημάτων» του, δηλαδή ὅτι προσέφερε ὑπηρεσία σὲ ξένη χώρα χωρὶς τὴν ἄδεια τῆς Κυβέρνησής του.¹¹³ Οἱ διαβεβαιώσεις τοῦ Ι. Καποδίστρια καὶ οἱ ἐπαινετικὲς κρίσεις τῶν Ρώσων ναυάρχων στὴ Μεσόγειο γιὰ τὸν Ράικο δὲν μπόρεσαν νὰ κάμψουν τὶς ἀντιστάσεις. Χρειάστηκε νέα αἴτηση τοῦ τελευταίου, αὐτὴ τῇ φορὰ στὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα, καθὼς καὶ ἡ παρέμβαση τοῦ Rückmann, νέου διπλωματικοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ρωσίας στὸ Ναύπλιο, καὶ, ἴσως, καὶ ἄλλων γιὰ νὰ τοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ ἐπιστροφή.¹¹⁴ Ἡ κατηγορία τοῦ Thiersch, ὅτι ὁ Ράικο μετέφερε ἀναφορὰ τῶν καποδιστριακῶν πληρεξουσίων μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσαν τὴ μεσολάβηση τοῦ τσάρου γιὰ νὰ διοριστεῖ ὁ Αὐγουστίνος κηδεμόνας τοῦ Ὁθωνα, δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθεῖ.¹¹⁵ Στὸ ἀπολυτήριο ἔγγραφο του ἐπαινοῦνταν θερμὰ οἱ προσφορές του :

«Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις οὐδέποτε θέλει λησμονήσει ὅτι καθ' ἅπαν τὸ διάστημα τῆς τετραετοῦς Ὑμῶν ὑπηρεσίας οὐδέποτε συγκατέθετε νὰ λάβητε μισθοδοσίαν ἢ ἀμοιβὴν τινὰ ἀνθ' ὧν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους τούτου μετ' ἀκμαίου ζήσεως καὶ ἀφοσιώσεως ἐμοχθήσατε... Ἡ τοιαύτη ὑμῶν διαγωγὴ, ὅσον εὐγενὲς τόσον καὶ ἀφιλοκερδὲς, ὑπαγορεύει ἡμῖν τὸ καθήκον, μετὰ μεγίστης χαρᾶς ἐκπληροῦμενον, νὰ ἐκφράσωμεν Ὑμῖν ἐνταῦθα τὸ αἶσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους, ἧς ἐκ τῆς ἡδυνάμεθα ἠθέλομεν παρέξει ἐνδείξεις φαινοτέρως. Ἡ ἀνάμνησις Ὑμῶν, κύριε [Συν]ταγματάρχα, θέλει εἶσθαι αἰετοῦ τιμαλφὴς διὰ τὴν κυβερνήσιν, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα Ὑμῶν διὰ τὸν στρατόν, καὶ ἡ εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ ἐπάνοδος Ὑμῶν ἤθελε πραγματοποιήσῃ τοὺς διακαεστέρους ἡμῶν πόθους.»¹¹⁶

113. I. S. Dostian, «Ἐνας Ρώσος ἀγωνιστής», σ. 213-214. Γιὰ τὸ ἔγγραφο τοῦ Ράικο στὸν Benkendorff, βλ. ἐδῶ, σ. 182-183. Ἐκεῖ σημειώνει : «Je me morfonds en conjectures pour deviner la cause qui a pu motiver une semblable rigueur [τὴν ἀρνησὶν νὰ τοῦ χορηγηθεῖ διαβατήριο], et je ne trouve rien à ma charge, si ce n'est peut être ma venue en Grèce... Je proteste encore une fois de la pureté et de la droiture de mes sentiments, et j'espère de votre justice, que vous n'éviterez pas la tâche de me protéger contre la calomnie et la malveillance, car ce n'est qu'à elles que j'attribue mon malheur». Ὁ τσάρος θεώρησε ὅτι ἡ μετάβαση τοῦ Ράικο στὴν Ἑλλάδα χωρὶς ἄδεια ἦταν ἐγκλημα («crime»). βλ. I. S. Dostian, «L'attitude de la société russe», σ. 76.

114. I. S. Dostian, «Ἐνας Ρώσος ἀγωνιστής», σ. 213-214.

115. Ν. Σπηλιάδης, «Σχεδιάσμα Ἀπομνημονευμάτων, Βιβλίον Πέμπτον», στίχ. Κ. Διαμάντης (ἐπιμ. ἐκδ.), *Περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, τ. Γ', Ἀθήνα 1974, σ. 649-650, 663-664. Πβλ. Mendelsshon-Bartholdy, ὁ.π., τ. Β', σ. 516-517.

116. Αὐγ. Καποδίστριας καὶ Π. Ρόδιος πρὸς Ράικο, 19 Ἰαν. 1832: συνημμένο στὸ ΑΓΕ, Memorandum· πβλ. καὶ Κ. Α. Παλαιολόγος, ὁ.π., σ. 235 (ἀπ' οὗ καὶ τὸ παράθεμα)· Β. Markévitch, ὁ.π., στίχες 302-303· Barth - Kehrig-Korn, ὁ.π., σ. 205. Ὁ Ράικο εἶχε ζητήσει τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ στίς 27 Νοεμ.

Ὁ Ράικο, λίγο μετὰ τὴν ἐπιστροφή του, κατατάχθηκε καὶ πάλι στὸ ρωσικὸ στρατό. Δὲν φαίνεται ὅμως ὅτι ὑπῆρξαν προοπτικὲς σταδιοδρομίας. Ἡ τοποθέτησή του (1833) στὸν Καύκασο (Γεωργία) ἔδειξε ἀρκούντως τὴ συνεχιζόμενη δυσπιστία πρὸς αὐτὸν τῆς ρωσικῆς αὐλῆς.¹¹⁷ Γρήγορα ἀποστρατεύτηκε γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ὀδησσό (1835).¹¹⁸ Εἶχε στὸ μεταξὺ παντρευτεῖ· ὁ μεγαλύτερος γιὸς του ἔγινε ἀργότερα ἀξιωματικός. Στὸ ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς του ὁ Ράικο ἀσχολήθηκε μὲ τὴ σηροτροφία : προσπάθησε, ζοδεύοντας μεγάλο μέρος τῆς περιουσίας του, νὰ ἐξαπλώσει τὸν παραγωγικὸ αὐτὸ κλάδο στὴ Νότια Ρωσία. Δὲν βρῆκε ἀνταπόκριση ἀπὸ κυβερνητικούς παράγοντες ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς χωρικούς. Φαίνεται ὅτι τοῦ στοίχισε ἀρκετὰ ἡ αἰσθησις, σὲ προχωρημένη ἡλικία, τῆς ἀποτυχίας του αὐτῆς.¹¹⁹

Ἡ Ἑλλάδα δὲν ἔπαψε νὰ τὸν ἐνδιαφέρει. Ἀναφέρθηκε ἤδη ὅτι συνέταξε (1834) ἀναλυτικὸ ὑπόμνημα γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια.¹²⁰ Στὸν Ἀλ. Στούρτζα παρέδωσε 8 ἐπιστολὲς τοῦ τελευταίου γιὰ τὴν ἐκδοση τῆς Correspondance.¹²¹ Στὴν Ὀδησσό, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ παρουσία ἦταν ἐντονὴ καὶ ὅπου τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα εἰσέπλεαν καθημερινῶς, ὁ Ράικο εἶχε πολλαπλὰ ἐρεθίσματα νὰ μὴ λησμονεῖ τὴ φιλελληνικὴ του δράση. Φαίνεται ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες, ἐγκατεστημένοι στὴν Ὀδησσό ἢ διερχόμενοι, πῆγαιναν νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦν, στὸ δρόμο τὸν χαιρετοῦσαν μὲ σεβασμό, καί, ὅταν τὸ 1841 ὁ Ὅθων τοῦ ἀπένειμε παράσημο, ἐξέφρασαν παράπονα γιὰτὶ θεώρησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ εἶχε δοθεῖ στὸν Ράικο ἄλλο ἀνώτερου βαθμοῦ, τὸ ὁποῖο νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφερε.¹²² Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ Ἕλληνες σημείωσε γι' αὐτόν :

1831: ΑΥΕ, Memorandum, καὶ συνημμένο σχετικὸ ἔγγραφο. Ἐπανῆλθε γιὰτὶ, ὅπως γράφει, διέβλεπε τὸν προσεγγίζοντα ἐμφύλιο πόλεμο καί, ὡς ξένος, "il ne me convenait pas d'entrevenir dans des demelées pour ainsi dire de famille".

117. I. S. Dostian, "L'attitude de la société russe", σ. 76.

118. I. S. Dostian, «Ἕνας Ρώσος ἀγωνιστής», σ. 214. Κατὰ τὴν Dostian (στὸ ἴδιο, σ. 214-215) δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι στὸν Καύκασο ὁ Ράικο συνδέθηκε μὲ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ἐξόριστους Δεκεμβριστές, ἰδιαίτερα μὲ τὸν Κορνήλοβιτς.

119. B. Markévitch, ὁ.π., στῆς 305-307. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ δράση τοῦ Ράικο μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Ρωσία ἀσχολεῖται Ρώσος ἱστορικός. Δὲν μπόρεσα νὰ πληροφορηθῶ τὸ περιεχόμενο τῆς σχετικῆς ἀνακοίνωσής του στὴ συνάντησις Ἑλλήνων καὶ Ρώσων ἱστορικῶν ποὺ ἔγινε στὴ Μόσχα τὸ φθινόπωρο τοῦ 1985.

120. Βλ. ἐδῶ, σ. 191. Κατὰ μία πληροφορία, ὁ Κορνήλοβιτς παρόρμησε, στὸν Καύκασο, τὸν Ράικο νὰ γράψῃ τίς ἀναμνήσεις του ἀπὸ τὴν παραμονὴ του στὴν Ἑλλάδα. Δὲν φαίνεται νὰ πραγματοποιήθηκε κάτι τέτοιο. Βλ. I. S. Dostian, «Ἕνας Ρώσος ἀγωνιστής», σ. 214-215.

121. Ἦταν παραλήπτῃς καὶ ἄλλων, τῶν ὁποίων τὰ σχέδια βλ. στὸ ΑΚ, φ. 417 καὶ 418. Στὴ μετριοφροσύνη τοῦ Ράικο ἀποδίδεται ἡ μὴ παράδοσις καὶ τῶν ὑπολοίπων· βλ. B. Markévitch, ὁ.π., σ. 303· βλ. στὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴν ἀπώλειά τους.

122. B. Markévitch, ὁ.π., στήλῃ 304· Κ. Α. Παλαιολόγος, ὁ.π., σ. 235· I. S.

«Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων οἰκητόρων τῆς Ὀδησσοῦ, ἰδίως ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁμογενῶν, ἐνθυμοῦνται καλῶς ἄνδρα ὑψηλὸν τὸ ἀνάστημα, ρωμαλέον τὴν στάσιν, συμπαθητικώτατον καὶ γλυκύτατον τοὺς τρόπους... Ἦτο ὁ Νικόλαος Α. Ραϊκὸς γνωστὸς τοῖς ἐνταῦθα Ἑλλησινικοῖς κύκλοις ὡς εἰς ἄκρον φιλέλληνα ἄνθρωπος, καὶ ὡς λαβὼν μέρος εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα ἡμῶν... Πάντες οἱ ἐκ τοῦ σύνεγγυς γνωρίσαντες αὐτὸν ἦσαν κατεγοητευμένοι ὑπὸ τῆς μεγάλης αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν ἀφοσιώσεως, καὶ μέχρι τῶν τελευταίων τοῦ βίου του ἡμερῶν ἔχαιρεν ὁ Ραϊκὸς μεγίστης ὑπολήψεως καὶ σεβασμοῦ.»¹²³

Γιὰ νὰ διεκδικήσει τὸ παραπάνω παράσημο, ὁ Ράικο εἶχε συντάξει ὑπόμνημα¹²⁴ ὅπου σκιαγραφοῦσε τὴ φιλελληνικὴ του δράση. Τὸ κείμενο αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀντιληφθοῦμε πῶς ὁ ἴδιος ἔβλεπε, ἀπὸ ἀπόσταση πλέον, τὰ φαινόμενα τῶν ὁποίων ἡ ἀνάλυση ἐπιχειρήθηκε ἐδῶ. Ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ ἐγγράφου ἐπέβαλε παρασιωπήσεις κάποιων εὐαίσθητων σημείων. Στὶς γενικές, ὡστόσο, γραμμὲς οἱ πληροφορίες τοῦ ὑπομνήματος δὲν συγκρούονται μὲ τίς σύγχρονες τῶν γεγονότων μαρτυρίες τοῦ ἴδιου τοῦ Ράικο ἢ ἄλλων.

Ὁ Ράικο πέθανε τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1854.

Dostian, «Ἐνας Ρῶσος ἀγωνιστής», σ. 215· I. S. Dostian, "L'attitude de la société russe", σ. 75. Τοῦ ἀπονemήθηκε ὁ χρυσὸς σταυρὸς τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτῆρος· βλ. τὸ σχετικὸ διάταγμα καὶ δίπλωμα, 25/7 Ὀκτ. 1841, στὸ ΑΓΕ, «Παράσημα εἰς Ἑλλήνας καὶ Φιλέλληνας», φ. 1841, 331. Στὸ περιθώριο τοῦ διπλώματος σημειώνεται: «ἐδόθη μετὰ τοῦ Σταυροῦ τὴν 18 8βρ. τῷ Συνταγ. Κω Καλλέργη ἀρ. δ. 1824». Γενικὰ γιὰ τὸ παράσημο αὐτὸ βλ. Ἡλίας Παπαθανασόπουλος, «Τὸ παράσημον τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτῆρος ἐπὶ Ὀθωνος», *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 19 (1967-1970) 307-380. Τὸ Τάγμα τοῦ Σωτῆρος εἶχε 5 κλάσεις: τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Ἀργυροῦ Σταυροῦ, τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Χρυσοῦ Σταυροῦ, τῶν Ταξιάρχων, τῶν Ἀνωτέρων Ταξιάρχων καὶ τῶν Μεγαλοσταυρῶν (δ.π.π., σ. 318).

123. Κ. Α. Παλαιολόγος, ὁ.π., σ. 235-236.

124. Βλ. τὸ ὑπόμνημα στὸ Παράρτημα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Memorandum¹

Je vins en Grèce en 1827 sans recommandation sans appui. à cette époque ce pays était une vraie tour de Babel, et ne vous demandait point qui vous êtes? d'où vous venez? où vous allez? chacun faisait à la lettre ce qu'il voulait. je debutais pour faire un service sur des barques canonieres appartenantes à l'escadre de Lord Cochrane; degouté de la mer j'allais rejoindre les Grecs, qui sous les ordres de Fabvier assiegèrent Chio; je fus simple phillelene tour à tour armé d'un fusil en accueillant une pièce d'artillerie. une lettre de Mr Gosse m'appelle quelques jours avant la levée du siège à Nauplie et le President sur les representations du docteur et du Col. Heideck me nomma au commandement de Palamidy sans me distinguer par aucun rang.

A mon arrivée en Grèce je fus considéré tantot par les uns comme un agent secret du Gouv't Russe, tantot par d'autres comme un transfuge echappé à la déplorable catastrophe de 14/26 10bre 1825. c'est comme appartenant à cette dernière cathégorie que je fus designé au President qui jusqu' à ma nomination en 1829 au commandt Superieur de Patras m'a traité en vrai negre. c'est long tems après que la place que j'occupais m'ayant mis en relation directe avec lui que sa froideur fut convertie a une confiance illimitée; dans ce poste je cumulais a des époques différentes plusieurs emplois comme celui d'entendant militaire, de chef de la cavallerie irrégulière, de directeur de la Commission pour rebatir la ville etc. etc. mais après avoir lutté pendant plus d'un an contre une maladie locale je fus obligé de demander ma demission ce que fus dans les termes des pièces justificatives No. 1.² avant d'obtenir une reponse à cet office le President m'informa confidentiellement qu'il m'était defendu de rentrer dans ma patrie et bientôt après au lieu de demission il m'appella pres de lui par l'ordonnance sous No. 2.³

1. Ἀρχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, «Παράρτημα εἰς Ἑλληνας καὶ Φιλέλληνας», φ. 1841, 33Ι. Διατηρήθηκε ἡ ὁρθογραφία τοῦ κειμένου· ἐλάχιστες μόνο προσθήκες ἔγιναν στὴ στίξη, γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν παρανοήσεις.

2. Ράικο πρὸς Ι. Καποδίστρια, 24 Ὀκτ. 1830.

3. Ι. Καποδίστριας πρὸς Ράικο, 6 Δεκ. 1830.

Sur les informations que je pus me procurer vagement je me décidais à écrire une lettre au General aide de camp Benkendorff. cette lettre figure parmi les pièces sous No. 3.⁴ Le President se chargea de la transmettre et l'accompagna d'une lettre voy. No. 5.⁵ dont il m'envoya le brouillon en me faisant demander si j'en étais content. cet incident m'en fournit la copie.

Nauplie était remplie de coteries ennemi prononcé de toute sorte de manigance, je me retirai à Thermia pour prendre les bains minérales. les troubles d'Hydra et de Poros ayant pris un caractère sérieux le President eu le Projet de se faire remplacer par une Regence et aller plaider la cause du Pays qui lui était confié à Londre. un Brik Russe eut l'ordre de se tenir secrettement pret pour faire voile. je fus designé pour être de très petit nombre des personnes qui doivent l'accompagner et sur son invitation je me rendais à Nauplie à l'époque malencontreuse ou l'on fit sauter la Fregade l'Hellas (j'ai appris ce détail long tems après). Le President craignant d'être sapé de lacheté changea de projet ne voulut plus quitter le pays... qui sait si mon retard n'a pas été une cause innocente de si fin desastreuse! quelque temps après le Lieut. Colonel Pauzié Comt Sup. de l'artillerie et chef de l'école militaire ayant donné sa demission je fus obligé par le president de le remplacer. jusqu' à ce jour c'est à dire pendant presque 4 ans j'ai servi la Grèce sans recevoir ni paye ni traitement; mon loyer meme était payé par mon denier. frappé d'Ostracisme je devais necessairement adopter la Grèce comme ma Patrie nouvelle. ce ne fut qu'alors que j'ai consentie de recevoir les emolumens attachés à ma place. après cette nomination le President ayant appris apparemment que je me trouvais court en argent m'envoya un rouleau de 25. ou sauf le vrai de 50 Napoleons d'or et employa pour m'obliger un terme moyen en me faisant dire que c'était pour les frais d'établissement à ma place nouvelle dans un pays si miserable, dans des circonstances aussi critiques. c'était honteux pour moi d'exploiter aussi la bienveillance du chef et accepter une somme qui aurait pu servir à des besoins plus imperieux mais craignant de blesser la susceptibilité du President par un refus sec, je le remerciais d'être venu à mon secours mais je le suppliais de vouloir bien ordonner à la secretaire de la Guerre de me retenir cette avance sur ma paye ulterieure. c'est en reponse à cette lettre qu'il m'écrivit le billet que termine la correspondance que ses

4. Πάικο προς Benkendorff, 15/27 Μαΐου 1831.

5. Τὸ ὁρθὸ 4: Ι. Καποδίστριας πρὸς Benkendorff, 19/31 Μαΐου 1831.

frères ont publié et que le redacteur a defigurée par une note totalement fausse. en communiquant ce billet au Ct Augustin je lui demandais l'anonyme ce qui ne l'interessait pas à faire mettre dans une note que "ce billet a été trouvé sans adresse etc. ce billet est chez moi tout du poing du Defunt". je n'ai pu me refuser à le rapporter ici s'étant présenté de vous faire mention de ce fait.

Après l'assassinat du President je declarais devant tous mes officiers rassemblés que je ne servirais desormé que jusqu' à l'ouverture de l'assemblée nationale et le 27 Novembre 1831 je presentais de nouveau ma demission voy. No. 5.⁶ depuis le 27 Novembre jusqu' à 9 Décembre prevoyant l'imminence d'une guerre civile et trouvant qu' en ma qualité d'étranger il ne me convenait pas d'entrevenir dans des demelées pour ainsi dire de famille je ne cessais de demander ma cessation de fonction.

6. Ράικο προς Διοικητική 'Επιτροπή, 27 Νοεμ. 1830. Στο Memorandum δὲν μνημονεύεται τὸ ἔκτο συνημμένο: Αὐγ. Καποδίστριας καὶ Π. Ρόδιος πρὸς Ράικο, 19 Ἰαν. 1832.